

M M G A R O N

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ
YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE E-JOURNAL

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION

CİLT (VOLUME) 5 - SAYI (NUMBER) 3 - YIL (YEAR) 2010

Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün ve
Bölge Planlama Anabilim Dalı'nın kurucularından
Prof. Dr. Rifkî Arslan'ın anısına...

"EBSCO Host Art & Architecture Complete" ve DOAJ dizini'nde yer almaktadır.

Indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete and DOAJ.

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
© 2010 *Yıldız Technical University Faculty of Architecture*

KARE YAYINCILIK
İSTANBUL

M M G A R O N

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

GENEL YAYIN YÖNETMENİ (MANAGING DIRECTOR)

Zekai GÖRGÜLÜ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı

KURULUŞ DÖNEMİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ VE EDITÖRÜ (FOUNDER MANAGING DIRECTOR AND EDITOR)

Emre AYSU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Çiğdem POLATOĞLU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

EDİTÖR (EDITOR)

Faruk TUNCER

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

YARDIMCI EDİTÖRLER (CO-EDITORS)

Yiğit EVREN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

M. Tolga AKBULUT (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

YAYIN KURULU (ASSOCIATE EDITORS)

Alev Erkmen ÖZHEKİM (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

Aynur ÇİFTÇİ (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

Ebru SEÇKİN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Elif Örnek ÖZDEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Sevgül LİMONCU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

ULUSAL BİLİMSSEL DANIŞMA KURULU (NATIONAL EDITORIAL BOARD)

Fusun ALİOĞLU (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

İlgi Yüce AŞKUN (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)

Ayfer AYTUĞ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ayşe BALANLI (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Cengiz CAN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Feridun ÇILI (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

Sengül Öymen GÜR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Suna GÜVEN (*Ortadoğu Teknik Üniversitesi*)

Alaattin KANOĞLU (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

Ayşe Nur ÖKTEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Oya PAKDİL (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Haluk PAMİR (*Ortadoğu Teknik Üniversitesi*)

Müjgan Şerefhanoglu SÖZEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Betül ŞENGEZER (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Bülent TANJU (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Uğur TANYELİ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ayhan USTA (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Zekiye YENEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ahmet YILDIZCI (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

ULUSLARARASI BİLİMSSEL DANIŞMA KURULU (INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD)

Joseph ABRAM (*L'ecole d'Architecture de Nancy, France*)

Marcel BAZIN (*Uni. De Reims Champagne Ardenne, France*)

Sulan KOTALAN (*Columbia University, USA*)

Manuel da Costa LOBO (*Portugal*)

Milan ZACEK (*Ecole Nationale Supérieure D'architecture de Marseille, France*)

John LOVERING (*Cardiff University, UK*)

Luigi MAFFEI (*Seconda Uni. Degli Studi di Napoli, Italy*)

Fernando Nunes da SILVA (*Portugal*)

François TRAN (*L'ecole d'Architecture de Lyon, France*)

MEGARON

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

E-ISSN 1309 - 6915

CİLT (VOLUME) 5 - SAYI (NUMBER) 3 - YIL (YEAR) 2010

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi adına

Sahibi (Owner) Zekai GÖRGÜLÜ
Genel Yayın Yönetmeni (Managing Director) Zekai GÖRGÜLÜ
Editör (Editor) Faruk TUNCER
Editör yardımcıları (Co-Editors) Yiğit EVREN
M. Tolga AKBULUT

Yazışma adresi (Correspondence address) Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul, Turkey

Tel +90 (0)212 2366537
Faks (Fax) +90 (0)212 2610549
e-posta (e-mail) megaron@yildiz.edu.tr
Web www.megaronjournal.com

Yayına hazırlama (Publisher): KARE Yayıncılık

Tel: +90 (0)216 550 6 111 - Faks (Fax): +90 (0)216 550 6 112 - e-posta (e-mail): info@kareyayincilik.com.tr

Yayınlanma tarihi (Publication date): Aralık (December) 2010

Yayın türü (Type of publication): Süreli yayın (Periodical)

Sayfa tasarımı (Design): Ali CANGÜL

İngilizce editörü (Linguistic editor): Katherine HUNTER

Megaron amblem tasarımı (Emblem): M. Tolga AKBULUT

Dört ayda bir yayınlanır. (Published three times a year).

Megaron Dergisi 2008 yılından itibaren EBSCO Host Art & Architecture Complete tarafından taranmaktadır. Dergi 07.04.2008 tarihinde TÜBİTAK tarafından ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı listelerinde "Ulusal Hakemli Dergi" statüsüne alınmıştır.

DOAJ'da dizinlenmektedir.

As from 2008 Megaron has been indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete. On 07.04.2008 it was recognised as national refereed journal in the Social Science Data Base of ULAKBİM by TUBİTAK. Indexed in DOAJ.

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Türkçe ve İngilizce tam metinlere İnternet ulaşımı ücretsizdir. (www.megaronjournal.com)
Free full-text articles in Turkish and English are available at www.megaronjournal.com.

MEGARON

KARE PUBLISHING
İSTANBUL

İçindekiler / Contents

Yazarlara Bilgi	vi
<i>Editörden (Editorial)</i>	
Ökten AN, Şengezer B, Evren Y	vii
MAKALE (ARTICLES)	
Bölgesel Gelişmede Ulus-Devletin Rolü: 1999–2009 Yılları Arası Kamu Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme <i>The Role of the Nation-State in Regional Development: An Evaluation Through Public Investments Between Years 1999-2009</i>	
Levent T, Sarıkaya Levent Y	103
Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliği <i>Regional Income Inequality in Turkey</i>	
Filiztekin A, Çelik MA	116
Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye’de (Bölge) Kalkınma Ajansları <i>(Regional) Development Agencies in Turkey Through the Decision of the Constitutional Court</i>	
Şinik B	128
Türkiye’de Bölgesel Rekabet Gücü Analizi <i>The Regional Competitiveness Analysis in Turkey</i>	
Albayrak AN, Erkut G	137
Ekonomik Büyüme ve Girişimcilik Aktivitelerinde Kümeleşmenin Rolü: Bursa ve Konya Sanayi Kümeleri Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma <i>Role of Clustering in Economic Growth and Entrepreneurship Activity: The Comparative Study in Case of Bursa and Konya Industrial Clusters</i>	
Karakayacı Ö	149
Megaron, 2010 yılı 5. cilt konu ve yazar dizini	160
Information for the Authors	162

Yazarlara Bilgi

Megaron Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nin yayın organıdır. Megaron, planlama, mimarlık, tasarım ve yapı alanındaki orijinal makaleleri, araştırma özetlerini, kitap incelemelerini ve meslek alanına ilişkin güncel tartışma ve görüşleri yayınlar. Dergide araştırma yazılarına öncelik verilmekte, bu nedenle derleme türündeki yazılarda seçim ölçütleri daha dar tutulmaktadır. Bir e-dergi olan Megaron yılda üç kez yayınlanmaktadır. 2008 yılından itibaren EBSCO Host Art & Architecture Complete tarafından taranmakta olan Megaron Dergisi, 07.04.2008 tarihinde TÜBİTAK tarafından ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı listelerinde "Ulusal Hakemli Dergi" statüsüne alınmıştır.

Dergide Türkçe ve İngilizce yazılmış makaleler yayınlanabilir. Makaleler için tercih edilen yazı uzunluğu dipnotlar ve kaynakça dahil 6000, görüş ve araştırma özetleri için 2000-2500 kelimedir. Tüm yazılar önce editör ve yardımcıları tarafından ön değerlendirmeye alınır; daha sonra incelenmesi için danışma kurulu üyelerine gönderilir. Tüm yazılarda yazar adları gizlenerek anonim değerlendirme ve düzeltmeye başvurulur; gerektiğinde, yazarlardan bazı soruları yanıtlanması ve eksikleri tamamlanması istenebilir. Dergide yayınlanmasına karar verilen yazılar yayına hazırlık sürecine alınır; bu aşamada tüm bilgilerin doğruluğu için ayrıntılı kontrol ve denetimden geçirilir; yayın öncesi şekline getirilerek yazarların kontrolüne ve onayına sunulur.

Dergiye yazı teslimi, çalışmanın daha önce yayınlanmadığı, başka bir yerde yayınlanmasının düşünülmediği ve Megaron Dergisi'nde yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından uygun bulunduğu anlamına gelmektedir. Yazar(lar), çalışmanın yayınlanmasının kabulünden başlayarak, yazıya ait her hakkı Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne devretmektedir(ler). Yazar(lar), izin almaksızın çalışmayı başka bir dilde ya da yerde yayınlamayacaklarını kabul eder(ler). Gönderilen yazı daha önce herhangi bir toplantıda sunulmuş ise, toplantı adı, tarihi ve düzenlendiği şehir belirtilmelidir. Lisansüstü tez çalışmalarından üretilmiş yazılarda tezin ismi ve hazırlandığı kurum yazının başında dipnot ile belirtilmeli ve tez yürütücüsü ikinci yazar olarak eklenmelidir.

Yazıların hazırlanması: Yazılar (A4) kağıda, 12 punto büyüklükte "Times New Roman" yazı karakterinde iki satır aralıklı olarak hazırlanmalıdır. Sayfanın her bir yüzünde üçer cm boşluk bırakılmalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Sayfalara göre sıralama, başvuru mektubu (1. sayfa); başlık sayfası (2. sayfa); Türkçe özet (3. sayfa); yazının İngilizce başlığı ve özeti (4. sayfa) şeklinde yapılmalıdır. Sonraki sayfalarda ise yazının bölümleri ile varsa teşekkür ve kaynaklar yer almalıdır.

Başvuru mektubunda yazının tüm yazarlar tarafından okunduğu, onaylandığı ve orijinal bir çalışma ürünü olduğu ifade edilmeli ve yazar isimlerinin yanında imzaları bulunmalıdır. Başlık sayfasında yazının başlığı, yazarların adı, soyadı ve unvanları, çalışmanın yapıldığı kurumun adı ve şehri, eğer varsa çalışmayı destekleyen fon ve kuruluşların açık adları yer almalıdır. Bu sayfaya ayrıca "yazışmadan sorumlu" yazarın isim, açık adres, telefon, faks, mobil telefon ve e-posta bilgileri eklenmelidir. Özetler 250 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Tablo, şekil, grafik ve resimler: Tüm tablo, şekil ve grafikler metnin sonunda, her biri ayrı bir kâğıda basılmış olarak ve her birinin altına numaraları ve açıklayıcı bilgiler yazılmış olarak gönderilmelidir. Şekillerin ana metin içerisindeki yerleri metin içinde, ayrı bir paragraf açılarak yazı ile (örneğin "Şekil 1 burada yer alacaktır" ifade-

si kullanılarak) belirtilmelidir. Yazarlara ait olmayan, başka kaynaklarca daha önce yayınlanmış tüm resim, şekil ve tablolar için yayın hakkına sahip kişilerden izin alınmalı ve izin belgesi yazıyla birlikte gönderilmelidir.

Kaynak gösterimi: Makale içinde geçen kaynaklar, "kısaltılmış kaynak bilgisi" olarak, diğer açıklama notları ile birlikte metin içindeki kullanım sırasına göre numaralandırılarak ve sayfa sonuna dipnot halinde verilmelidir. Kısaltılmış kaynak bilgisinde, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, sadece yazarın soyadı, yılı ve alıntı yapılan sayfası belirtilmelidir.

1 Kuban, 1987, s. 43.

2 Ünsal, 1972, s. 135.

3 Alkım, 1958, s. 201.

4 Yazar her ne kadar bu konuda...

5 Kuban, 2002, s. 97.

Kullanılan tüm kaynakların bir listesi ise alfabetik sıra ile ana metnin sonunda aşağıdaki örneğe uygun olarak verilmelidir. Eğer kullanılan kaynaklarda aynı yazarın o yıla ait birden fazla eseri varsa 2008a, 2008b, 2008c düzeninde gösterilmelidir.

Sürelili yayın için; (makale, ansiklopedi maddesi)

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi, Sayı 27, s.57-84.

Kitap içinde bölüm için;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F.Bayramoğlu Yıldırım (editör) Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s.15-27.

Kitap için;

Demircanlı, Y. (1989) İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Basılmış bildiri için;

Kılınçaslan, T. ve Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Basılmamış tez için;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

İnternet kaynakları ise kaynakça listesinin en sonunda ve ayrı bir başlık altında aşağıdaki gibi verilmelidir:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Erişim tarihi 14 Nisan 2008]

Makale gönderme: Yazılar (şekil, resimler ve tablolar ile birlikte) üç takım çıktı halinde ve CD'ye kopyalanmış olarak Megaron Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul adresine gönderilmelidir. CD üzerine okunaklı bir şekilde yazı başlığı, birinci yazarın adı ve gönderildiği tarih yazılmalıdır. Bu şartlara uymayan yazılar değerlendirmeye alınmaz. Editörün, kabul edilmeyen yazıların bütününe ya da bir bölümünün (tablo, resim, vs.) iade etme zorunluluğu yoktur.

İletişim: Tel: +90 (0)212 2366537 Faks: +90 (0)212 2610549

E-posta: megaron@yildiz.edu.tr

13. Ulusal Bölge Bilimi - Bölge Planlama Kongresi'nin Ardından

Ayşe Nur ÖKTEN,¹ Betül ŞENGEZER,¹ Yiğit EVREN¹

Son otuz yılda, gelişmiş Batı ülkelerinde imalat sanayisinin gerilemesine karşılık hizmet sektörünün yükselişi, sermayenin ve işgücünün artan akışkanlığı ve uluslararası dolaşım hızı, işçilerin çalışma koşulları açısından bölgeler arası farkların giderek artması gibi deneyimler bölgesel büyümenin ve gelişmenin yeni bir ışık altında ele alınmasını gerektirdi. Gelişmiş ekonomilerin hızla hizmet sektörüne yönelip imalat sektörünü dünyanın başka bölgelerine kaydırması emek piyasasının işleyişine, yapısına ve geleceğine ilişkin kaygılara yol açtı. İşgücünün niteliksizleştiği, coğrafi olarak farklılaşarak sınıflaştığı öne sürüldü. Bu ve benzeri gözlemleri açıklamak üzere geliştirilen kuramlardan birisi *Yeniden Yapılanma* oldu. *Yeniden Yapılanma* kuramı sanayinin örgütlenmesindeki yapısal değişikliklerin bölgesel sermaye ve işgücü piyasalarını nasıl etkilediğini açıklıyordu (Dawkins, 2003:142). Bu bağlamda, işgücünün kültür ve toplumsal kurumlar gibi yerel özelliklerden kaynaklanan heterojen yapısına dikkat çekiliyor; bu heterojen yapı nedeniyle emek-sermaye ilişkilerinin ve işgücü maliyetlerinin bölgeler arasındaki farklılaşmasına işaret edilerek, işgücünün sanayilerin yer seçimi kararlarındaki rolü eleştirel bir yaklaşımla tartışılıyordu.

Porter (1990) *Yeniden Yapılanma* kuramı içinde tümüyle farklı bir bakış açısı geliştirdi; yarışmacı olabilmek için coğrafi yığılmanın ne denli önemli olduğuna işaret etti ve coğrafi yığılmayı, yarışmacı kapasiteyi arttıran yapısal değişikliklere yol açacak bir örgütlenme gücü olarak değerlendirdi. Aynı dönemde Allen J. Scott (1992) ve Ann Markusen (1996) gibi yazarlar ise esnek üretim örgütlenmelerinin önemi, uzmanlaşmış sanayi yığılmaları içindeki güçlü sosyal ağların yapısı ve bunların mekânla etkileşimi üzerinde durarak ağ tipoloji-

leri geliştirdiler. Öte yandan, Storper (1997) bölgelerin ekonomik gelişmesini organizasyon ve ağ kuramlarına dayanarak açıkladı. Her bölgenin aktörleri arasında oraya özgü konvansiyonlar, enformel örgütlenmeler ve ağ ilişkileri içinde yaratılmış bağımlılık ilişkileri olduğunu; kurumsal düzenlemelerin bu bağımlılık ilişkilerini kolaylaştırdığını ve sürdürülebilir kıldığını savundu.

Ekonomik davranışların kolektif ve toplumsal temellerine verilen önem yeni bir bölgesel gelişme yaklaşımına yol açtı. Bölgesel ekonomik gelişmeye kurumsalcı yaklaşımı açıkladığı makalesinde Amin (1999: 365) hem Keynesgil ekonomi politikası çerçevesindeki firma odaklı, devlet güdümlü ve teşviklere dayalı standartlaştırılmış bölgesel politikaları; hem de tümüyle piyasa mekanizmalarına teslim olan neoliberal yaklaşımı eleştiriyordu. Bu iki politikanın güçlü yanlarını birleştiren yenilikçi bir politika arayışı, üçüncü yol olarak dile getirildi. Baden-Württemberg ya da Emilia-Romagna gibi en tipik özellikleri yerel aktörler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık olan, başarılı zengin bölgelerin deneyimlerinden dersler çıkaran bu yaklaşımın temel ilkesi, görece geri kalmış bölgelerin yerel, içsel potansiyellerinin harekete geçirilmesiydi. Kurumsalcı ve 'üçüncü yol'cular bölgelerin yarışmacı olması amacını terk etmiyordu; ancak bunun için, yerel potansiyelleri nedeniyle güçlü olabilecekleri sektörlerde daha verimli ve yenilikçi olmayı öğrenebileceklerini; böylece bu potansiyelleri kendi görelî üstünlüklerine dönüştürebileceklerini savunuyordu. Bu dönemde pek çok araştırmacı ağ teorilerinden ve kurumsal yapılarla ilişkin kavramlardan yararlanarak bölgesel dinamikleri açıklamaya çalıştı.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, İstanbul

Bölgesel gelişmeye ilişkin bu yaklaşımlar Marksist yazarlar tarafından; hem kapitalizmin mekansal organizasyonu ile toplumsal işbölümü arasındaki bağlantı; hem de, neoliberalizmin kendi doğası gereği bölgeler arası eşitsizliklerin büyümesine yol açması vurgulanarak eleştirildi. Bu bağlamda, globalleşmeyle birlikte üretimin mekansal örgütlenmesinde ortaya çıkan mekansal farklılaşmaların ve mesafelerin, kapitalistlerin sermaye birikimini kolaylaştıran bir araç olduğu savunuldu. İşgücünün coğrafi farklılaşmasının kapitalizm tarafından bir maliyet avantajı olarak değerlendirilmesinin, bölgeler arasında eşitsizlik yarattığı ileri sürüldü. Federal Almanya’da yaptığı gözlemleri eleştirel yaklaşımla yorumlayan Brenner (2000b: 330), çağcıl bölgeleme ve bölge planlama stratejilerini “teknokrat yüzülü neoliberalizm” olarak adlandırıyordu. Bu stratejilerle sınıf çatışmalarının ve bölüşümdeki uzlaşmaz çelişkilerin maskelendiği tanısını koyuyordu. Brenner (2000a) bir başka makalesinde, Lefebvre’in daha 1970’li yıllarda kapitalist globalleşmeyi, *üst üste çakışmış sosyal mekânların çelişkili entegrasyonu, parçalanması, kütuplaşması ve yeniden farklılaşması* olarak tanımlamasının ikinci bin yılın başında ne denli doğrulandığını vurguluyor, eleştirel yaklaşım içinde yeni yöntemler ve politikalar aramak gerektiğini belirtiyordu.

Diğer taraftan kurumsalcı yaklaşımı ve üçüncü yol söylemini de, başta John Lovering (1999) olmak üzere kimi yazarlar yeni bölgecilik olarak adlandırarak çeşitli açılardan eleştirdiler. Eleştirilerin temelinde bölgesel gelişme yaklaşımının tepeden inme ve az gelişmiş ülke ve bölgelere dayatmacı (*one-size fits all*) bir tarzı benimsemiş olması yatıyordu. Lovering’e göre (2001) yeni bölgecilik ekonomik bölgelerin nasıl davrandıklarını anlamaya çalışmak yerine, nasıl davranmaları gerektiğine odaklanan, dahası firma ve piyasa merkezli elitist bir bakış açısını simgeliyordu. Bu noktada söylemin metodolojik açıdan en temel problemi, ekonomik büyüme ile bölgesel kalkınmayı eşdeğer görmesi, Lovering’in deyimi ile “bölgenin gelişmesi” ile “bölgede gelişme” kavramları arasındaki farkı görmezlikten gelmesi idi. Bu sürece paralel olarak, yeni bölgecilik söylemi ekseninde gelişen çeşitli kavramsallaştırma çabaları da eleştirilerden nasibini aldı. Örneğin Porter’ın bölgelerin rekabet gücü bağlamında yeniden keşfederek geliştirdiği “kümelenme reçetesi”, objektif ve ölçülebilir bir çerçevede ele alınmadığı için eleştirildi. Firma sayısı, alan büyüklüğü, yoğunluk ve firmalar arası mesafe gibi fiziksel kümelenme koşullarının bile açıkça tanımlanmaması nedeniyle yeterince inandırıcı bulunmadı.

Türkiye’de, bölgeler arası gelişmişlik farklarının temel bir politika sorunsalı olarak kabul edilmesi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963) döneminde gerçekleşti. Ancak, bölgeler arası gelişmişlik farklarının ele alınış biçimi, bir başka deyişle, bölgelerin özelliklerine göre farklı bölge planları hazırlanması girişimi, kamu yönetiminin çeşitli katlarında ve siyaset kurumu içinde, özellikle “bölgecilik” söylemi üzerinden üretilen eleştirilere hedef oldu (Mutlu, 2008). Daha sonra gelen plan dönemlerinde her bölge için özelliklerine göre ayrı plan hazırlanması düşüncesinden giderek uzaklaşıldı. Bunun yerine geri kalmışlık sorunu il düzeyinde ele alınarak “kalkınmada öncelikli yöreler” politikası benimsendi (Boratav ve Türkcan, 1993:109). Bu politika ülkenin doğusuyla batısı arasındaki gelişmişlik farklarını bir türlü gideremediği gibi büyük kentlerde sürekli artan sermaye ve nüfus yığılmalarına, bazı bölgelerin ise ıssızlaşmasına yol açtı.

1980’lerde başlayan global neoliberalizm süreci içinde inşa edilen büyüme ve gelişme politikaları bugün pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal yaşamın tüm sektörlerine egemen olmuş durumda. Ülkenin kendi koşullarına bağlı olarak biçimlense de neoliberal söylemin mantığı, ilkeleri ve işleyiş kuralları hem merkezi hem de yerel yönetimler tarafından her düzlemde benimsendi. Böylece ekonomik büyüme, yönetimlerin stratejilerindeki öncelikli hedef haline geldi; kaynaklarını toplumsal kalkınmaya adanmış sosyal devlet kurumları, kaynaklarını en yüksek karlılıkla kullanmaya adanmış yarışmacı işletmelere dönüştü. Globalleşmeyle birlikte gündeme gelen yerelleşme, yerel potansiyellerin zamanında ve yerinde değerlendirilmesi gibi amaçlar liberalizmin yarışmacılık dürtüsüyle birleşince, bu modele uygun topyekûn bir yeniden yapılanma süreci başladı.

Bu yapılanma dinamiği doğrultusunda bölgesel gelişmeye ilişkin yazında da bir yanda bölgesel kalkınma ajanslarının (BKA; resmi olarak yeniden belirlenen adıyla kalkınma ajansları) kurumsal yapı içindeki yeri, amacı ve olası işleyiş; öte yandan sanayinin yapısal değişimi, üretim örgütlenmesinin optimizasyonu tartışıldı. Bu dönemin çalışmalarında sıkça karşımıza çıkan kavramlar yığılmalar, tedarik zincirleri, coğrafi uzmanlaşma, esnek uzmanlaşmaydı; daha sonra yığılmalar içindeki sosyal ağlar; öğrenen bölge, yenilikçi bölge, yarışmacı bölge ve gömülülük kavramları daha sıklıkla yazınımızda yer aldı. Son dönemde, bölgesel gelişmenin kurumsal yapısındaki işleyişin, gelişmemiş bölgelerin öğrenme ve rekabetçi olma şansının, yürürlükteki

politikalarla bölgeler arası farkların azaltılması olasılığının sorgulandığını görüyoruz.

MEGARON'un bu sayısındaki yazılar bölgesel gelişmeyle ilgili yazının içindeki çok katmanlı tartışma dinamizminin ipuçlarını veriyor.^[1] Bir yanda, son dönemde izlenen bölgesel gelişme politikaları Levent-Levent ve Filiztekin-Çelik'in yazılarında makroekonomik tablo üzerinden tartışılıyor. Şinik ise bölgesel gelişme konusuna kurumsal yapı perspektifinden bakarak, bölgesel kalkınma ajanslarıyla ilgili tartışmaların geldiği son noktanın yönetsel ve hukuksal açıdan bir çözümlemesini yapıyor. Öte yandan Albayrak-Erkut, son dönemin bölgesel gelişme politikalarının araçlarını ve işleyişini irdeliyorlar; rekabetçi bölgesel ekonomiler yaratılabilmesi için öneriler getiriyorlar. Rekabetçilik ilkesine dayanan yeniden yapılanma söyleminin bir uygulama aracı olan kümelenme yaklaşımı ise Karakayacı'nın çalışmasında, bir örnek olay üzerinden tartışılıyor.

Bu çalışmalardan birkaç mesaj okunabilir. İlk olarak, bölgeler arası gelişmişlik ve gelir dağılımı uçurumları temel bir politika meselesi olarak ele alınmalıdır. Bu eşitsizliklere çeşitli açılardan bakılmalıdır. Filiztekin-Çelik'in makalesinde işaret edildiği gibi açıklık sınırının altında yaşayan önemli bir nüfusun artması toplumsal refahın giderek düşmesi sonucunu doğurduğunda, bu durum salt ahlaki bir sorun olmaktan çıkar toplumsal bir sorun olarak karşımıza dikilir. O nedenle, bölgeler arası gelişme farkları hem ekonomik, hem insani, hem de toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmelidir.

İkinci mesaj bölgelerin rekabetçi olma şansına ilişkindir. Bölgeler arası gelişmişlik ve gelir farkları gelişme politikaları kapsamında doğrudan hedef alınmalıdır. Günümüzdeki gelişme stratejilerinin temel ögesi olan rekabet gücünün ana bileşenlerinden birisi bölgede yaşayanların yaşam kalitesinin düzeyidir. Bölgeler arası yaşam kalitesi farkları gelir dağılımı parametrelerinden bağımsız olarak düşünülemez. Rekabet gücü açısından bakıldığında, hem gelir dağılımı farkları, hem toplumsal refah düzeyinin düşmesi hem de bunlara bağlı olarak yaşam kalitesinin düşmesi yarışmacı bölgeler yaratma politikasının karşısına çıkmaktadır. Albayrak-Erkut'a göre her bölgenin yapısı, geçmişi, değişim süreci ve bugünkü koşulları iyice anlaşılmalı, her bölgenin kendi dinamiklerinin ölçeğine ve hızına göre farklılaşan gelişme stratejileri üretilmelidir. Bu amaçla, bölgeler arası eşitsizlik çeşitli boyutlarıyla sürekli izlenmeli, ölçülmeli ve değerlendirilmelidir.

Üçüncü mesaj yerel özelliklerin ve eğilimlerin öneme ilişkindir. Karakayacı'nın makalesi bu bağlamda

ipuçları vermekte, yerel toplumsal ağlarla girişimci-yarışmacı potansiyel arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir çözümlemeyle ortaya koymaktadır. Bu çalışmada farklı özelliklere sahip sanayi kümeleri yarışmacılık açısından değişik nitelikler sergilemekte, ekonomik performans açısından da farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, politika üretkenler farklı bölgelerdeki ekonomik ve toplumsal iç dinamiklerin niteliğini ve yönünü doğru algılamalı; bu bilgileri duyarlılıkla değerlendirme çabası içerisinde olmalıdır.

Dördüncü mesaj, yeni kurumsal yapılanmanın alışılmış kalıpların dışında bir perspektifle değerlendirilmesi, yeni tanımlarla zenginleştirilmesi yönündedir. Bu bağlamda Şinik'in makalesinde yeni liberal, yarışmacı paradigmanın temel kurumlarından birisi olan kalkınma ajanslarının yürürlükte olan yönetim ve hukuk sistemi içinde yarattığı sorunlar ortaya konmaktadır. Daha sonra bu sorunların aşılması ve kalkınma ajanslarının sistem içinde yerinin anlaşılabilmesi için "hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu" biçiminde bir tanım getirilmektedir.

Gelecek için

Yeniden yapılanma sorunsalı, planlama ve coğrafya yazınında farklı bir gündemle bir kez daha yer alacak gibi görünüyor. İngiltere'deki son yasal düzenlemelerle ajansların 31 Mart 2012 tarihinde kapatılması ve bazı işlevlerinin ilgili devlet kurumlarına devredilmesi, bazılarının yerine de *yerel girişim ortaklıkları* (YGO, local enterprise partnerships) kurulması kesinleşti.^[2] Bu adım, ekonomik gelişme ve politikalar bağlamında bölgesel ekonomik perspektiflerin bütünüyle reddedilmesi ve hatta bölge kademesinin ortadan kalkması anlamına geliyor. Kalkınma ajansı şablonunun her bölgeye uygun olmadığını, yetersiz, verimsiz ve bazı yerlerde tümüyle gereksiz olduğunu, gelişmeyi yavaşlattığını ileri süren muhafazakarlar son seçimin sonuçlarıyla birlikte, standartlaştırma, evrensel kalıplara uyum gibi ifadelerle daha merkezîyetçi ve çok daha liberal bir politikaya yöneleceklerinin işaretlerini vermeye başladılar. Çünkü YGO yeni yerelcilik (*new localism*) söylemi

¹ Bu sayıda yer alan yazılar 11-12 Mart 2010 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün ev sahipliğinde düzenlenen 13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi'ne sunulan bildiriler arasından MEGARON yayını kurulu ve kongre düzenleme ekibi tarafından seçildi ve hakem değerlendirmesine alındı. Bu süreçte hakem olarak görev yapan sayın Sedef Akgüngör, Murat Ali Dulupçu, Ayda Eraydın, Gülden Erkut, Günar Evcimen, Ferhan Gezici, Alpay Filiztekin, Ruşen Keleş, Naci Kepkep, Neşe Kurnal, Hüseyin Özgür ve Fazıl Sağlam'a teşekkür ediyoruz.

² <http://www.allaboutaudiences.com/news/nwda-transition-closure> [Erişim tarihi: 05.04.2011].

içinde yerel yönetimler ile iş çevreleri arasında kurulması öngörülen ortaklıkları ifade ediyor (Bentley, 2011; HMG, 2010). Kuşkusuz bu gelişmeler Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de değişik tepkilerde yansımaları bulacaktır. Bu noktada İlhan Tekeli'nin Türkiye'de yaşanan paradigma değişikliklerine ilişkin saptama ve eleştirisini anımsamak uygun olabilir: Tekeli (2004) Türkiye'de yaşanan paradigma değişikliklerinin daha başarılı bir teori arayışından çok, dünyada yaşanan dönüşümlere temellendiğini belirtirken, geliştirilen kuramların Türkiye için uygunluğunun yeterince sorgulanmadığı eleştirisini yapıyor. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa'daki deneyimleri ve eğilimleri kendi deneyimlerimiz çerçevesinde, eleştirel bir yaklaşımla irdelememiz önem kazanıyor. İngiltere'de başlayan bu yeniden yapılanma süreci karşısında Türkiye'de bölgesel politika yapımcıların ve akademik çevrelerin nasıl bir tavır alacağını yakın bir gelecekte birlikte göreceğiz.

Kaynaklar

- Amin, A. (1999) An institutionalist perspective on regional economic development, *International Journal of Urban & Regional Research* 23(2), 365-78.
- Bentley, G., Bailey, D. ve Shutt, J. (2011) From RDAs to LEPs: A New Localism? Case Examples of West Midlands and Yorkshire, *Local Economy* (yayın aşamasında).
- Boratav, K. ve Türkcan, E. (ed.) (1993) *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Brenner, N. (2000a) The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, *Urban Theory and the Politics of Scale*, *International Journal of Urban and Regional Research* 24(2) 361-78.
- Brenner, N. (2000b) Building 'Euro-Regions' Locational Politics and the Political Geography of Neoliberalism in Post-Unification Germany, *European Urban and Regional Studies* 7(4): 319-45.
- Dawkins, C. J. (2003) *Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments*, *Journal of Planning Literature*; 18 (2); 131-72.
- [Department for Business, Innovation and Skills Communities and Local Government HM Treasury] (2010) *Consultation on the Regional Growth Fund*, London.
- Lovering, J. (1999) Theory led by policy: the inadequacies of the 'New Regionalism' (illustrated from the case of Wales). *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2) 379-95.
- Lovering, J. (2001) The coming regional crisis (and how to avoid it). *Regional Studies*, 35 (4) 349-54.
- Markusen, A. (1996) Sticky places in slippery space: a typology of industrial districts. *Economic Geography*, 72, 293-313.
- Mutlu, S. (2008) *Türkiye'de Bölge Planlama Deneyimleri. Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Planlamadan Uygulamaya", 27-28 Kasım 2008, Mersin, s. 227-53.
- Porter, M.E. 1990. *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press.
- Scott, A.J. (1992) The collective order of flexible production agglomerations: Lessons for local economic development policy and strategic choice. *Economic Geography* 68 (3) 219-33.
- Storper, M. (1997) *The regional world: Territorial development in a global economy*. New York: Guilford.
- Tekeli, İ. (2004) Bir Bölge Plancısının Çözmeğe Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Ankara: DPT ve PKÜ, Cilt II, 244-62.

Bölgesel Gelişmede Ulus-Devletin Rolü: 1999–2009 Yılları Arası Kamu Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme

The Role of the Nation-State in Regional Development: An Evaluation Through Public Investments Between Years 1999-2009

Tolga LEVENT,¹ Yasemin SARIKAYA LEVENT¹

Son 40 yıl, toplumsal hayatın tüm alanında önemli değişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yeni bağlam, bölgesel ölçekte eşitsizlik sorunlarını yeniden üretmekte ve bu sorunların çözümünü giderek zorlaştırmaktadır. Ulus-devletin bu sorunların çözümüne ve yarattıkları olumsuz durumları gidermeye yönelik en temel aracı, kamu yatırımları ve bu yatırımları sektörel ve mekansal olarak nasıl dağıttığıdır. Bu dağılımların incelenmesi, kamu yatırımlarının bölgesel eşitsizliği gidermenin aracı olarak mı, yoksa bir bölgeyi geliştirmek amacıyla mı kullanıldığı sorusunu yanıtlamak için de ipuçları sağlayabilmektedir. Bu çalışma, 1999-2009 yılları arasında Türkiye’de kamu yatırımlarının sektörel ve mekansal dağılımlarındaki değişmeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu değişimin ortaya konulması, ulus-devletin bölgesel gelişmeye ilişkin tercihlerini daha doğru olarak anlamaya olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede, ulus-devletin değişen rolüne ilişkin arka planı tanımlayan yeni ekonomik bağlamın ele alındığı birinci bölümden sonra, ikinci bölümde, ulus-devletin ve bölgenin değişen anlamları kuramsal düzlemde tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde bu mekansal yeniden yapılanmanın Türkiye’deki pratik yansımaları ele alınmaktadır. Bu bölümde, kentler küreselleşme ile kurdukları ilişkiler üzerinden farklı kategorilere ayrılmakta ve bu kategorilerin kamu yatırımlarından hangi bileşim ve oranlarda pay talep ettikleri varsayımsal olarak ortaya koyulmaktadır. Çalışmanın görgül çözümleri içeren dördüncü bölümünde, 1999-2009 yılları arasında kamu yatırımlarının sektörel ve mekansal dağılımları ve bu dağılımlardaki temel örüntüler detaylı bir biçimde ortaya koyulmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, kamu yatırımlarına ilişkin sektörel dağılım örüntülerinin kalkınma planlarında ortaya konulan bölgesel gelişme temel stratejileri ile, mekansal örüntülerin ise varsayımsal dağılım beklentileri ile uyumu tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Bölgesel gelişme; ulus-devlet.

¹Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mersin

In the last 40 years, there have been significant changes in production systems and accumulation regimes in response to neoliberal policies. This economic context has weakened the nation-state while increasing the importance of the regions. The basic aim of regional planning has also changed from reducing regional disparities to supporting already developed regions to prevent their collapse. However, the problems that stem from regional disparities are reproduced in different ways. The basic tool of the nation-state in eliminating the negative consequences of these issues is public investment and the way in which it is distributed sectorally and spatially. In order to understand the preferences of the nation-state in regional development, this study aims to examine changes in the sectoral and spatial distribution of public investment in Turkey between 1999 and 2009. The first section of the study discusses the economic background, the second part turns to the changing role and meaning of the nation-state and the regions. Thirdly, the consequences of this restructuring processes in Turkey, where Turkish cities are evaluated according to the presumptive qualitative and quantitative distributions of public investment, is examined. The empirical part of the study explores the sectoral and spatial distribution of public investment between 1999 and 2009, and identifies basic patterns within these distributions. The compatibility of sectoral distribution with regional development strategies in development plans and the compatibility of spatial distribution with presumptive distributions are discussed in the conclusion of the study.

Key words: Regional development; nation-state

¹Department Urban and Regional Planning, Mersin University, Faculty of Architecture, Mersin, Turkey

MEGARON 2010;5(3):103-115

Başvuru tarihi: 10 Mart 2010 (Article arrival date: March 10, 2010) - Kabul tarihi: 25 Kasım 2010 (Accepted for publication: November 25, 2010)

İletişim (Correspondence): Dr. Tolga LEVENT. e-posta (e-mail): tolgalevent@mersin.edu.tr, yaseminlevent@mersin.edu.tr

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Yeni Ekonomik Bağlam: Ulus-Devletin Değişen Rolüne İlişkin Yeni Arka Plan

Son 40 yıl, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda hızlı dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönüşümlere bağlı olarak ekonomik yapılarda ortaya çıkan yeni nitelikler, güçlü politik organizasyonlar olan ulus-devletlerin ekonomik anlamda zayıflama eğilimine girmesine yol açmış, politik alanda kontrol ve siyasal temsil mekanizmalarının parçalanmaya başlamasına ve temsili demokrasinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ekonomik ve politik alandaki bu değişimlere bağlı olarak, sosyal ve kültürel alanda sosyal homojenleşme küresel bir proje olarak sunulmaya başlarken, yerel ölçekte de heterojenleşme ve kutuplaşma artmaya başlamıştır (Castells, 1997, Tickell ve Peck, 1992; Habermas, 2002). Bu değişim ve dönüşümler, her ne kadar birbiri ile ilişkili ve iç içe geçmiş olsalar da, temel olarak, geçen yüzyıla damgasını vurmuş olan fordist üretim biçimlerinin çözülmesi ve postfordist üretim sistemlerine geçiş ile küreselleşmenin tüm ekonomik yapıları etkisi altına almaya başlaması ile ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş ülkelerde başlayan ekonomik yeniden yapılanmanın temel kaynağı olan fordist üretim biçimi (Boyer, 1996), sanayi üretiminin çoğunluğunun üretim bandı üzerinden kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari ve kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist bir ayırımla belirlendiği, işbölümünün ve tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaşmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Schoenberger, 1988). Bir başka deyişle, fordizm, esnek olmayan ve yoğun üretim-tüketim anlayışına dayalı bir model sunan üretim biçimidir. İkinci Dünya Savaşından 1973 yılındaki Petrol Krizine kadar geçen süre, fordizmin egemen bir üretim biçimi olduğu dönem olarak tanımlanmaktadır (Tickell ve Peck, 1992).

Bu dönem içerisinde, tüm dünyada refahın arttığı bir büyüme süreci izlenmiş olsa da (Eraydın, 1997), 1960'ların ikinci yarısından itibaren, öncelikle gelişmiş ülkelerde olmak üzere, fordist üretim biçimi kan kaybetmeye başlamıştır. Bu güç kaybının temel nedeni, durağan koşullarda bu üretim biçiminin gelişmesini sağlayan tüketicinin nitelikleri-taleplerinin değişmezliği (talebin belirlenebilir olması) ve işgücü piyasasının nitelikleri-ilişkilerinin değişmezliği (arzın belirlenebilir olması) yapısal niteliklerinin zorlanmaya başlamasıdır. Bu niteliklerin ortaya çıkardığı esnek olmama-katı olma hali, fordist üretim biçiminin, bu dönem ile birlikte hızla değişmeye başlayan dışsal koşullara uyum sağlama-

sını zorlaştırmıştır (Eraydın, 1992; Eraydın, 1997).

Bu dönemde, özellikle batılı kapitalist ülkelerde iç pazarın doygunluğa ulaşması ve pazarın genişletilememesi, ürünlere olan talebi azaltmış ve kapasite fazlası oluşturmuştur. Bu durum, üretimdeki verimliliğin azalmasına ve kar oranlarında düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Üretime ilişkin bu olumsuzlukları gidermek için toplam tüketim seviyesini korumayı amaçlayan ulus-devletler, sosyal programlar aracılığıyla piyasalara müdahale etmeye çalışmışlardır. Ancak bu durum, refah devleti üzerine düşen yükü daha da arttırmış ve üretim için gereken finansmanın bulunmasını zorlaştırarak, üretimin uluslararasılaşması sürecini teklemiştir (Tickell ve Peck, 1992; Eraydın, 1992; Eraydın, 1997).

Kapitalizmin 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaşadığı bu bunalım, neoliberal politikalar ile şekillenen bir yeniden yapılanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte üretim biçimlerinde, üretim ilişkilerinde ve devletin ekonomiye müdahale biçimlerinde köklü değişiklikler olmuş, küreselleşme ve yerelleşme kavramları yeniden yapılanma sürecinin ana eksenini oluşturmuştur. Küreselleşme bağlamında, bir yandan teknolojik gelişmeler ve yeni üretim biçimlerinin ortaya çıkmasıyla, ticaret ve sermaye akışları ulus-devlet sınırlarını aşacak şekilde hızlanmış; diğer yandan, üretimde esneklik ve işbölümü yerelliği ön plana çıkarılarak belli bölgelerde yerel özellikleri ve yerel üretimi desteklemiş, bu bölgeler ise dünya sistemi içerisinde kendilerine yer edinebilmişlerdir (Eraydın, 1997). Yeniden yapılanma sürecinde, uluslararası sermayenin küreselleşmesi nedeniyle, devletin özellikle ekonomik alandaki rolü azalmış, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları devletten boşalan yeri doldurmaya başlamıştır (Tekeli, 1997; Ediz Şahin, 1998; Göktürk, 2001).

Böyle bir bağlam içerisinde ortaya çıkan postfordizm, temel olarak üretim süreçlerinde, işgücünün üretime katılımında, işgücü pazarında ve üretimin pazarlanmasında gözlemlenen bir esneklikle eşleşmektedir. Ayrıca, ürün çeşitlenmesi ve üretim sürecinin dikey ayrımlaşması postfordist üretim sisteminin diğer yapısal niteliklerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, postfordizm, değişken ve parçalanmış talebin belirleyici olduğu, stoklama olmadan küçük miktarlarda ve uygun zamanda üretimin yapıldığı, işgücünün yatay örgütlendiği bir üretim biçimi olarak tanımlanabilmektedir (Eraydın, 1992; Tickell ve Peck, 1992).

Postfordist üretim biçiminin iki temel mekansal yansımaları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi farklı yerel-liklerde gelişen yeni sanayi mekanlarının doğuşu, ikinci-

si ise küresel ölçekte emeğin mekansal dağılımının derinleşmesidir (Tickell ve Peck, 1992). Bu mekansal yeniden yapılanma, ulusal sınırlar içerisinde işleyen ekonomilerin doğrudan küresel pazarlar ile ilişkilenebilmesi nedeniyle olmuş, ulus-devletler de bu mekansal değişimi yönlendirme, yönetme ve kontrol etme konularında yetersiz kalmışlardır (Özelçi, 2002). Ulus-devletlerin gücünü yitirmesinin arka planını oluşturan bu durum, ulus-devletin içsel niteliklerinin sorgulandığı küreselleşme olgusunun giderek artan bir biçimde gündeme gelmesine neden olmuştur (Habermas, 2002).

Mekansal Yeniden Yapılanma: Ulus-Devletin ve Bölgenin Yeni Anlamları

Küreselleşme, ulaşım, iletişim ve mübadele ilişkilerinin ulusal sınırlardan taşacak şekilde yoğunlaşması ve çapının büyümesi anlamına gelmektedir (Şengül, 1998; Habermas, 2002). Küreselleşme olgusunun politik, sosyal ve kültürel boyutları olsa da, en önemli boyut ekonomi boyutudur. Bazı araştırmacılar tarafından (Bartoli, 2000) kapsamı daraltılarak finansal küreselleşme olarak da adlandırılan ekonomik küreselleşme, akışkan, sürekli genişleyen, sınırları aşan ve emsalsiz şekilde hızlanan sermaye hareketlerinin ortaya çıkması, yurtdışında yapılan direkt yatırımların çoğalması, uluslararası şirketlerin sayısının ve tesir gücünün artması, uluslararası rekabetin şiddetlenmesi ve tüm bu süreçlerden ulusal ekonomilerin olumsuz bir biçimde etkilenmesi anlamına gelmektedir (Tobin, 1998; Habermas, 2002). Ulus-devletin sermaye üzerindeki kontrol edici gücünü kaybetmeye başlaması ve uluslararası firmaların ulusal sınırları dikkate almadan ve ulus-devletlerin sosyal ve politik konumlarını ve gereksinmelerini düşünmeden, dünya pazarlarına yönelik zaman ve mekana bağlı olarak değişen stratejiler izlemeleri, ulusal ekonomilerin zarar görmesine neden olmuştur (Bartoli, 2000).

Bu bağlam içerisinde, ekonomik küreselleşme her ne kadar gelişmekte olan ülkelere yerel faaliyetlerin uluslararası pazara sunulması gibi bazı imkanlar sağlasa da, makroekonomik değişkenler ile içsel kaynaklara yatırım yapma olanağının kaybedilmesine yol açmakta, dolayısı ile ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumsuz etkilemektedir (Sugden, 1993; Tobin, 1998).

Küreselleşme ile beraber ekonomik düzende ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak devletin rolü, işlevi ve konumu da değişmeye başlamaktadır. Uluslararası sermayenin gelişen teknoloji ile birlikte uluslararası ilişkiler kurarak daha kolay hareket edebilir hale gelmesi, ekonomik alanda ulus devletin güç kaybetmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, serbestleşme ve özelleştirme

araçları ile ulus-devlet işlevlerini küçültülme-azaltma yoluna gitmektedir. Bunun sonucunda da, devletin içsel kaynakları yeniden dağıtma ve düzenleme otoritesi giderek azalmakta, uluslararası ölçekte yönetim ve düzenleme işlevleri ön plana çıkmaktadır (Göktürk, 2001).

Devlet, kendi meşruiyetinin dayanaklarını güvence altına alabilme gücünü vergi toplamak, toplanan bu gelirle büyümeyi teşvik etmek, kamu düzenini sağlamak, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi kamu hizmetlerini yürütmek gibi yollardan almaktadır. Ancak, küreselleşme ortamında, sermaye hareketliliğinin artması ve yerel rekabetin şiddetlenmesinin doğal bir sonucu olarak tahsil edilebilen vergi miktarlarının azalması, ulus-devletin meşruiyet dayanaklarının eşdeğerini oluşturamadan bu yolları yitirmeye başlamasına neden olmuştur. Bu koşullarda, toplumu makro-ekonomik tedbirlerle idare etmek zorlaşmış, yeniden dağıtım amacı ile düzenleme işlevlerini üstlenen devletin gücünde ciddi bir azalma meydana gelmiş ve düzenleyici uygulamalar yapması gereken devlet, toplumsal hayata yönelik düzenleme işlevinin maliyetini tam olarak karşılamamaya başlamıştır. Bu durum, yüksek kar oranlarına, gelir seviyesinde ciddi uçurumların oluşmasına, işsizliğin artmasına, belirli toplumsal grupların ekonomik ve sosyal anlamda ötekileşmesine yol açmakta, tüm bu olguların olumsuz sonuçlarını azaltmaya yönelik sosyal politikaların yürütülmesini olumsuz etkilemektedir (Habermas, 2002).

Küreselleşme olgusuna ister direnilmesi gereken, ister kaçınılmaz bir süreç olarak yaklaşılsın, karşı çıkılmayacak olan durum, küreselleşmenin farklı ölçeklerdeki mekansal örgütlenmeleri, özellikle bölgesel ve kentsel örgütlenmeler, yapısal olarak dönüştürmeye başlamasıdır. Bir başka deyişle, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda dönüştürücü etkileri olan küreselleşmenin temel etki alanlarından birisi de mekandır. Tüm mekansal birimler için değişme ve dönüşmenin arkasında yatan tek nedenin küreselleşme olduğunu söylemek zor olsa da, küreselleşme ile ilişki içerisindeki mekansal yapılarda gözlemlenen dönüşümlerin arkasında, yeni yapısal düzenin kendi ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gerçekliğine uygun mekansal örüntüler yaratma talebi olduğu görülmektedir.

Bu mekansal örüntülerin yeniden üretilmesinde iki temel boyut bulunmaktadır. İlk boyutta, ulus-devletlerin egemenliğini yitirmeye başlaması ve sınırsız bir dünyaya gidilmesi ele alınmaktadır. Farklı açılardan güç kaybetmeye başlayan ulus-devlet, ulusal sınırları içerisinde hakimiyetini yitirmeye ve mekansal süreçlere müdahale edememeye başlamıştır (Ohmae,

1995). Ulus-devletin mekan üzerindeki kontrolünü yitirmesinin arkasındaki neden, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde, gelişmenin maliyetinin küresel sermayeye devredilmek istenmesi, bu maliyete karşılık da küresel sermayenin merkezi yönetimlerden ulusal ekonomik bağlamları kendi tercihlerine uygun hale getirmesini talep etmesidir. Bu durum, geçmişte ulus-devlet ve bölgeler arasında gözlemlenen uyumlu ilişkinin bozulmaya başlaması anlamına da gelmektedir. Diğer yandan, üretimin örgütlenmesinde ağların ağırlık kazanması ve teknolojik gelişmelerin de bu ağ sisteminin etkinliğini arttırması, ulus-devletin bölgeye müdahalesinin azalmasına, hatta zaman zaman yok olmasına neden olmaktadır (Eraydın, 1997).

İkinci boyutta temel vurgu, bazı yazarlara göre kentler ve yerel birimler (Eraydın, 1997), bazı yazarlara göre kent-bölgeler (Tekeli, 2005) olarak ele alınan bölgeler üzerinedir. Değişen koşullar içerisinde bölge, küresel ekonominin işleme için gerekli olan nüveler olarak görülmekte ve üretimi-tüketimi örgütleyen ve yöneten, sadece hinterlandlarını değil, artan ve giderek çeşitlenen ekonomik ve sosyal ilişkileri kontrol etmeye çalışan ve ekonomik hakimiyet için yarışan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar ulus-devlet varlığını sürdürse de, özellikle ekonomik ilişkilerin büyük bölümü bölgeler üzerinden sürdürülmekte, bu süreçte iletişim ağları ile devingenliği artan sermaye ön plana çıkmaktadır (Eraydın, 1997). Ulus-devletin karar mekanizmalarından bağımsız hareket eden sermaye, öncelikli olarak karını fazlalatacağı alanları tercih etmektedir. Bu düzen içerisinde bölgeler, birbiri ile daha yoğun ekonomik ve sosyal ilişkiler kurarken, giderek artan bir biçimde küresel güç dengelerinin etkisi altına girmektedirler (Türkün ve Kurtuluş, 2005).

Tüm bu mekansal yeniden yapılanma süreçleri, bölge kavramının ele alınışında ve bölge planlama yaklaşımlarında değişimlere neden olmuştur. Önceleri ekonomik, coğrafi, toplumsal, yönetsel gibi sınırlarla tanımlanan, ülke mekanının alansal farklılaşması gözetilerek oluşturulan ve ulus-devletin kapalı olan sistemi içerisinde açık mekana işaret eden (Tekeli, 1997) bölge kavramı, yeniden oluşturulan mekansal örüntüler kapsamında sınırları, ölçeği ve konumu ulus-devlet referansı ile sınırlı olmayan ve hatta zaman zaman değişebilen, kendi kendine karar üretebilen, ekonomik sistemin ve ilişkilerin kurgulanmasında, siyasal yapının şekillenmesinde ve eylemlerin belirlenmesinde etken ana birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekanın temsilinin sınırlarla belirlenen alanlardan ağlara kaymasıyla beraber, bölge, artık ulus-devlete bağlı bir alt birime değil, ekonomik küresel ağ üzerinde bir düğüm nokta-

sına işaret etmektedir. Bölgeyi ele alış biçimindeki bu değişim, bölgelerin artık ulus-devletin altında edilgen birimler olmaktan çıkıp, kendi başlarına küresel sisteme eklenilebildikleri anlamına gelmektedir (Eraydın, 1997, Göktürk, 2001).

Doğal ve toplumsal kaynakların mekan üzerinde dağılımının eşit olmaması durumu, bölge tanımı ile beraber ele alındığında, gerek sınırları ulus-devlet tarafından tanımlanan bölgelerde, gerekse küresel ağ üzerinde bir düğüm noktası olan bölgelerde eşit olmayan bir dağılım ortaya çıkartmaktadır. Bu eşit olmayan dağılım durumu, bölgesel gelişme farklılıklarını ve bölgesel eşitsizlik, ya da diğer tanımlamaya göre bölgesel dengesizlik (Göktürk, 1998) olgusunu ortaya çıkartmaktadır. Bölgesel eşitsizliğin giderilmesi amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası, bölge yaklaşımı bir planlama meselesi haline gelmiştir (Keleş, 1997). Bölgeye planlı bir müdahalenin öngörüldüğü 1960'larda geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi, refah devletinin asli görevlerinden biri olarak görülmüş, bölgesel eşitsizliğin giderilmesine ilişkin müdahale biçimleri ve araçları kalkınma planları çerçevesinde tanımlanmıştır. 1960'lardan itibaren planlı gelişme stratejileri izleyen ulus-devletlerde kalkınma planlarının bir alt kategorisi olarak bölge planlaması, bölgelerarası dengesizliği gidermek amacıyla kamu yatırımlarının ve kaynaklarının dağıtılmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, bölge planlama yaklaşımının temelinde temsili demokrasiye dayalı siyasal gücün kamu yararını gözetmesi, kaynakların yeniden dağılımı, eşit ve dengeli gelişme, bölgeler arası dengesizlikleri giderme gibi öncelikler yer almıştır (Tekeli, 1997).

Ekonomik bağlamın değişmesi sonucunda bölge planlama etkin kullanım alanını kaybetmeye başlamıştır. Geçmişte bir düzenleme mekanizmasının parçası olan bölge planlamanın, değişen ekonomik sistem ve yeni mekansal örgütlenmeye bağlı olarak yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bölgelerin dünya sistemi içerisinde farklılaşan konum ve işlevleri, bölge planlamayı ekonomik açıdan dünya sistemi ile bütünleştirmiş (Eraydın, 1997), ana amaç ve ilgi alanlarını yeniden şekillendirerek bölge planlama yaklaşımının önceliklerini değiştirmiştir. Gerçekte değişim, kalkınma düşüncesinin bu yeni bağlam içerisinde anlamını değiştirmesi ile ilişkilidir. Kalkınma, ulus-devlet tarafından önceden konulmuş bir hedefe yönelme olmaktan uzaklaşmaya ve yerellik iddiasına geçen açık-uçlu kalkınma haline gelmeye başlamış, bölgesel eşitsizliği giderme yerine bir bölgeyi geliştirme stratejisi bölge planlamanın temel amaçlarından birisi haline gelmesine neden olmuştur.

Küreselleşmenin tüm bölgeler ve bölgesel ekonomiler üzerinde benzer etkileri olduğunu ve benzer mekansal yansımalar yarattığını söylemek çok da kolay değildir; çünkü bu önerme, küreselleşmenin etki alanı dışında, küresel güçlerin ilgi göstermediği bölgeler ve kentlerin var olduğu gerçeğini yadsımaktadır (Bartoli, 2000) ve bu durum, Türkiye için de geçerlidir.

Yeni Bağlamın Mekansal Yansımaları: Türkiye’de Değişen Kent ve Bölgeler

1970’lere kadar sanayileşmekte olan ülkeler için ekonomik gelişmenin temelini ithal ikameci politikalar oluşturmuştur. Türkiye’de de 1950’lerde, özellikle 1960’lardaki planlı dönemde, devlet girişimciliği, yerli-yabancı sermaye bütünleşmesi ve ücret ve tarımsal destekleme politikaları iç pazara yönelik sanayi üretiminin gelişmesine neden olmuştur (Kepenek, 1998). 1970’lerde başlayan kapitalist yeniden yapılanma süreciyle beraber, sanayileşmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın temeli ihracata dayalı sanayileşme modeli olmaya başlamıştır. Türkiye’de bu dönüşümün ana hatları, ekonomi politikalarının kapitalizmin yeni eğilimleri ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla 1980 yılında hazırlanan 24 Ocak Kararları ile belirlenmiştir (Ediz Şahin, 1998).

24 Ocak kararları ile ithal ikameciliğe dayanan kalkınma paradigması terk edilmiş, Amerika’da Reaganizm, İngiltere’de Thatcherizm’in sınırlarını çizdiği neoliberal çerçeve ile ilişkili dışa açık büyüme yaklaşımına uygun makro ekonomik politikalar tercih edilmeye başlamış ve ihracata dayalı kalkınma modeline geçilmiştir. Ulusal ekonomide yapısal dönüşümleri içeren bu program, en temelde, ithalata kolaylıklar ve ihracata önemli teşvik ve muafiyetler sağlayan, dış ticareti serbestleştirerek yabancı sermaye yatırımlarını destekleyen ve devletin ekonomideki payını ve kontrolünü azaltan bir ekonomik paket olarak değerlendirilebilir (Köse, 2002). Uluslararası Para Fonu tarafından hazırlanmış ve küresel sermayenin talepleri doğrultusunda şekillendiği düşünülen bu paket, doğrudan ve dolaylı olarak bazı bölgelere ve kentsel ekonomik yapılara küreselleşme ile ilgili vizyonlar yüklemiştir.

1980 sonrası, önceleri ihracata dayalı büyüme politikasının egemen olduğu dışa açılma süreci, 1989’da tam parasal serbestleşme ile piyasa koşullarının kalıcı bir biçimde öne çıkması ile sonuçlanmıştır. 1990’ların başına uluslararası sermaye hareketine tam serbesti uygulaması ekonomide devletin küçülmesini de beraberinde getirmiş ve buna bağlı olarak, özellikle üretime yönelik bazı sektörlerde, mevcut kamu yatırımlarının özelleştirilmesi gündeme gelmiştir (Kepenek, 1998).

1980’lerden itibaren küreselleşme sürecine uyum

sağlama adına izlenen bu politikaların mekansal yansımaları olmuştur. Bu süreçte eşitsiz gelişmeye yeni boyutlar eklenmiş, kentler ve bölgeler arasındaki ilişki sistemleri ve hiyerarşisi yeniden yapılanmıştır (Atay, 2001). Bu bağlamda Türkiye’deki kentleri, küreselleşme ile ilişkileri bakımından üç ayrı kategori içerisinde incelemek mümkündür (Levent, 2009). Birinci kategoride, küresel sisteme dahil olma iddiası taşımayan ve küresel sermayenin ilgi göstermediği kentler bulunmaktadır. Genellikle az gelişmiş bölgelerde yer alan bu kentlerin ekonomik yapıları ya ulus-devletin yeniden dağıtım işlevi çerçevesinde gerçekleştirdiği yatırım ve kaynaklar, ya idari yapılanmalardaki her türlü ekonomik, sosyal ve politik işleyişi düzenleyen kamu sektörü ya da yerel ve ulusal pazara yönelik olarak gerçekleştirilen tarımsal üretim ve küçük, orta ve nadiren, büyük ölçekli endüstriyel üretim çerçevesinde şekillenmektedir.

Diğer iki kategorideki kentlerde ise, kentsel ekonomik yapı, bu kentlerin küresel ekonomik sistemde sahip olmak istedikleri pozisyonların nitel ve nicel öneme göre ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, ikinci kategoride Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Çorum, Konya gibi “Anadolu Kaplanları” olarak da adlandırılan, bazı yenilikçi stratejiler ile üretim kapasitesini artırma ve bu kapasiteyi küresel pazarlara ihraç etme amacındaki kentler bulunmaktadır (Eraydın, 1992).

En son kategori olan üçüncü kategoride ise küresel kent olma iddiası taşıyan büyük kentler bulunmaktadır. Bu kategoride, Ankara, İzmir ve Antalya gibi farklı sektörlerini ön plana çıkararak, az ya da çok, küresel kent olma vizyonuna sahip kentler bulunsun da, bu kategorinin başat örneği, 1980’lerden günümüze tüm merkezi-yerel yönetimlerin desteklediği küresel kentler sisteminde bölgesel merkez olma vizyonuna sahip olan İstanbul’dur (Öktem, 2005).

Kentlerin küreselleşme ile ilişkileri ve bu ilişkiye bağlı olarak oluşan yeni rolleri, varsayımsal olarak, kamu yatırımlarından farklı bileşim ve oranlarda paylar talep etmeleri anlamına gelmektedir. Kamu yatırımları ile özel sektör yatırımları arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğu kabul edilirse,¹ özel sektörün yatırım

¹ Türkiye örneğinde kamu yatırımları ve özel sektör yatırımları arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu öne süren çalışmalar yanında (örn. Yavuz, 2005), bu tarz bir tamamlayıcılık ilişkisinin olmadığını, bu ilişkinin bir rakip olma ilişkisi olduğunu ve özellikle 1980’li yıllarla birlikte gündeme geldiğini öne süren çalışmalar da (örn. Taban ve Kara, 2006) bulunmaktadır. Her iki çalışma seti de ampirik olarak sınanmış güçlü gerekçelere dayanmaktadır. Bu çalışma, kıt kaynakların akılcı dağıtımı için kamu yatırımları ile özel sektör yatırımları arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu kabul etmekte ve kamu yatırımlarının sektörel ve mekansal dağılımını bu ilişkiye göre yorumlamaktadır.

için üst düzeyde ilgi göstermediği birinci kategorideki kentlerde, kamu yatırımlarının temel olarak ekonomik ve sosyal altyapıya yönelik olması ve kentin mevcut potansiyelleri de düşünülerek farklı sektörlerde dengeli ve tutarlı bir biçimde dağılması beklenmektedir. Bu durum, küresel ekonomik düzene uygun olarak oluşturulmuş dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejilerine eklenemeyen ve yerel ekonomik işleyişi kamu sektörü tarafından yönlendirilmek durumunda olan kentler için olağandır. Ancak, bu yatırımların, nicel olarak dikkate değer paylarda olması beklenmemelidir. Bu yatırımlar oldukça sınırlı düzeylerde kalmaktadır; çünkü devlet, kaynaklarının önemli bir kısmını, küresel kentler sistemine eklenme iddiasındaki kentlere ayırmaktadır. İkinci kategoride yer alan kentlerde, belirli bir üretim kapasitesi oluşmuş durumdadır. Bu çerçevede, bu kentlerdeki kamu yatırımlarının iki boyutta olması beklenmektedir. Birinci boyutta ekonomik altyapıyı geliştirmeye yönelik imalat sanayi, enerji gibi sektörlerde, ikinci boyutta ise sanayi ürünlerinin dış pazara kolaylıkla ulaştırılmasına yönelik olarak ulaştırma-haberleşme sektöründe kamu yatırımlarının yoğunlaşması beklenmektedir. Ancak, bu ikinci boyut, salt bu kategoride yer alan kentleri değil, bu kentlerde üretilen ürünlerin dış pazarlara aktarılmasında rol alan kentleri ve lojistik sektörünün ön plana çıktığı yakın çevre kentlerini de etkilemektedir. Küresel kent olma iddiasındaki büyük kentlerin yer aldığı üçüncü kategoride ise, hemen her sektörde kamu yatırımlarının üst düzeyde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu durum, bir yandan bu kentlerin ölçekleri ile diğer yandan ise barındırdıkları çoklu işlevler ile ilgilidir. Kamu yatırımlarının hangi sektörde yoğunluklu olarak gerçekleştiği ise, kentin hangi işlev ve rol üzerinden küresel kent olma iddiası taşıdığı ile ilgilidir.

Görgül çalışma, son 10 yıllık dönem içerisinde kamu yatırımlarının mekansal örüntülerindeki değişimini incelemeyi ve bu değişimin yukarıda betimlenen kent kategorileri bağlamında varsayımsal beklentilere uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediğini irdelemeyi amaçlamaktadır. Ancak bu amaç, kamu yatırımı mekansal dağılımlarının sektörel dağılımlar ile doğrudan ilişki-

li olduğunu ve sektörel dağılımının ise, devletin kamu yatırımları konusunda öncelikleri ve bölgesel gelişme konusundaki temel stratejileri ile doğrudan bağıntılı olduğunu gözardı etmemektedir.

Görgül Çalışma: Kamu Yatırımlarının Sektörel ve Mekansal Dağılımları

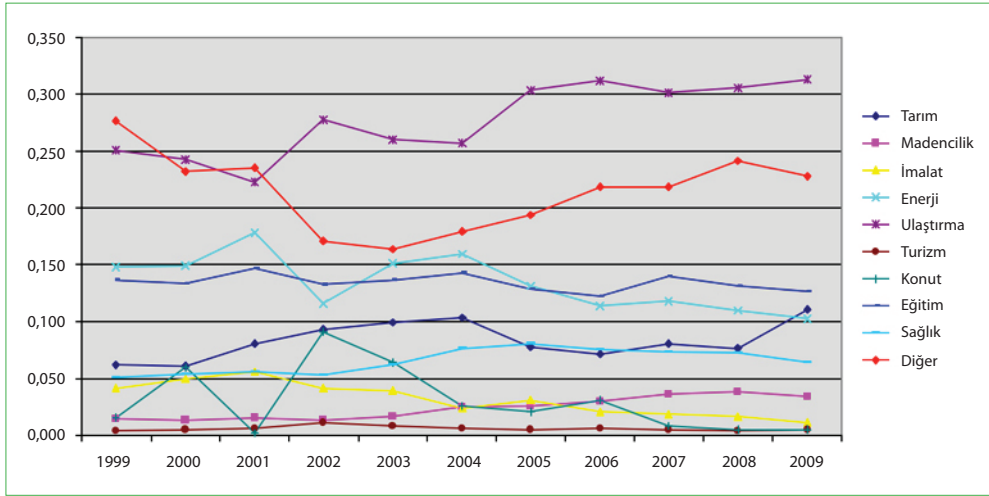
Ekonomi disiplininin temel ilgi alanlarından birisi de, devletin ekonomik hayata müdahale edip etmeyeceği, ederse de bu müdahalenin hangi alanlara ve ne şekillerde yapılması gerektiği konularıdır. Söz konusu müdahalenin en önemli araçlarından birisi kamu harcamalarıdır. Bu harcamalar, kamu otoritelerinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla belirli kurallara göre yaptıkları ve ekonomi üzerinde genişletici etkilere sahip harcamalardır. Yatırım harcamaları, kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır ve sonuçlarını uzun erimlerde gösteren bu harcamaların üretim kapasitesini, insan sermayesinin gelişimini artırma gibi önemli etkileri bulunmaktadır (Özdemir, 2007). Konuya bu biçimde yaklaşıldığında, kamu yatırımları, bölgesel gelişme stratejilerinin hayata geçirilmesinde stratejik bir öneme sahiptir. Bu çalışma, bölgesel gelişme konusuna kamu yatırımları perspektifinden yaklaşmayı ve bu çerçevede 1999 - 2009 yılları arasında kamu yatırımlarında gözlenen değişimleri irdelemeyi amaçlamaktadır. Görgül çalışmanın ilk kısımda, kamu yatırımlarının sektörel dağılımları ve bu dağılımlardaki değişimler irdelenecektir. Daha açık bir ifade ile, 1999 yılında farklı sektörlerin kamu yatırımlarından aldıkları paylar ve bu payların 2009 yılında nasıl değiştiği, görgül çalışmanın ilk kısmının temel inceleme konusudur.² Ayrıca bu kısımda, 1999 ve 2009 yılları arasında, farklı sektörlerde gerçekleştirilen kamu yatırımlardan en yüksek payları alan iller ortaya konulacaktır. Görgül çalışmanın ikinci kısmı, 1999 ve 2009 yılları arasında, illerin,³ hangi kamu yatırımı sektörü ya da sektörleri ile eşleştiğini belirleme ve bu eşleşmeleri haritalama aşamalarından oluşmaktadır.⁴ Bir başka deyişle görgül çalışmanın bu kısmı, kamu yatırım örüntülerinin il düzeyinde mekansallaştırılması anlamına gelmektedir.⁵ Bu örüntülerin ortaya konulması, kamu yatırımlarının yukarıda ta-

² Sektörlerdeki yatırımlara ilişkin 1999 ve 2009 yılları parasal değerleri, o sektöre ait yatırım deflatörleri kullanılarak 2008 yılı fiyatlarına dönüştürülmüştür (DPT, 2010).

³ İnceleme dönemi itibari ile iller bazında idari sınırlarda bir değişiklik olmuştur. 1999 yılında yaşanan deprem sonrasında, Düzce, Bolu ilinden ayrılacak il olmuştur. Bu nedenle, çözümleme sonunda yanlış yorumlara neden olmaması için, 2009 yılı için Düzce ve Bolu ilinin verileri birleştirilmiştir.

⁴ Ancak, görgül çalışmanın ikinci kısmına ilişkin olarak, kamu yatırımlarına ait verilerden kaynaklanan bir sınırlama bulunmaktadır. Belirli bir oranda kamu yatırımının hangi illere yönlendirildiğine ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır. Daha açık bir deyişle, veri tabanı, proje bazında dağıtılmayan tahsisleri kapsamaktadır ve bu tahsislerin hangi illere ne oranda dağıldığı üzerine bilgi bulunmamaktadır. Mekansallaştırılmayan bu yatırımlar çözümleme dışında bırakılmıştır.

⁵ İller bazında dağılımın verildiği özet tablolara, Fonlar, Özelleştirme Kanunu kapsamına alınan kuruluşlar, Emlak Bankası, Fonlardan yapılan ve Yatırım Programında yer alan belediyeler tarafından, vakıf ve döner sermaye işletmeleri gelirlerinden finanse edilecek yatırımlar dahil edilmiştir.

Şekil 1. Yıllar itibariyle sektörlerin toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar.

nımlanan kent kategorilerine bağıntılı olarak tanımlanan olası yatırım dağılım örüntülerine ve devletin genel bölgesel stratejilerine uygun olarak dağıtılıp dağıtılmadığını tespit etmeyi olanaklı kılacaktır.

Sektörel Dağılımlar

Türkiye örneğinde, kamu yatırımlarının tarihsel bir irdelemesi yapıldığında dönüm noktalarından birisinin 1980'li yılların başında gerçekleştiği gözlenmektedir. Bu dönemde, ithal ikameci ve içe dönük yapıdan ihracata dayalı ve dışa dönük bir yapıya geçişin başlaması ile kamu yatırım politikaları ve kamu yatırımlarında hangi sektörlerin öncelikli olacağı konuları da değişmeye başlamıştır. Yatırım konusu, genel olarak, ulusal veya küresel özel sermaye aktörlerinin egemenliğine bırakılmıştır. Finansal karlılığı amaçlayan özel sektör, getiri düzeyi yüksek yatırımlara yönlendirilirken, sosyal karlılığı amaçlayan kamu ise, yatırımlarını özel sektörün yönelmediği alanlarda, özellikle altyapı yatırımlarında, yoğunlaştırmaya başlamıştır (Kılıçbay, 1991; Altunç ve Şentürk, 2010). Yaşanan ekonomik krizlerin hemen ardından gelen dönemlerdeki kısmi azalışlar dikkate alınmazsa, 1980 sonrası dönemde, toplam yatırım harcamalarında önemli bir düşüşün gözlemlenmediği, ancak uygulanan politikalar sonucunda, kamu ve özel sektör arasında yatırımların dağılımının değişmeye başladığı gözlenmektedir. Bu dönemde, özel sektör yatırımları artarken, kamu kesimi yatırımları kısmi bir azalış içerisindedir. Ancak 1999-2009 inceleme dönemi içerisinde, kamu yatırımları hemen hemen aynı seviyelerde kalmaktadır (Altunç ve Şentürk, 2010:533).

Bu dönem içerisinde kamu yatırımları ile ilgili olarak ortaya konulabilecek ilk tespit, 1999 yılından 2009 yılına toplam kamu yatırımlarının, yaklaşık %7'lik bir artış-

la, 24,7 milyar TL'den 26,4 milyar TL'ye çıktığıdır. Ancak, bu küçük artışın tüm kamu yatırım sektörleri için geçerli olduğunu söylemek zordur. 10 yıllık zaman dilimi içerisinde madencilik, tarım, turizm, ulaştırma-haberleşme ve sağlık alanlarında yatırımlar artarken (yaklaşık artışlar sırasıyla, %155, %92, %42, %33 ve %33), eğitim, diğer kamu hizmetleri,⁶ enerji, konut ve imalat sektörlerine yapılan kamu yatırımlarında azalışlar söz konusudur (yaklaşık azalışlar sırasıyla, %1, %12, %26, %66 ve %71). Bu artış ve azalışlara, 10 yıllık inceleme döneminin tüm yılları açısından bakıldığında, sektörlerin kamu yatırımlarından aldıkları payların değişimine ilişkin durum daha da netleşmektedir.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere, bazı sektörlerde yapılan kamu yatırımlarının, toplam kamu yatırımlardan aldığı paylar yıllar itibari ile çok değişmese de, bazı sektörlerde bu paylar önemli artış ve azalışlar göstermektedir. Turizm ve madencilik sektörlerinin, inceleme yılları itibariyle, toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar çok küçük miktarlarda değişmiştir; ancak, bu sektörlerin payları oldukça düşüktür. Eğitim ve sağlık sektörlerinde de benzer bir durum vardır; fakat farklı olarak, bu sektörlerde yapılan yatırımlar görece daha fazladır. Konut, enerji, diğer kamu hizmetleri ve ulaştırma-haberleşme alanlarında yapılan yatırımların, toplam yatırımlardan aldıkları paylar ise değişkenlik göstermektedir. Ancak, bu değişken yapı daha çok 1999-2005 yılları arasındaki dönem için geçerlidir.

1999 yılında turizm, madencilik ve konut sektörlerinde gerçekleştirilen kamu yatırımları oldukça dü-

⁶ Diğer kamu hizmetleri belediye hizmetlerini, çevre, genel idare, sosyal altyapı gibi hizmetleri kapsamaktadır.

şüktür. Turizm sektörü, kamu yatırımlarına ayrılan toplam miktarın %0,41'ini, madencilik sektörü %1,42'sini ve konut sektörü %1,60'ını alabilmiştir. Turizm sektöründeki kamu yatırımlarından en fazla pay alan iller İstanbul, Antalya, Çanakkale, İzmir ve Mersin'dir. Bu iller, turizme yönelik toplam kamu yatırımlarından sırasıyla %9,10; %6,96; %5,51; %3,91 ve %2,63'lük pay almışlardır. Madencilik sektöründe ise Zonguldak, İzmir ve Sivas, bu sektöre yapılan kamu yatırımlarının %19,86'sını almışlardır. Konut sektöründe ise, kamu yatırımlarından aldığı pay itibarıyla dikkate değer tek il aldığı %4,83'lük payla Erzincan'dır.

Tarım, sağlık ve imalat sektörlerine 1999 yılında yapılan kamu yatırımları birbirlerine yakın düzeylerde ve sırasıyla %6,19; %5,11 ve %4,11'lik pay almışlardır. Tarım sektöründeki yatırımlardan en fazla payı alan ilk 10 il sırasıyla Şanlıurfa, Diyarbakır, Çanakkale, Balıkesir, Konya, Malatya, Gaziantep, Samsun, Kastamonu ve Denizli'dir. Bu illere yapılan toplam yatırım, tarım sektörüne yapılan toplam yatırımların %18,70'ini oluşturmaktadır. Bu 10 ilin, 4'ü Güneydoğu Anadolu bölgesindedir ve bu yatırımların Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilişkili olduğu fikrini desteklemektedir. Sağlık sektörüne yönelik olarak yapılan kamu yatırımların %7,45'i Ankara, %5,97'si İstanbul ve %5,34'ü İzmir'e yapılmıştır. Bu sektöre yapılan harcamalar, ana hatları ile, illerin nüfus büyüklükleri ile paralellikler sergilemektedir. 1999 yılında imalat sektörüne yapılan kamu yatırımları incelendiğinde de göze çarpan il İzmir'dir. İzmir, 1999 yılında bu yatırımlardan %25,61'lik payı almıştır.

Enerji ve eğitim alanlarında yapılan kamu yatırımları, benzer artış-azalış örüntüleri sergilemektedirler. 1999 yılında, enerjiye yapılan kamu yatırımları, toplam kamu yatırımlarının %14,78'ini, eğitime yapılan yatırımlar ise, %13,66'sını kapsamaktadır. Ancak, bu yatırımların illere göre mekansal dağılımı, birbirinden yapısal olarak farklıdır. Enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarında öne çıkan iller Kahramanmaraş, Muğla, Sivas, Bursa, Çorum, Bingöl, Ankara, Tunceli, Çanakkale ve Muş illeridir. Bu iller, enerjiye yönelik kamu yatırımlarının %41,74'ünü bünyesine katmıştır. Eğitim alanında yapılan yatırımlar ise, aynı sağlık alanında gözlemlendiği gibi, ana hatları ile illerin nüfus büyüklükleri ile paralel doğrultudadır. Bu çerçevede öne çıkan ilk 6 il Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Antalya ve Kocaeli'dir. Bu iller, 1999 yılı için, toplam eğitim yatırımlarının %10,95'ini almışlardır.

1999 yılında, kamu yatırımlarından en yüksek payı alan sektörler, diğer kamu hizmetleri ve ulaştırma-haberleşme sektörleridir. Diğer kamu hizmetlerinde

yapılan yatırımlar %27,63 iken, ulaştırma ve haberleşme sektörüne yapılan yatırımlar %25,08'lik dilimi kapsamıştır. 1999 yılında sadece bu iki alana yapılan yatırımlar, toplam kamu yatırımlarının yarısından fazladır. Ancak, bu yüksek miktarların mekansal olarak eşit dağıldığını söylemek mümkün değildir. 1999 yılında, diğer kamu hizmetlerinde İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Isparta, Adana, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep ve Hatay, bu sektördeki kamu yatırımlarının %65,54'üne sahip olmuştur. Sadece İstanbul, Ankara ve İzmir'in payı %43,71'dir. Ulaştırma-haberleşme sektöründe öne çıkan il ise, sahip olduğu %10,42'lik pay ile İstanbul'dur. İzmir ve Mersin ise, bu sektördeki kamu yatırımlarından sırasıyla %3,43 ve %2,94'lük pay almışlardır.

2009 yılına gelindiğinde, sektörlerin toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar değişmiştir. Konut, turizm ve imalat sektörleri en düşük kamu yatırımlarının yapıldığı sektörler olmuştur (2009 yılı için toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar sırasıyla, %0,50; %0,54 ve %1,10'dir). Turizm ve konut sektörleri de düşük paylar almış olsalar da, imalat sektöründeki kamu yatırımlarının düşüklüğü daha önemlidir. Çünkü bu düşüklük, kalkınma önceliklerinin değişmeye başladığı ve devletin üretim alanı ile ilişkilerinin zayıfladığı anlamına gelmektedir. Üstelik imalat sektörüne yapılan kamu yatırımları az sayıda ilde yoğunlaşmıştır. Eskişehir, Ankara ve Balıkesir bu sektöre yapılan yatırımların %44,28'ini kapsamıştır.

Madencilik sektörünün payı, 1999 yılına göre artmış olsa da, 2009 yılında sadece 3,39'luk pay ile toplam kamu yatırımları içerisinde hala görece olarak düşük bir paya sahiptir. Bu yatırımın mekansal dağılımı da değişme eğilimine girmiştir. 2009 yılında madencilik sektörüne yapılan kamu yatırımları açısından öne çıkan iller aldığı %26,59'luk pay ile Ankara ve %7,66'lık pay ile Samsun'dur. Zonguldak, 1999 yılında madencilik sektörüne yapılan kamu yatırımlarından aldığı payı korurken, İzmir ve Sivas'ta bu paylar önemli oranlarda azalmıştır.

2009 yılında sağlık sektörüne yapılan kamu yatırımları, 1999 yılına göre kısmi olarak artmış ve toplam kamu yatırımlarından aldığı pay %5,11'den, %6,36'ya çıkmıştır. Bu yatırımlardan en fazla payı alan il ise, %9,15'lik pay ile İstanbul'dur.

Eğitim, tarım ve enerji sektörlerinin, 2009 yılında toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar (sırasıyla %12,63; %11,11 ve %10,25) görece birbirine yakındır. Ancak, 1999 yılı değerleri düşünüldüğünde, eğitim ve enerji sektöründe bir düşüş olduğu, tarım sektörüne yapılan kamu yatırımlarında ise ayırt edici bir

artış olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki bu artış, daha çok 2009 yılında önemli düzeyde artan tarım yatırımlarından kaynaklanmaktadır. Eğitim alanındaki kamu yatırımlarının illere göre dağılımı incelendiğinde öne çıkan 3 il İstanbul, Ankara ve Erzurum'dur. Bu iller, eğitim sektöründe gerçekleştirilen kamu yatırımlarının %12,40'ını almışlardır. Tarım sektöründe ise yatırımların mekansal dağılımı kısmen aynı kalsa da, illerin yatırımlardan aldıkları paylar artmış gözükmektedir. 2009 yılında tarıma yapılan kamu yatırımlarından en yüksek payı alan ilk iki il, 1999 yılında da olduğu gibi, yine Şanlıurfa ve Diyarbakır olmuştur, ancak bu iki ilin aldığı paylarda ciddi bir artış söz konusudur. Şanlıurfa, tarıma yapılan kamu yatırımlarının %12,35'ine ve Diyarbakır ise %7,15'ine sahip olmuştur. Sadece bu iki il, toplam tarım yatırımlarının %19,50'sini almışlardır. Bu oran, 1999 yılında tarım sektörü kamu yatırımlarından en çok payı alan 10 ilin toplam payından daha fazladır. Enerji sektöründe yapılan kamu yatırımlarının mekansal dağılımı incelendiğinde ise, bu yatırımlardan aldığı %15,63'lük pay ile Artvin ilinin öne çıktığı, diğer önemli illerin ise %7,56'lık pay ile Karaman ve %7,46'lık pay ile Mardin olduğu gözlenmektedir.

2009 yılı kamu yatırımlarının sektörel dağılımına ilişkin bir diğer önemli konu ise, diğer kamu hizmetlerinde gerçekleştirilen kamu yatırımlarının payının %27,63'den %22,84'e düşmesi ve en fazla kamu yatırımı yapılan sektörün ulaştırma-haberleşme olmasıdır. Diğer kamu hizmetlerine yapılan kamu yatırımlarından en yüksek payı alan ilk 10 ilin toplam payı 1999 yılında %65,54 iken, 2009 yılına gelindiğinde %34,05'e düşmüştür. Bu durum, diğer kamu hizmetlerine yapılan yatırımların daha homojen bir biçimde dağılma eğilimine girdiği düşüncesini desteklese de, 1999 ve 2009 yılları için en yüksek payı alan 10 il listelerinde ortak olan iller bulunmaktadır (Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Antalya). 2009 yılında ulaştırma-haberleşme sektöründeki yatırımlar incelendiğinde bu sektörün toplam kamu yatırımları içerisinde %31,29'luk bir pay aldığı, İstanbul'un da tek başına bu yatırımların %29,80'ine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, 2009 yılında, toplam kamu yatırımlarının %9,32'sinin İstanbul'da ulaştırma-haberleşme sektörüne yapıldığı anlamına gelmektedir.

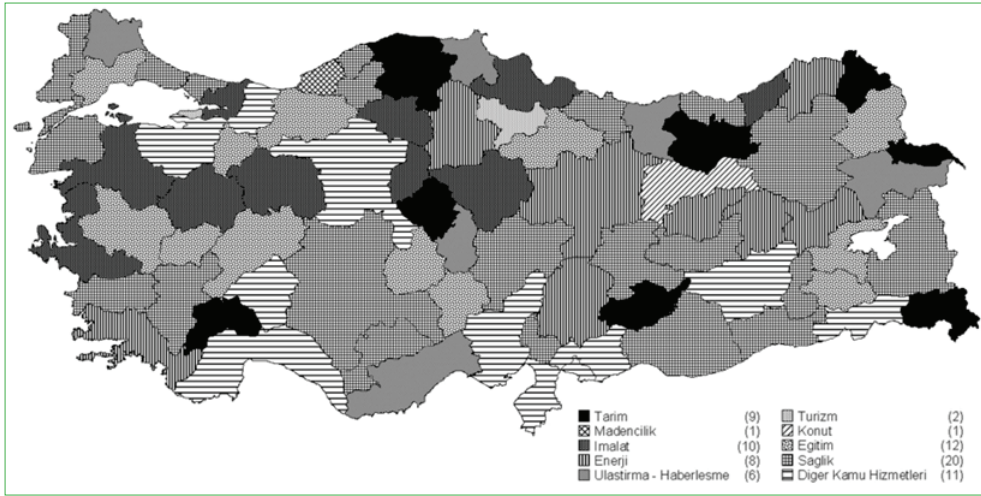
İllerin Kamu Yatırım Sektörleri ile Eşleşmesi ve Bu Eşleşmelerdeki Değişmeler⁷

1999 yılı için yapılan bu eşleştirmede ortaya çıkan ilk sonuç, tarımda gerçekleştirilen kamu yatırımları ile eşleşen illerin (Adıyaman, Burdur, Gümüşhane, Bayburt, Hakkari, Kastamonu, Kırşehir, Ardahan ve Iğdır) belirli bir örüntü sergilemediğidir. Öte yandan, madencilikle ilgili eşleşen tek bir il bulunmaktadır ve o il,

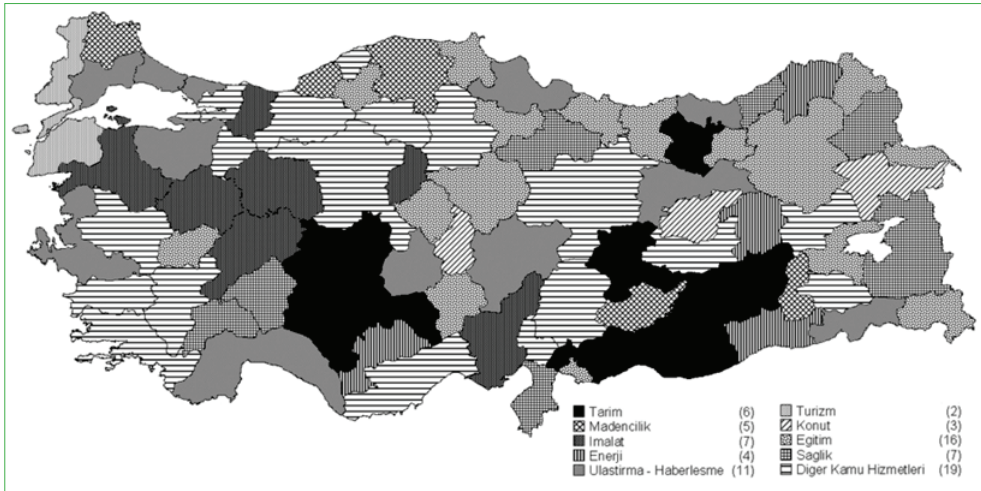
Zonguldak'tır. Benzer şekilde konut sektörüne yapılan kamu yatırımları sadece tek bir il, Erzincan ile eşleşmektedir. İmalat sektörüne yapılan kamu yatırımları ile eşleşen iller, İzmir, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Kocaeli, Çankırı, Kırıkkale, Yozgat, Samsun ve Rize'dir. Bu iller, 1999 yılında imalat sektörüne yapılan kamu yatırımlarının %45,62'sini kapsamıştır. Bu dağılımda ilginç olan nokta Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki herhangi bir ilin, imalat sektörüne yapılan yatırımlar ile eşleşmemiş olmasıdır. Bir diğer ilginç nokta ise 1999 yılında enerji sektöründe yapılan kamu yatırımlarının, Muğla dışında, Türkiye'nin doğusunda yer alan iller ile eşleşmiş olmasıdır. 1999 yılında ulaştırma-haberleşme sektöründe gerçekleştirilen kamu yatırımları da, tarım sektöründe gözlemlendiği gibi, belirli bir mekansal örüntü sergilememektedirler. Eğitim ve sağlık sektörleri ve diğer kamu hizmetlerindeki kamu yatırımları ise tüm bölgelere yayılmakta ve belirgin bir yığılma örüntüsü sergilememektedir.

2009 yılına gelindiğinde, farklı sektörlerde kamu yatırımlarının iller düzeyinde sergilediği örüntüler değişmiştir. Belirgin değişimlerden birisi, tarım sektöründeki kamu yatırımların mekansal dağılımı ile ortaya çıkmaktadır. 2009 yılında bu sektörde yapılan yatırımlar, Türkiye'nin tahıl ambarı olan Konya ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır ve bu ile komşu olan Malatya'dır. Bu iller dışında ön plana çıkan tek il Gümüşhane'dir. 1999 yılında madencilik sektöründe gerçekleştirilen kamu yatırımları ile eşleşen tek il olan Zonguldak'a, 2009 yılında Kırklareli, Kastamonu, Batman ve Adıyaman illeri eklenmiştir. Bu beş il, söz konusu yatırımların %24,34'ünü kapsamıştır. Benzer şekilde 2009 yılına gelindiğinde, konut sektörüne yapılan kamu yatırımları ile eşleşen il sayısı 3'e çıkmış; bu üç il, ilgili yatırımların %37,01'ini içermiştir. 1999 yılından 2009 yılına gelirken, imalat sektöründeki yatırımlar önemli düzeylerde düşmüş olsa da, bu yatırımların yoğunlaştığı kentlerin Batı Anadolu'da yer alan kentler olduğu görülmüştür. 2009 yılı haritasının bir diğer ayırt edici özelliği de ulaşım sektörüne yapılan kamu yatırımlarının daha fazla il ile eşleş-

⁷ İllerin kamu yatırım sektörleri ile eşleştirilmesi, temel olarak çapraz tabloların, satır ve sütun dağılımlarını dikkate alan mütekabiliyet analizi ile yapılmıştır. Bu analiz için, 80 il ve 10 kamu yatırımı sektörü için, 1999 ve 2009 yıllarına ilişkin, çapraz tablolar üretilmiş ve mütekabiliyet analizi bu çapraz tablo üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mütekabiliyet analizinde, temsil gücü yüksek çözüm için 9 boyut kullanılmış, mesafe ölçüsü olarak ki-kare tercih edilmiş, standartlaştırma yöntemi olarak hem sıra hem de sütun ortalamalarının çözümlenmeden çıkarılmış ve normalleştirme yöntemi olarak simetrik normalleştirme kullanılmıştır. Daha sonra, dağılım diyagramları (*scatterplot*) üzerinde iller ve kamu yatırım sektörlerinin koordinatları hiyerarşik kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Bu kümeleme analizinde ise, Ward Bağlantısı ve ölçü olarak Öklid mesafesinin karesi kullanılmıştır.

Şekil 2. 1999 yılı sektörlere göre kamu yatırımları ve iller eşleşmesi.

Şekil 3. 2009 yılı sektörlere göre kamu yatırımları ve iller eşleşmesi.

mesidir. Eğitim ile ilgili kamu yatırımları Doğu Anadolu ve özellikle Doğu Karadeniz bölgelerindeki kentler ile eşleşirken, diğer kamu hizmetlerinde gerçekleştirilen kamu yatırımları ile eşleşen illerin daha çok İç ve Batı Anadolu'da konumlanmıştır.

Sonuç

Ekonomik alanı değiştirme gücüne sahip olan küreselleşme söylemi, 1980'li yılların sonundan itibaren akademik düşünce hayatımızı işgal etmeye başlamıştır. Hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin politikaları, küreselleşme söyleminin argümanları ile biçimlenmektedir. Farklı mekansal ölçeklerde gerçekleşen dönüşümleri belirli bir düzeye kadar açıklayan bu söylem, aynı zamanda bir politika öneri seti de içermesi nedeniyle, sermaye tarafından önerilen bir politik ve ekonomik programı meşrulaştırmak amacıyla kulla-

nılmaktadır. Bu çerçevede, küreselleşme ile akademik tartışmalar ve politik uygulamalar birbirlerini derinden etkilemektedir (Öktem, 2005).

Küreselleşme söylemini temel alan politik uygulamalar, genellikle, ulus-devletin güç kaybetmesine ve bölgesel eşitsizliklerin görece artmasına neden olmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin yarattığı bu olumsuzluklar karşısında, ulusal ekonomilerin bazı düzenlemeler yapması gerekmektedir. Bu düzenlemeler, doğrudan sabit yatırımları göz ardı etmemeli, ulusal ekonomilerin küreselleşme karşısında direnç gösterebilmesi için bu sabit yatırımların önemli olduğu unutulmamalıdır. Bir başka deyişle, gerçek makroekonomik performansın istihdam, üretim, gelir, büyüme, ticaret, tasarruf, yatırım gibi tüm boyutlarının ihmal edilmemesi, bu boyutların ulusal paranın güçlülüğü, enflasyonu önle-

me gibi mali hedefler uğruna feda edilmemesi gerekmektedir (Tobin, 1998). Bu çerçevede, kamu yatırımları ve kamu yatırımlarının nasıl dağıtılması gerektiği önemli bir araç haline gelmektedir.

Kamu yatırımlarının dağıtımı meselesi iki boyutlu bir meseledir. Birinci boyutta, kamu kaynaklarının hangi sektörlerle dağıtılacağı konusu bulunmaktadır. Bu konu, devletin yatırım öncelikleri ve bölgesel gelişme konusundaki temel stratejileri ile ilişkilidir. Türkiye’de kamu yatırımlarının hangi sektörler arasında dağıtılması gerektiğini, temel olarak kalkınma planlarında belirlenmektedir. İnceleme dönemi olan 1999-2009 yılları arasında, 1980 yılından sonra hazırlanan ilk plan olan V. Beş Yıllık Kalkınma Planının temel ilkeleri benimsenmeye devam edilmiş ve bu dönemde kamu yatırımları ile ekonomik ve sosyal altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik tanınmıştır. 2001-2023 dönemini kapsayan Uzun Vadeli Gelişmenin ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) Temel Amaçları ve Stratejisinde, kamu yatırımlarının 2001-2023 döneminde artan bir biçimde eğitim, sağlık alanlarında yoğunlaştırılması, enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin yatırım paylarının 2010 yılına kadar düzeylerini koruması ve 2010 yılı sonrasında yavaş yavaş düşürülmesi öngörülmüş, teknoloji altyapısı, enerji, sulama, kentsel altyapı yatırımlarına ve ulaştırma alt sektörleri arasında dengeyi sağlayıcı yatırımlara bölgesel gelişme stratejileri dikkate alınarak öncelik verilmesi fikri benimsenmiştir (Özdemir, 2007).

Bu çerçevede, kamu yatırımlarının 1999-2009 yılları arasındaki sektörel ve mekansal dağılımlarını ve bu dağılımların değişimini inceleyen bu çalışmanın ortaya koyduğu ilk içeriksel sonuç, bu dönem içerisinde altyapı sağlamaya yönelik sektörlerinin, özellikle ulaştırma-haberleşme sektörünün, üretim sektörlerinden daha fazla pay almaya başladığıdır. Üstelik bu pay zaman içerisinde artma eğilimindedir ve bu sonuç, ulus-devletin üretim alanını özel sektöre bıraktığı ve kalkınma planlarının temel amaç ve stratejisine uygun olarak ekonomik ve sosyal altyapı sağlamaya yöneldiğinin bir göstergesidir. Kamunun üretim alanından çekilmesi, yatırım konusundaki tamamlayıcılık ilişkisi doğrultusunda, özel sektörün bu alana giderek artan bir biçimde yatırım yapması ile ilişkilendirilebilmektedir.

Bir diğer içeriksel sonuç, konut, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde yapılan kamu yatırımlarının paylarının, inceleme dönemi içinde çok fazla değişmediğidir. Bunun arkasında yatan neden, bu sektörlerin, ulus-devletin rolü ne kadar değişse de, belirli bir düzeyde yatırımı gerektiren ve devlete meşruiyetini veren kamusal hizmet sektörleri olmasıdır.

Kamu yatırımlarının farklı sektörler arasında ulusal stratejilere uygun olarak dağıtılması, mekansal dağılımının kuramsal beklentilere uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Genel olarak ekonomik ve sosyal altyapıya yönelik kamu yatırımları görece gelişmiş kentlerde gerçekleştirilmiştir. Az gelişmiş bölgelerdeki kamu yatırımları ise illerin potansiyelleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kamu yatırımlarını illerin potansiyellerine göre yapma konusunda en iyi örneklerden birisi, tarım sektörüne yapılan yatırımlardır. 1999 yılından 2009 yılına tarım sektöründe gerçekleştirilen kamu yatırımlarının hem artmış, hem de belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerden ilki GAP kapsamındaki iller, ikincisi ise Konya’dır. Bu tarz bir yoğunlaşma, devletin, geçen 10 yıllık dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, ilgili illerde, gelişmenin itici kuvveti olarak tarımı görmesinin bir kanıtı gibidir. Tarım sektöründe yapılan yatırımların GAP bölgesinde yoğunlaşması geçmiş senelerde göç veren bu bölgedeki kırsal kesim kaynaklı göçün yeniden ivmelenmesini engelleyecektir.

Potansiyeller doğrultusunda yapılan kamu yatırımlarına bir diğer iyi örnek, madencilik sektörüne yapılan yatırımlardır. 1999 yılında madencilik sektörüne yapılan kamu yatırımlarının %57,37’sinin Zonguldak ilinde gerçekleşmiş olması, potansiyeller doğrultusunda kamu yatırımı fikrini destekler niteliktedir.

İmalat sektöründe gerçekleştirilen kamu yatırımları azalsa da, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da bu sektöre ilişkin belirgin bir yatırım olmaması, ancak bu sektöre yapılan yatırımların giderek artan oranda İç ve Batı Anadolu’ya odaklanmaya başlaması görgül çalışmanın bir diğer önemli sonucudur. Bu mekansal eğilim, kuramsal beklentiler ile çok örtüşmemektedir. Çünkü, görece gelişmiş olan İç ve Batı Anadolu’da özel sektörün üretime yönelik yatırımlarının olması, kamunun, özel sektörün ilgi göstermediği Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yatırım yapmasının daha doğru bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak, aslı ilginç olan nokta, enerjiye yapılan kamu yatırımlarının hem mutlak değer bazında, hem de mekansal birim olarak il bazında azalması, ulaştırma alanının ise, aksine, artmasıdır. Bu durum, kalkınma planlarında yer alan ve bu sektörlerin kamu yatırım düzeylerini 2010 yılına kadar koruması düşüncesi ile örtüşmemektedir. Ulaştırma sektörü halen devlet tarafından sağlanan bir kamu hizmeti olarak devam etmektedir. Diğer yandan enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarındaki düşüş ise, kamu-özel sektör yatırımları arasındaki tamamlayıcılık ilkesi çerçevesinde, bu sektördeki özel yatırım payının arttığına işaret etmektedir.

Eğitim ve sağlık sektörlerinde yapılan kamu yatırımları görece dengeli, bölgesel eşitsizlikleri aşan bir kapsamda eşit dağılmış gibidir. Kamu yatırımlarından aldıkları payların inceleme dönemi içerisinde çok değişmemesi ve tüm inceleme alanına görece eşit dağılması, kalkınma planlarının temel amaç ve stratejisinde de tam olarak uygundur.

Ancak, tüm kamu yatırımlarının mekansal dağılımları bir arada değerlendirildiğinde, kamu yatırımlarının mekansal dağılımında mevcut yerleşmeler örüntüsünün belirgin potansiyellerinin kullanıldığı, ancak kamu yatırımlarının görece gelişmiş olan Batı Anadolu illerinde gerçekleştiriliyor olması, bölgesel gelişmenin mekansal stratejileri konusunda da yapısal bir değişme de işaret etmektedir.

Görece daha az gelişmiş olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretim kapasitesi oluşturmaya ve bu bölgeleri geliştirmeye yönelik kamu yatırımları stratejileri izlenmemesi, mevcut bölgesel eşitsizlikleri daha da arttırmaya eğilimleri ortaya çıkarmaya neden olabilecektir. Bu durum, devletin bölgesel gelişme konusundaki yeni yaklaşımı hakkında da ipuçları vermektedir. Bu yeni yaklaşım, değişen bölge planlama anlayışında var olan düşünceyi destekler nitelikte ve bölgesel eşitsizlikleri gidermek yerine arttırmakta, gelişmiş bölgeleri, özellikle Ege ve Marmara bölgelerinde yer alan kentleri, daha da geliştirme ve/veya çöktürmeme düşüncesine dayanmaktadır. Bu stratejilerin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olumsuz sonuçları, devletin bölgesel gelişme konusundaki önceliklerini yeniden sorgulaması gerekliliğini oraya çıkarmaktadır. Bu öncelikler, ağırlıklı olarak ekonomik alana yönelik müdahaleleri içermemeli, mekan ile bağlarını güçlendirerek kamu yatırımlarının dağılımı üzerine mekansal stratejiler geliştirmeye olanak sağlamalıdır.

Kaynaklar

- Altunç, Ö. F. ve Şentürk, B., (2010). Türkiye’de Özel Yatırımlar ve Kamu Yatırımları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı. Maliye Dergisi, Sayı: 158, ss. 531-46.
- Atay, F., (2001). Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu. Praksis, Sayı: 2, Ürün Matbaası, Ankara, ss. 53-96.
- Bartoli, H., (2000). Rethinking Development: Putting an End to Poverty. UNESCO, Economics, Paris.
- Boyer, R., (1996). The Convergence Hypothesis Revisited: Globalization but still the Century of Nations?, İçinde: S. Berger ve R. Dore (editörler) National Diversity and Global Capitalism, Cornell University Press, Ithaca, London.
- Castells, M., (1997). The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. Blackwell Publishing, USA.
- DPT., (2010). Kamu Sabit Sermaye Yatırım ve Dış Para Deflatörleri (2008 = 1). <http://www2.dpt.gov.tr/kamuyat/>
- deflator.html (2010 Ocak’ta ziyaret edildi).
- Ediz Şahin, Y., (1998). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Kooperatifçilik. Elektrik Mühendisleri Odası, Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri, Cilt 1, 6-7 Ekim, 1997, Harbiye, İstanbul, ss. 289-98.
- Eraydın, A., (1992). Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası, Ankara.
- Eraydın, A., (1997). Değişen Dünyada Bölge Planlamanın Yeniden Tanımlanması: Bir Ekonomik Bütünleşme ve Demokratikleşme Projesi. Planlama, 97/1, Sayı: 15, ss. 1-10.
- Göktürk, A., (1998). Bölgesel Dengesizlikler ve Kamu Girişimciliği. Elektrik Mühendisleri Odası, Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri, Cilt 1, 6-7 Ekim, 1997, Harbiye, İstanbul, ss. 275-88.
- Göktürk, A., (2001). Bugünden Yarına Planlama ve Bölgesel Gelişme. İçinde: Cevat Geray’a Armağan. Mülkiyeliler Birliği Yayınları No: 25, Ankara, ss. 417-32.
- Habermas, J., (2002). Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti (Siyasal Denemeler). Bakış Yayınları, İstanbul.
- Keleş, R., (1997). Bölge Gerçeği ve Avrupa. Planlama, 97/1, Sayı: 15, ss. 17-21.
- Kepenek, Y., (1998). Ekonomik Gelişimde Devletin “Yeni” Yeri. Elektrik Mühendisleri Odası, Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri, Cilt 1, 6-7 Ekim, 1997, Harbiye, İstanbul, ss. 64-74.
- Kılıçbay, A., (1991). Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı. Milliyet Yayınları. İstanbul.
- Köse, S., (2002). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması. Planlama Dergisi, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf> (2009 Kasım’da ziyaret edildi).
- Levent, T., (2009). 1980’lerden 2000’lere Mersin Ekonomik Yapısındaki Değişmeler. Mersin Sempozyumu 2008, Bildiriler Kitabı, Cilt 1, 19-22 Kasım 2008, Mersin, s. 1111-29.
- Ohmae, K., (1995). The End of The Nation State: The Rise of Regional Economies. Simon and Schuster Inc., New York.
- Öktem, B., (2005). Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere - Maslak Aksı. A. Türkün ve H. Kurtuluş (editörler) İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Bağlam Yayınları, İstanbul, ss. 25-76.
- Özdemir, Y., (2007). Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları. Bütçe Dünyası, Sayı: 27(3), ss.72-82.
- Özelci, T., (2002). Institutional Aspects of Regional/Local Economic Development. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ.
- Shoenberger, E., (1998). From Fordism to Flexible Accumulation: Technology, Competitive Strategies, and International Locations. Environment and Planning D: Society and Space, Sayı: 6, ss. 252-62.
- Şengül, H. T., (1998). Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi. İçinde: E. A. Tonak (ed-

- itör) Küreselleşme, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, ss. 111-58.
- Sudgen, R., (1993). *Industrial Economic Regulation: A Framework and Exploration*. Routledge, London.
- Taban, S. ve Kara, A., (2006). Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 1(2), ss. 11-26.
- Tekeli, İ., (1997). Bir Demokrasi Projesi Olarak Yerel (Bölge) Planlama. *Planlama*, 97/1, Sayı: 15, ss. 11-6.
- Tekeli, İ., (2005). Türkiye’de Kent-Bölgeleri Üzerine Düşünmek. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü, 28. Kolokiyumu, Değişen - Dönüşen Kent ve Bölge, Cilt 1, 8-10 Kasım, 2004, Ankara, ss. 73-92.
- Tickell, A. ve Peck, J. A., (1992). Accumulation, Regulation and the Geographies of Post-Fordism: Missing Links in Regulationist Research. *Progress in Human Geography*, Sayı: 16(2), ss. 190-218.
- Tobin, J., (1998). Financial Globalization: Can National Currencies Survive?. İçinde: B. Pleskovic ve N. Stern (editörler) *Annual World Bank Conference on Development Economics*, The World Bank, Washington D.C., ss. 63-76.
- Türkün, A. ve Kurtuluş, H., (2005). İstanbul’da Kentsel Ayrışma. *Bağlam Yayınları*, İstanbul.
- Yavuz, N. Ç., (2005). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (1980–2003). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 20(1), ss. 269-84.

Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliği

Regional Income Inequality in Turkey

Alpay FİLİZTEKİN,¹ Murat Alp ÇELİK²

Bu araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu’nun 1994 ve 2003 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri verileri kullanılarak Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin yapısı bölgesel bir perspektifle keşfedilmeye çalışılmıştır. Bölge düzeyinde, satın alma gücü paritesi, enflasyon, ve eşdeğerlik ölçeği düzeltmeleri yapılmış gelirler için ortalama, ortanca, standart sapma ve Gini katsayıları hesaplanmıştır. Türkiye’de farklı gelir dilimlerine mensup olan nüfusun bölgeler arasında nasıl bir dağılımı olduğu incelenmiştir. Hanelerin gelirleri altı ana gelir türüne ayrıştırılarak bölgelerdeki payları, ve bölgelerin Türkiye geneline olan katkıları sunulmuş, 1994-2003 zaman diliminde diğer ekonomik parametrelerin değişimi ile nasıl bir etkileşim içinde oldukları tartışılmıştır. Eşitsizliğin bölge içi ve bölgeler arası belirleyicilerini anlamak için varyans ayrıştırma analizi ve Pyatt eşitsizlik ayrıştırma analizi teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Gelir eşitsizliği; bölgesel perspektif.

This paper investigates income inequality in Turkey from a regional perspective using the Turkish Institute of Statistics’ Household Expenditure and Income Surveys conducted in 1994 and 2003. The average, median and standard deviation of income along Gini coefficients are calculated at the regional level after controlling for purchasing power, regional inflation rates and equivalence scales. The distribution of population based on income groups over regions is analyzed. Differentiating six different major income types, the analysis attempts to understand the relationship between income generating activities and income inequality in specific years and discusses how changing economic conditions are related to the evolution of each income type at regional level. Furthermore, the study investigates within and between income inequality using variance decomposition and Pyatt income inequality decomposition techniques.

Key words: Income inequality; regional perspective.

Giriş

Gelir dağılımı her zaman için fazlasıyla ilgi çeken ve iktisadi düşüncede büyük ayrılıklara yol açan bir konu olagelmıştır. Bireyler arasındaki muazzam ekonomik eşitsizlikler daha eşitlikçi görüşlere sahip olanlar tarafından eleştirilirken, bunun ekonomik büyüme için gerekli bir önkoşul olduğunu düşünenlerce iyi bir gelişme olarak karşılanmıştır. Gelir eşitsizliği hangi sonuçlara sebep olursa olsun, bu eşitsizliğin sebeplerini ve yapısını anlamak, ne gibi farklı ekonomik değişkenlerle

bağıntılara sahip olduğunu bulmak ve bölgesel olarak dağılımının nasıl olduğunu keşfetmek faydalı bir uğraş olacaktır. 20. yüzyılın son on yılı boyunca gündemi büyük ölçüde dolduran makroekonomik istikrar ve enflasyon konuları, geçtiğimiz on yılın büyük bir kısmı boyunca sevindirici bir şekilde önemlerini kıyasla yitirdiler ve gündemdeki bu rahatlama ekonomik eşitsizlik konusunun ön plana çıkmasına izin verdi. Bu konu hakkında hararetli tartışmalar ve çok farklı yorumlar olduğu halde, bilimsel gerçeklere ışık tutan akademik çalışma-

¹Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye;
²Pennsylvania Üniversitesi, Sanat ve Bilimler Fakültesi, Philadelphia, PA, ABD

¹Sabancı University, Faculty of Arts and Social Sciences, Istanbul, Turkey;
²University of Pennsylvania, School of Arts and Sciences, Philadelphia, PA, USA

ların niceliği doyurucu bir seviyede olmaktan uzaktır. Bu kanaat özellikle Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin bölgesel yapısı ve belirleyicileri için geçerlidir. Bu sebeple, elinizdeki çalışmanın amacı, bölgesel etkileri özellikle vurgularayak ve ulaşılabilen en yeni verileri kullanarak Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin doğasını incelemektir. Umuyoruz ki, bu sonuçlar karar vericilere eşitsizlikle mücadele etmek için bölgesel politikalara ihtiyaç olup olmadığı konusunda kanaate varmada yardımcı olacaktır.

Gelir eşitsizliği, bir ülkedeki sosyal ve ekonomik yaşamı derinlemesine etkileyen bir konu olması nedeniyle, birçok iktisatçı tarafından ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Dünya Bankası’nın Dünya Gelişim Raporu ve benzeri çalışmalarda yayınlanmış olan çok sayıda istatistiklerden de kolayca anlaşılacağı gibi, yüksek seviyedeki gelir eşitsizliğinin neden istenmeyen bir şey olabileceği hakkında insanın uzun uzadıya düşünmesi gerekmemektedir. Dünya nüfusunun ciddi ölçüde büyük bir kısmı açlık sınırının altında yaşamakta iken, çok küçük bir kesmi dünya gelirinin oransız büyüklükte bir kısmına sahiptir. Aynı eşitsizlik resmi, bir ülkenin içerisinde yaşandığında, bunun sonucu genellikle sosyal ve siyasi gerginlik ve sürtüşmeler olabildiği gibi, ülkenin ekonomik büyümesi de bu durumdan ters yönde etkilenebilmektedir.

İktisadi düşünce tarihi boyunca defalarca yinelenen bir soru, gelir eşitsizliğinin istenmeyen yan etkilerine karşın kalkınma için gerekli olup olmadığıdır. Üretken bireylerin eniyi seviyede çalışmasını sağlayacak bir teşvik mekanizması, kaçınılmaz olarak belirli ölçüde bir gelir eşitsizliği yaratacaktır. Bu mekanizma toplumu genel olarak zenginleştireceğinden dolayı belirli seviyede bir eşitsizliğin tahammül edilmesi gereken bir sorun olması mantıklı bir çıkarım olabilir. 1950’li yıllarda, Kuznets’in bu konudaki görüşleri oldukça popülerdi. Kuznets’in önermesine göre gelişmekte olan ülkeler, tarım ekonomisinden endüstriyel ekonomiye geçişleri esnasında maaşlar ve tarım geliri arasındaki farklardan dolayı yüksek seviyede bir gelir eşitsizliğine tanık olabilirlerdi; fakat uzun vadede ülkelerin gelişimlerini tamamlamalarıyla beraber yüksek seviyedeki bu eşitsizliğin kaybolacağı öngörülmekteydi. Ancak ilerleyen yıllarda, Kuznets’in bu çıkarımına hem kusursuz borç piyasası varsayımını kullanmayan teorik modellerle (Kaelble & Thomas, 1991), hem de dünyadaki çok sayıda ülkeden toplanan verilerin ışığında gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalarla (Deininger & Squire, 1998) karşı çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde rastlanan yüksek gelir eşitsizliği zaman içinde korunduğu gibi, birçok durumda gelişmiş kabul edilen ülkelerde bile eşitsizliğin

arttığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak anlaşılmıştır ki, gelir eşitsizliği problemi ekonomik büyüme ve endüstriyel ekonomiye geçiş sürecinin bir sonucu olarak kendiliğinden yokolmamaktadır, ve eğer çözülmek isteniyorsa devletler ve uluslararası örgütlerin aktif çalışmalarını gerektirmektedir.

Gelir eşitsizliğinin başka bir önemli boyutu ise kusursuz olmayan borç piyasalarının varlığında, en iyi olmayan bir yetenek ve eğitim harcaması tahsisine sebebiyet verebilecek olmasıdır. Birçok ülkede görüldüğü gibi, düşük gelirli ailelerden gelen bireylerin eğitim harcamaları için kredi sağlayabilmeleri, sonuç olarak elde edilen eğitimin teminat değeri düşük olduğundan çok güçtür. Sonuç olarak, düşük gelirli ailelere mensup yetenekli bireyler istenilenin altında bir eğitim almaktadırlar. Bu eksiklik aynı zamanda bu bireylerin de daha düşük bir gelire sahip olmalarına yol açtığı için, gelir eşitsizliğini bir sonraki nesile aktarmaktadır. Bu sebeple gelir eşitsizliğinin nesiller arası iletiminden bahsedilebilmektedir ve bu süreç zaman geçtikçe başlangıçta varolan gelir dağılımını sürdürebileceği gibi, kötüleştirilebilir de. Bundan kaynaklanan toplum için eniyi olmayan yetenek tahsisi doğrudan ülkenin genel üretkenliğini etkileyecektir, ve bu da elde edilebilecek olandan daha düşük bir reel büyüme oranına sahip olunması demektir.

Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin nedenleri yakın zamanda yukarıda sayılanlara benzer etkiler ile, TÜİK’in 1987 ve 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi (HGTHA) verileri kullanılarak TÜSİAD (2000) tarafından ve 2002 verilerinin de eklenmesi ile Duygan ve Güner (2006) tarafından incelenmiştir. Bu çalışmalarda, hane halkının eğitim seviyesi, boyutu ve diğer demografik değişkenlere odaklanılmaktadır. Diğer bir taraftan, gelir eşitsizliğine bölgesel etkiler TÜSİAD’nin raporunda incelenmiş olmakla beraber, bu incelemede diğer önemli ekonomik değişkenlerin etkilerinden yeterli soyutlama sağlanmamıştır. 2003 verilerinin de yayınlanmış olması gelir eşitsizliğinin bölgesel boyutunu daha kapsamlı bir biçimde incelemek için yeni imkânlar yaratmaktadır. Aynı zamanda geçmişte kullanılan yedi coğrafi bölgenin yerini İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) göre belirlenmiş bölgelerinin alması da, yeni bulgularla eskilerin karşılaştırılabilmesi için yeni istatistiklerin hesaplanmasını gerektirmektedir.

Bu çalışma şu şekilde yapılandırılmıştır: Bölüm 2’de Türkiye’de gelir eşitsizliği konusunda şimdiye kadar yapılmış çalışmaların bulgularına ve uluslararası karşılaştırmaya yer verilmiştir. Bölüm 3 ve 4’te sırasıyla İBBS 1. düzey bölgeleri hakkında genel istatistikler, farklı gelir

Tablo 1. Türkiye’de gelir eşitsizliği hakkında geçmiş araştırmaların bulguları

Hane dilimleri	1963 (a)	1968 (b)	1973 (c)	1978 (d)	1983 (e)	1986 (f)	1987 (g)	1994 (h)	2002 (i)	2003 (j)
I. Dilim	4,5	3,0	3,5	2,9	2,7	3,9	5,2	4,9	5,3	6,0
II. Dilim	8,5	7,0	8,0	7,4	7,0	8,4	9,6	8,6	9,8	10,3
III. Dilim	11,5	10,0	12,5	13,0	12,6	12,6	14,1	12,6	14,0	14,5
IV. Dilim	18,5	20,0	19,5	22,1	21,9	19,2	21,2	19,0	20,8	20,9
V. Dilim	57,0	60,0	56,5	54,7	55,8	55,9	49,9	54,9	50,1	48,3
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,51	0,52	0,50	0,43	0,49	0,46	0,42

Kaynaklar

- (a) 1963 - Çavuşoğlu & Hamurdan, Gelir dağılımı araştırması 1963, Ankara, 1966.
(b) 1968 - Bulutay, Timur & Ersel, Türkiye gelir dağılımı, Ankara, 1971.
(c) 1973 - DPT, Gelir dağılımı 1973, Ankara, 1976.
(d) 1978 - Celasun, M., Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1986.
(e) 1983 - Celasun, M., Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1986.
(f) 1986 - Esmer, Fişek & Kalaycıoğlu, Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyoekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi, TUSİAD, İstanbul, 1986.
(g) 1987 - DİE, 1987 Gelir dağılımı, Ankara, 1990.
(h) 1994 - DİE, 1994 Hane halkı gelir dağılımı anketi sonuçları, Ankara, 1996.
(i, j) 2002, 2003 - Duygan & Güner, Income and Consumption Inequality in Turkey: What role does education play?, 2006.

dilimlerine ait hanelerin nüfuslarının bu bölgeler içindeki dağılımı, ve gelir türlerinin bölgesel dağılımı konularında bulguları sunulmakta, ve kısa yorumlara yer verilmektedir. Bölüm 5’de bölgeler için hesaplanan eşitsizlik ölçülerine ve eşitsizlik ayrıştırma analizleri bulunmaktadır. Bölüm 6’da araştırmadan ulaşılabilecek sonuçlar, ve gelecekte daha derinlemesine incelenmeye değer konular tartışılmıştır.

Türkiye’de Gelir Eşitsizliği

Türkiye’de ülke çapındaki ilk gelir eşitsizliği araştırması Bulutay, Ersel ve Timur (1971) tarafından 1968 verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren gelir eşitsizliğinin ölçülmesi amacıyla veri toplama yöntemlerinde ve eşitsizlik göstergelerinin hesaplanması konularında farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu nedenle, farklı yıllar için elde edilen bulguları birbirleriyle karşılaştırmak çok doğru olmayacaktır. Yine de, bu bulguların genel bir özetini sunmak yararlı olacaktır (Tablo 1).

TÜSİAD ve Duygan ve Güner’in çalışmalarında, Türkiye’de yapılan önceki araştırmalardan farklı olarak, eşitsizlik ölçütlerini hesaplamak için eşdeğer yetişkin başına kullanılabilir geliri esas aldıklarının altını çizmek gerekir. Bundan önceki araştırmalarda, bireyler arası gelir eşitsizliğinden, haneler arası gelir eşitsizliği ölçülmektedir, bir başka deyişle, eski araştırmalarda hanede yaşayan kişi sayısı göz önüne alınmamaktadır. Her ne kadar yöntemsel farklılıklar büyük olsa da, son 40 yıl içinde gelir eşitsizliğinin azalması yönünde belirgin bir yönelim olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bu yönelim son on yıl için daha belirsizdir.

Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin seviyesi hakkındaki bütün bu bulgular açıkça gösterdiği gibi, Türkiye diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere oranla ciddi derecede yüksek bir gelir eşitsizliğine sahiptir. Tablo 2 Tür-

Tablo 2. Seçilmiş ülkelerin Gini katsayıları (2008)

Ülke	Gini	Kişi başı GSYİH (SAGP)
Japonya	24,9	31.267
Çek Cumhuriyeti	25,4	20.538
Macaristan	26,9	17.887
Almanya	28,3	29.461
Avusturya	29,1	33.700
Bulgaristan	29,2	9.032
Güney Kore	31,6	22.029
Fransa	32,7	30.386
İsviçre	33,7	35.633
Yunanistan	34,3	23.381
Mısır	34,4	4.337
İspanya	34,7	27.169
Avustralya	35,2	31.794
İngiltere	36,0	33.238
İtalya	36,0	28.529
Hindistan	36,8	3.452
Rusya	39,9	10.845
ABD	40,8	41.890
İran	43,0	7.968
Türkiye	43,6	8.407
Meksika	46,1	10.751
Çin	46,9	6.757
Malezya	49,2	10.882
Arjantin	51,3	14.280
Brezilya	57,0	8.402

kiye ile karşılaştırmada önemli olduğu düşünülen bazı ülkelerin 2007/2008 Dünya Gelişim Raporu’nda bildirilen Gini katsayılarını özetlemektedir (BMGP, 2008). Tekrar belirtmek gerekir ki, katsayıların hesaplanmasında kullanılan yöntemler ve verilerin toplanma tarihi ve biçimi ülkeler arasında değişmektedir ve bu nedenle yapılacak olma karşılaştırmalar da dikkatli olmak gerekmektedir. Yine de bu farklılıkların yaratmış olabileceği sapmalar, Türkiye’nin AB ve OECD ülkelerine kıyasla çok daha yüksek bir eşitsizlik seviyesine sahip olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Öte yandan, Türkiye kendisine yakın kişi başına ortalama GSYİH rakamlarına sahip Meksika, Brezilya ve Çin gibi ülkelerle karşılaştırıldığında, gelir eşitsizliği görece olarak düşük bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye gelir eşitsizliği konusunda varlığı tespit edilen iki ülkeler grubunun, yüksek kişi başı ortalama gelir ve düşük gelir eşitsizliğine sahip ülkeler ile düşük kişi başı ortalama GSYİH ve yüksek gelir eşitsizliğine sahip ülkeler, ortasında yer almaktadır.

Eşdeğerlik ölçekleri, hane gelirinin hanede yaşayan bireylere dağılımının ölçek ekonomilerine bağlı olduğunu varsaymaktadır. Kullanılan farklı eşdeğerlik tanımları ölçek ekonomilerinin doğası hakkında bazı farklı varsayımlar yapmaktadır. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında farklı eşdeğerlik ölçekleri kullanılarak sonuçların nasıl değiştiği test edilmekle beraber, burada, Gini katsayıları ve diğer refah ölçütlerinin hesaplanmasında, sadece Eurostat eşdeğerlik ölçeği ile elde edilen sonuçlar verilmektedir. Nitekim, TÜİK de yayınladığı raporlarda Eurostat eşdeğerlik ölçeğini kullanmaktadır. Bu ölçek,

$$e = 1 + a(N^a - 1) + bN^c$$

formülü ile ifade edilir. Burada N^a , yetişkin sayısını, N^c ise hanede bulunan çocuk sayısını göstermektedir. a

ve b katsayıları ise ölçek düzeylerini göstermektedir ve sırasıyla 0,5 ve 0,3 olarak alınmışlardır.

Haneye dahil olan bireylerin kişisel gelirleri, hane nin toplam kullanılabilir gelirinin, o haneye ait olan eşdeğerlik ölçeği ile bölümü sonucu elde edilmektedir ve bu rakam her hane üyesi için aynıdır. Diğer eşdeğerlik ölçeklerinin nasıl hesaplandığına dair bilgiler ve bu ölçeklerle yeniden hesaplanmış olan istatistikler ekler kısmında bulunabilir. Son olarak, 15 ve üstü yaşlardaki bireyler yetişkin olarak kabul edilmiştir.

2003 yılı HGTHA verileri kullanılarak, eşdeğer yetişkin başına düşen ortalama kullanılabilir gelir, bu gelirin standart sapması, görel standart sapması ve Gini katsayıları, eşdeğerlik ölçeği olarak hane halkı sayısı, OECD, Eurostat ve Oxford ölçekleri kullanılarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Tahmin edileceği üzere, düzeltmenin yapılmadığı verilerden elde edilen Gini katsayısı çok daha düşük seviyede bir gelir eşitsizliği bildirmektedir. Farklı ölçekler arasındaki değişiklik de beklendiği gibidir. Hane halkı büyüklüğünün ölçek olarak kullanılması, hane içinde hiç ölçek ekonomisi olmadığını varsaydığından eşitsizliği yüksek göstermektedir. Diğer ölçeklerin kullanılması sonucunda ise, varsayılan ölçek ekonomisi derecesi arttıkça, eşitsizliği gösteren Gini katsayısının azaldığı görülmektedir.

Bölgesel İstatistikler

Türkiye’de bölgesel eşitsizliğin 1994’teki ve 2003’teki düzeylerini, ve bu iki tarih arasındaki değişimini incelemeye önce, Türkiye ekonomisinin bu süreçteki diğer önemli parametrelerinin nasıl değiştiği hakkında kapsamlı bir özet vermek yerinde olacaktır. Araştırmanın bu bölümünde, İBBS 1. düzeydeki bölgelerin genel istatistikleri verilerek bazı dikkat çekici değişimler vurgulanmaktadır.

Tablo 3. Farklı eşdeğerlik ölçekleri ile hesaplanmış istatistikler

Eşdeğerlik ölçeği	1994			
	Ortalama	St. Sapma	Görel St. Sapma	Gini
Hane Boyu	2.414	9.879	4,092	0,513
Oxford	3.321	12.489	3,760	0,495
Eurostat	4.210	15.098	3,586	0,485
OECD	5.025	17.393	3,461	0,478
	2003			
	Ortalama	St. Sapma	Görel St. Sapma	Gini
Hane Boyu	2.485	3.349	1,348	0,460
Oxford	3.371	4.268	1,266	0,440
Eurostat	4.229	5.176	1,224	0,429
OECD	4.973	5.955	1,198	0,420

Tablo 4. Bölgelerinin payları ve ortalama hane büyüklüğü

Kod	İBBS 1	Gelirdeki payı		Hane payı		Nüfus payı		Ort. hane büyüklüğü	
		1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
TR	Türkiye	100	100	100	100	100	100	4,4	4,1
TR1	İstanbul	26	23	15	17	14	15	4,2	3,7
TR2	Batı Marmara	4	4	6	5	5	4	3,7	3,4
TR3	Ege	12	12	16	15	14	13	3,8	3,6
TR4	Doğu Marmara	7	9	8	9	8	9	4,2	4,0
TR5	Batı Anadolu	10	11	10	10	9	9	4,3	4,0
TR6	Akdeniz	11	13	12	13	13	13	4,5	4,0
TR7	Orta Anadolu	4	5	6	6	6	6	4,4	4,1
TR8	Batı Karadeniz	6	5	7	7	7	7	4,5	4,3
TR9	Doğu Karadeniz	5	4	6	4	6	4	4,8	4,2
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2	3	2	3	3	4	5,1	5,3
TRB	Ortadoğu Anadolu	6	4	5	4	6	5	5,7	5,5
TRC	Güneydoğu Anadolu	6	6	7	7	10	10	5,7	5,9

Tablo 5. 1994 yılı gelir istatistikleri (2003 fiyatlarıyla ve SAGP düzeltmesi yapılmış olarak, TL)

Kod	İBBS 1	1994				
		Ortalama	Ortanca	St. Sapma	En az	En çok
TR	Türkiye	4,210	2,911	15,098	26	964,343
TR1	İstanbul	8,018	4,086	36,846	668	964,343
TR2	Batı Marmara	3,992	2,971	5,403	502	74,343
TR3	Ege	4,076	3,123	6,137	52	242,292
TR4	Doğu Marmara	3,997	3,240	4,205	97	79,793
TR5	Batı Anadolu	4,536	3,271	4,348	101	57,413
TR6	Akdeniz	3,805	2,913	10,686	197	472,039
TR7	Orta Anadolu	2,769	2,329	3,665	26	75,236
TR8	Batı Karadeniz	3,135	3,085	2,883	141	82,651
TR9	Doğu Karadeniz	3,569	3,258	9,827	329	265,450
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	3,617	3,416	4,172	365	158,973
TRB	Ortadoğu Anadolu	3,335	3,022	2,330	512	33,003
TRC	Güneydoğu Anadolu	2,143	1,759	2,267	88	34,451

Tablo 4'te görüldüğü üzere, bölgelerin Türkiye'nin toplam nominal hane kullanılabilir gelirindeki payları ile Türkiye nüfusundaki payları arasında doğrudan bir ilişki yoktur. 1994 yılında İstanbul ve Batı Anadolu bölgeleri, nüfuslarından daha yüksek oranda bir gelire sahipken, Ortadoğu Anadolu'nun her iki payının birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Diğer dokuz bölge için ise bunun tersi söz konusudur. 2003 yılına gelindiğinde Batı Marmara, Doğu Marmara ve Doğu Karadeniz'in nüfus ve gelir payları birbirine yakınlaşırken, kalan bölgelerin durumlarında bir değişim gözlenmemektedir. Tahmin edilebileceği gibi, bu resmin çizilmesinde İstanbul ve Ankara gibi metropollerin, ve

bölgelerin üretim biçimlerinin ve bu bölgelerdeki gelir paylarının rolü vardır. Gelir türleri Bölüm 5'te daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bir başka dikkat çekici nokta ise ortalama hane büyüklüğünün 1994'ten 2003'e genel olarak bir düşüş eğilimi sergilemesidir. Bu duruma tek istisna ortalama hane boyu 5,7'den 5,9'a çıkan Güneydoğu Anadolu bölgesi olmuştur. Bu demografik değişim, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ortalama hane kullanılabilir geliri olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 5 ve Tablo 6'da bölgeler itibarıyla hanelerin yıllık kullanılabilir gelirlerinin ait bazı istatistikleri ve-

Tablo 6. 2003 yılı gelir istatistikleri (2003 fiyatlarıyla ve SAGP düzeltmesi yapılmış olarak, TL)

		2003				
Kod	İBBS 1	Ortalama	Ortanca	St. Sapma	En az	En çok
TR	Türkiye	4,229	3,321	5,176	16	340,530
TR1	İstanbul	6,452	4,523	8,255	50	151,604
TR2	Batı Marmara	4,492	3,774	4,014	343	44,330
TR3	Ege	4,164	3,492	4,147	195	340,530
TR4	Doğu Marmara	4,584	3,605	5,977	198	200,966
TR5	Batı Anadolu	5,010	3,866	5,101	16	82,085
TR6	Akdeniz	4,270	3,285	4,610	91	91,318
TR7	Orta Anadolu	3,573	2,928	3,931	194	46,824
TR8	Batı Karadeniz	3,164	2,887	4,055	83	177,655
TR9	Doğu Karadeniz	3,722	3,329	3,141	320	61,577
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	3,102	2,787	2,704	366	27,845
TRB	Ortadoğu Anadolu	2,836	3,046	2,380	194	29,463
TRC	Güneydoğu Anadolu	2,130	1,820	2,103	97	36,656

ilmektedir. Gelirler, bölgelerin aylık enflasyon tahminleri kullanılarak 2003 baz yılına göre düzenlenmiş ve yine TÜİK tarafından 2008 yılında açıklanmış olan satın alma gücü paritesi (SAGP) kullanılarak bölgesel düzeltmeye tabi tutulmuşlardır. Tüm değerler 2003 yılı fiyatları ile TL cinsindedir. Türkiye’de ortalama gelirin reel olarak çok artmamış görünmesinin sebebi hanelerin geçirdikleri demografik değişim ve kullanılan eşdeğerlik ölçeğinin sonucudur.

Türkiye genelinde ortalama gelir fazla değişmezken, ortanca gelir dikkat çekici bir artış göstermiştir. 1994 yılında Türkiye ortalamasının neredeyse iki katı bir ortalama gelire sahip olan İstanbul, 2003 yılında bu özelliğini kısmen kaybetmiş ve bu oran 1,5 seviyesine düşmüştür. Diğer birçok bölgede ortalama bölgesel gelirlerde iyileşme yaşanırken, Güneydoğu Anadolu bölgesinde herhangi bir değişim gözlemlenmekte, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinde ise diğer bölgelerin tam tersine bir düşüş görülmektedir. Bu değişiklikler sonucu, Türkiye’deki genel gelir dağılımında bir düzelleme görülse de, Güneydoğu Anadolu bölgesi ortalama gelirdeki sonuculuğunu korumaya devam etmiş, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri görece olarak gerilemişlerdir. Bu üç doğu bölgesinin Türkiye’nin geri kalanındaki genel yönelimden ayrılmış olmaları düşündürücüdür ve bunun nedenleri araştırmanın geri kalanında incelenecektir.

Ortanca gelir ele alındığında ise, İstanbul Türkiye’ye oranla 1994 yılından 2003 yılına geçen zaman süresinde en çok iyileşme yaşayan dördüncü bölge olmuştur. Buradan yola çıkarak, bu tarih dilimi boyunca İstanbul ile diğer bölgeler arasında bir yakınlaşma olduğu ka-

dar, İstanbul bölgesinin içinde de eşitsizliğin azalması açısından dikkat çekici gelişmeler yaşandığı söylenebilir. Üç Doğu Anadolu bölgesi yine belirgin bir gerileme yaşarken, Batı Karadeniz bölgesinde de ortanca gelirin azaldığı görülmektedir. Bununla beraber Karadeniz’de yer alan bölgelerde bölge içi eşitsizliğin Türkiye’nin kalanından farklı bir çizgi izlediği iddia edilebilir. Ancak bütün bu istisnai durumlar, bölge içi eşitsizliğin Türkiye çapında azaldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Aynı kanıya (görelî ve göresiz) standart sapmaların ciddi biçimde düşüş eğiliminde olmasından da varılabilir.

Bölgesel Gelir Dağılımı

Gelir eşitsizliğini değerlendirme çalışmalarında klasik bir uygulama haneleri gelirlerine göre sıralayarak beş gelir dilimine ayırmak ve her gelir diliminin ortalama gelirlerini raporlamaktır. Araştırmanın bu bölümünde, bölgesel bir çıkarıma ulaşabilmek adına, haneler eşdeğerlik ölçeği ve satın alma gücü paritesi düzeltmeleri yapılmış gelirleri üzerinden, temsili ağırlıkları da göz önünde bulundurularak benzeri bir sıralamaya tabi tutuldu. Bunu takiben bölgeleri içinde beş gelir grubuna ayrıştırılmış olan hanelerin temsil ettikleri nüfusların dağılımını tablolastırıldı. Anlaşılabilirlik adına, Tablo 7’de bu nüfusların, bölgenin nüfusuna olan oranı da verilmektedir.

Tablo 8’de en düşük yüzde yirmilik dilimden (I) en yüksek yüzde yirmilik dilime (V) nüfusun dağılımı verilmiştir. 1994 yılında Türkiye’deki en alt gelir grubuna dahil olan nüfusun, bölgenin toplam nüfusuna oranının en yüksek olduğu bölgeler, Güneydoğu ve Orta Anadolu ile Doğu ve Batı Karadeniz bölgeleri olmuştur. Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri ise Türkiye

Tablo 7. İBBS1 bölgelerinde nüfusun hane gelir dilimine göre dağılımı

Nüfus (%)		Gelir Dilimleri - 1994				
Kod	İBBS 1	I	II	III	IV	V
TR	Türkiye	23	21	20	19	17
TR1	İstanbul	6	15	21	26	32
TR2	Batı Marmara	20	21	21	22	16
TR3	Ege	18	21	23	21	18
TR4	Doğu Marmara	15	21	25	21	18
TR5	Batı Anadolu	16	17	20	23	24
TR6	Akdeniz	27	23	18	17	15
TR7	Orta Anadolu	40	25	16	10	9
TR8	Batı Karadeniz	29	24	17	18	12
TR9	Doğu Karadeniz	31	23	21	14	11
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	19	20	24	22	14
TRB	Ortadoğu Anadolu	19	24	21	23	13
TRC	Güneydoğu Anadolu	52	24	12	8	4

Nüfus (%)		Gelir Dilimleri - 2003				
Kod	İBBS 1	I	II	III	IV	V
TR	Türkiye	26	21	19	18	16
TR1	İstanbul	8	17	21	25	28
TR2	Batı Marmara	14	20	24	26	17
TR3	Ege	21	24	20	18	17
TR4	Doğu Marmara	15	22	24	21	18
TR5	Batı Anadolu	18	19	19	21	23
TR6	Akdeniz	23	22	20	18	17
TR7	Orta Anadolu	28	28	22	14	9
TR8	Batı Karadeniz	38	23	17	13	9
TR9	Doğu Karadeniz	23	26	21	18	12
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	41	20	17	12	10
TRB	Ortadoğu Anadolu	43	21	15	14	7
TRC	Güneydoğu Anadolu	62	19	9	7	3

ortalamasına göre yüksek sayılamayacak değerlere sahiptir. 2003 yılına gelindiğinde ise bu iki bölgede ciddi bir değişiklik yaşanmış ve III., IV. ve V. gelir dilimlerine üye olan nüfusun oranında ciddi bir gerileme ile birlikte, bölgelerin nüfusunun çeyreğine yakın bir kitle en düşük gelir dilimine düşmüştür. Güneydoğu Anadolu bölgesi bu iki bölge kadar dramatik olmasa da, değişim konusunda onları yakından takip etmiş ve ülke içinde en kalabalık düşük gelir grubu barındırma özelliğini sürdürmüştür. Doğu Karadeniz bölgesinde ciddi sayılabilecek bir iyileşme yaşanırken, Batı Karadeniz, Güneydoğu Anadolu'ya yakın bir performans göstererek I. gelir dilimine dahil nüfus oranı en yüksek 4. bölge olmuştur. Orta Anadolu bölgesinde ise Doğu Karadeniz'e benzer bir şekilde, ciddi bir iyileşme gözlemlenmektedir.

Aynı tabloya V. gelir dilimi açısından baktığımızda ise İstanbul, Batı Anadolu ve Ege bölgelerinde orta sevi-

yede bir azalma yaşandığını görmekteyiz. Bu bölgelerin yüksek nüfusları da göz önüne alındığında, bu gelişme yüksek gelirli hanelerin metropollere ev sahipliği yapan bölgelerden Türkiye'nin geri kalanına kayma eğilimine dair işaretler vermektedir. Artışın yaşandığı bölgeler ise Batı ve Doğu Marmara ile Akdeniz bölgeleri olmuştur. IV. ve V. gelir dilimlerinin oranına aynı anda bakıldığında Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri de ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin bölgesel ekonomik parametrelerinin 1994'ten 2003'e olan süreçteki değişimleri hakkında yukarıda edinilmiş kavrayışlara ek olarak, bölgeler içindeki gelir türlerinin de gelir dağılımında yaşanan gelişmeleri anlama konusunda yardımcı olacağı açıktır. Gelir türlerine göre eşitsizliği ayrıştırmanın yazında sıklıkla başvurulan bir yöntem olmasının yanı sıra, gelir türlerinin paylarının bölgeler düzeyinde incelenmesi, aynı

Tablo 8. İBBS1 bölgelerinde gelir tiplerinin bölge içindeki dağılımı (%)

		1994					
Kod	İBBS 1	Emek	Müteş.	Tarım	Faiz	Emekli	Diğer
TR	Türkiye	28	24	15	18	7	8
TR1	İstanbul	28	27	0	35	5	5
TR2	Batı Marmara	21	27	24	9	7	12
TR3	Ege	27	21	19	15	8	11
TR4	Doğu Marmara	33	19	19	12	8	10
TR5	Batı Anadolu	35	20	11	15	9	9
TR6	Akdeniz	25	29	18	12	6	9
TR7	Orta Anadolu	24	27	23	7	9	9
TR8	Batı Karadeniz	25	20	26	9	10	10
TR9	Doğu Karadeniz	16	29	24	9	6	15
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	27	21	34	8	4	7
TRB	Ortadoğu Anadolu	26	16	38	7	5	8
TRC	Güneydoğu Anadolu	36	21	22	11	5	5

		2003					
Kod	İBBS 1	Emek	Müteş.	Tarım	Faiz	Emekli	Diğer
TTR	Türkiye	36	19	8	16	13	8
TR1	İstanbul	41	19	0	23	10	6
TR2	Batı Marmara	27	16	17	15	15	9
TR3	Ege	33	17	10	16	16	8
TR4	Doğu Marmara	39	24	6	12	13	6
TR5	Batı Anadolu	38	16	5	16	15	9
TR6	Akdeniz	30	23	16	12	11	8
TR7	Orta Anadolu	30	22	10	13	15	10
TR8	Batı Karadeniz	31	17	16	12	17	8
TR9	Doğu Karadeniz	31	25	10	11	13	11
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	32	19	24	9	8	8
TRB	Ortadoğu Anadolu	44	19	10	12	8	8
TRC	Güneydoğu Anadolu	42	15	16	12	6	9

zamanda bu bölgelerin dinamiklerinin ardında yatan ekonomik faaliyetlerinin payları ve bu bölgelere olan gelir transferlerini de yansıttığından, bölgelerin eşitsizlik ve gelir seviyelerinde görülen düzenleri anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

1994 ve 2003 HGTHA verilerinde sunulmuş olan ferdi gelirler kazanç sebeplerine göre çok sayıda bileşene ayrılmıştır. Bu çalışmada gelir türleri altı ana başlık altında birleştirilmiştir. Bu grüplamanın nasıl yapılacağına karar verilirken, gelir türlerinin ekonomik doğalarının yakınlığı göz önünde bulundurulmuştur. Emek geliri bir bireyin yıl boyunca ana ya da yan işlerden kazandığı aynı ve nakdi tüm yevmiye ve maaş gelirlerinin toplamıdır ve emeğin yıl içindeki getirisini temsil eder. Müteşebbis geliri, tarım dışı her boyutta işletmeden elde edilmiş olan gelirlerin toplamıdır; ancak temettü ödemelerini kapsamaz. Tarım geliri, bireyin yevmiyeli

tarım işçiliği dışındaki tüm zirai faaliyetlerden elde ettiği gelirin toplamıdır ve tarımsal arazi ve hayvan sürülerinden elde edilen gelirin yanı sıra, ortaklıkların gelirlerini de kapsamaktadır.

Faiz geliri, bireyin geçmişte biriktirdiği varlığın getirisini olan (müteşebbis ve tarım geliri dışında) her türlü geliri kapsar. Vadeli mevduat faizi, temettü ödemeleri, gayrimenkullardan elde edilen kira geliri, borsa ve döviz piyasalarında elde edilen arbitraj karları ve izafi kira geliri kalemlerinin hepsi faiz geliri grubu altında birleştirilmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, bu tanımımızın geçmişte yapılmış olan araştırmalardan farklı olarak izafi kira gelirini de barındırmasıdır. İzafi kira gelirlerinin de, sayılmış olan diğer tüm gelir türleri gibi, geçmişte yapılan tasarrufların kişiye geri dönüşü olduğu varsayılmıştır.

Emekli geliri bireyin emekli maaşı olarak kazandığı

tüm gelirdir ve geçmişteki emek gelirinin bugüne aktarımı olarak değerlendirilmektedir ve TÜİK tarafından yayınlanan istatistiklerde varsayıldığı gibi kamudan özel kişilere transfer geliri olarak değerlendirilmemiştir. Sayılan gelir türlerinin altında listelenmemiş olan tüm gelirler altıncı bir tür altında toplanmışlardır. Bu türe giren gelirler büyük ölçüde bireylere burs ve devlet yardımı şeklinde ulaştırılan transfer ödemelerinden oluşmaktadır.

1994'ten 2003'e Türkiye genelinde gelir türlerinin paylarının değişimine bakıldığında, emek gelirinin toplam gelire oranının sıradışı bir biçimde arttığı görülmektedir; ancak ekonomik faaliyetlerin bu süreç içinde değişimi düşünüldüğünde beklenen bir gelişmedir. Benzer bir şekilde, emekli gelirleri aynı zaman aralığında neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu sonuçta Türkiye nüfusunun yaşlanmaya başlaması gerçeğinin yanı sıra, ücretli olarak çalışan nüfusun zaman içinde artmasının da payı bulunmaktadır. Uluslararası örnekler de göz önüne alındığında, Türkiye'nin iktisadi faaliyetleri gelişmiş ülkelerinkine yaklaştıkça, emek ve emekli gelirlerinin daha az da olsa yükselmeye devam etmeleri beklenen bir gelişme olacaktır.

Büyük ölçüde transfer gelirlerinden oluşan diğer gelirlerin oranı bu süre boyunca sabit kalırken, faiz gelirlerinin oranında ufak boyutta, müteşebbis gelirlerinin oranında ise orta boyutta düşüşler meydana gelmiştir. Tarım gelirlerinin oranı ise etkileyici bir düşüş ile yarılanmış ve emek gelirine göre neredeyse önemsiz bir seviyeye düşmüştür. Türkiye'nin tarım içi istihdamında eşit derecede bir düşüş olmaması, ana gelir kaynağı tarım olan haneler için gelir kaybı anlamına gelmektedir ve 1994-2003 arasındaki eşitsizlik değişimi düzenini açıklayan faktörlerden biri olması kuvvetle muhtemeldir.

Değişime bölgeler düzeyinde bakıldığında, emek gelirinin payının istisnasız olarak her bölgede arttığı görülmektedir. İstanbul, Ortadoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri bu artışa önderlik ederken, 2003 yılı itibarıyla emek gelirinin payının en yüksek olduğu bölgeler İstanbul, Doğu Marmara, Batı, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu olarak gözükmektedir. İstisnai olarak düşük bir orana sahip bir bölge ise bulunmamaktadır. Müteşebbis gelirlerinde ise, Ortadoğu Anadolu ve Doğu Marmara bölgeleri dışında tüm bölgelerde bir düşüş yaşanmıştır. Tarım gelirlerinin oranı da ülke çapında bir düşüş yaşamış olsa da, bölgeler arasında çok büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. 1994'te tarım gelirinin oranı bakımından sondan dördüncü olan Akdeniz bölgesi, 2003'te baştan üçüncülüğe yükselerek, Türkiye'nin genel yöneliminden uzaklaşmış gözükmektedir.

Faiz gelirlerine bakıldığında ise 1994'teki İstanbul ile Türkiye'nin kalanı arasındaki büyük uçurumun, 2003 yılında aynı şekilde dramatik bir düzeltme ile yumuşadığı görülmektedir. Buna karşın, diğer tüm bölgelerin faiz geliri oranlarında farklı boyutlarda da olsa bir artış yaşanmıştır. Özellikle Batı Marmara ile Orta ve Ortadoğu Anadolu, büyük yükselişlerle Türkiye ortalaması değerlere yaklaşmışlardır. Emekli gelirlerinin oranında da ülke çapında bir artış olsa da, üç Doğu Anadolu bölgesindeki artış, diğer bölgeler görece çok daha az olmuştur.

Eşitsizlik Ölçüleri ve Eşitsizlik Ayrıştırma Analizi

Ekonomik eşitsizlik yazınında, herhangi bir dağılımı tek bir reel sayıya indirgeyen birçok eşitsizlik ölçüğü geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Bu çalışmada anlaşılması oldukça kolay ve gelir eşitsizliği yazınında oldukça sık kullanılması sebebiyle eşitsizlik ölçütü olarak Gini katsayısı tercih edilmiştir. Bilindiği üzere, Gini katsayısı Lorenz eğrisi grafiğinde kusursuz eşitlik çizgisi ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, kusursuz eşitlik çizgisinin altında kalan tüm alana oranına eşittir ve bu açıdan görselleştirmesi oldukça kolaydır.

Tablo 9'dan görülebileceği gibi, önceki bölümlerde iddia edilen gelir eşitsizliğinin 1994'ten 2003'e azaldığı kanaati, hesaplanmış olan Gini katsayısı değerleri tarafından da açıkça desteklenmektedir. Gini katsayısı söz konusu olduğunda, yüzde 5,6 oranında olduğu görülen düşüş ciddi bir rakamdır. Yine de bu iyileşmeyi vurgularken unutulmaması gereken bir gerçek de 1994 verilerinin ekonomik bir krizin yaşandığı aylarda toplanmış

Tablo 9. Bölgelerinin 1994 ve 2003 yılı Gini katsayıları (Eurostat Ölçeği ile)

Kod	Bölge	Gini	
		1994	2003
TR	Türkiye	0,485	0,429
TR1	İstanbul	0,574	0,447
TR2	Batı Marmara	0,419	0,354
TR3	Ege	0,420	0,380
TR4	Doğu Marmara	0,392	0,379
TR5	Batı Anadolu	0,418	0,420
TR6	Akdeniz	0,477	0,405
TR7	Orta Anadolu	0,437	0,377
TR8	Batı Karadeniz	0,397	0,411
TR9	Doğu Karadeniz	0,508	0,349
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	0,377	0,401
TRB	Ortadoğu Anadolu	0,339	0,400
TRC	Güneydoğu Anadolu	0,383	0,387

Tablo 10. Bölge içi ve bölgeler arası varyans ayrıştırma analizi

	Varyans ayrıştırma analizi				
	Toplam	Bölge içi	Bölgeler arası	Bölge içi (%)	Bölgeler arası (%)
1994	10,840	10,778	1,508	87,7	12,3
2003	5,528	5,424	1,047	83,8	16,2

olması ve 1990’lı yılları tam olarak yansıtmıyor olabileceğidir. Ancak, ortada bu derece büyük bir iyileşme varken bunun tamamının kriz tarafından yaratılmış olması iddia etmek de zordur.

Eşitsizliğin bölgeler içindeki durumuna baktığımızda, her iki dönemde de İstanbul’un eşitsizliğin en yüksek olduğu bölge olduğu görülmektedir. 1994’te İstanbul’un hemen ardından gelen Doğu Karadeniz bölgesi, eşitsizlik konusunda sıradışı bir düşüş yaşayarak 2003’te en düşük eşitsizliğe sahip olan bölge konumuna gelmiştir. 1994’ten 2003’e olan süreçte eşitsizliği bölgelerin geri kalanından daha az düşen ve sıralamada yükselen bölgeler ise Batı Anadolu, Batı Karadeniz, ve üç Doğu Anadolu bölgesi olmuştur.

Batı Karadeniz ile Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin oluşturduğu dördü grup Gini katsayılarının değişimi göz önüne alındığında yine dikkat çeken bölgeler olmuşlardır. Daha önceki bölümlerde gösterildiği üzere ortalama ve medyan gelirden performansları kıyasla kötü olan bu bölgelerde, düşük gelir sorununun yanı sıra, yüksek gelir eşitsizliği sorunu da ortaya çıkmaya başlamıştır. 1994 tarihinde Türkiye’nin en düşük eşitsizliğe sahip bölgeleri olan Doğu Anadolu bölgeleri, 2003’te düşen gelirlerine rağmen en yüksek 5. 6. ve 7. Gini katsayılarına sahiplerdir. Batı Karadeniz ise sekizincilikten üçüncülüğe çıkmıştır. Eğer aşırı değişim oranları 1994 ve 2003 verilerinin toplanmasındaki yöntem farkından kaynaklanmıyorsa, geçen dokuz yıl içinde sayılan dört bölgenin ekonomik refah açısından ciddi bir kötüleşme yaşadığı iddia edilebilir. Bu yıllar arasındaki karşılaştırmanın hatalı olduğunu varsaysak bile, sadece 2003 yılına baktığımızda bu dört bölgenin hem düşük gelir, hem de yüksek gelir eşitsizliği sorunlarıyla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda bölgelerdeki kötüleşmelerin nedenlerinin araştırılması ve sorunların çözümlerine yönelik bölgesel politikalar uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye seviyesinde ve bölgeler düzeyinde eşitsizliğin ne gibi bir çizgi izlediği Gini katsayılarının incelenmesi ile görülebilse de, eşitsizliğin ne kadarının bölge-

lerin içindeki dağılımdan, ne kadarının ise bölgeler arası gelir farklarından kaynaklandığı anlaşılacaktır. Eşitsizliğin bu boyutunu da görebilmek için klasik varyans ayrıştırma analizi ve Gini katsayısının ayrıştırmasını yapmak için bir yöntem olan Pyatt’ın eşitsizlik ayrıştırma analizi kullanılmıştır.

Varyans ayrıştırma analizi ile, tüm hanelerin gelirlerinin toplam varyansı, bölge içi ve bölgeler arası varyans olarak ikiye ayrıştırılmıştır. Tablo 10’da verilen sonuçlar, 1994’ten 2003’e bölge içi eşitsizliğin toplam eşitsizlik içerisindeki payı azalırken, bölgeler arası eşitsizliğin payı artmıştır. Bir başka deyişle, her bir bölgenin kendi içinde eşitsizlik azalırken, bölgeler arasındaki farkların açıldığına dair bulgular vardır. Bu değişimin ardındaki neden İstanbul bölgesinde görülen ciddi seviyedeki eşitsizlik düşüşü olabilir. Ancak, yine de bölge içindeki eşitsizliğin, bölgeler arası eşitsizliğe göre çok büyük bir payı olması, genel politikalar yerine bölgesel politikalara ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorusunu yanıtlayabilmek için yeterli bilgi vermemektedir.

Tablo 11’de ise Pyatt’ın eşitsizlik ayrıştırma analizinin sonuçları verilmektedir. Pyatt analizi, Gini katsayısını bileşenlerine ayırmaktadır. Varyans analizinde olduğu gibi, bölge içi ve bölgeler arası eşitsizliğin toplam eşitsizliğe katkısı incelenmektedir. Ancak, ayrıştırmanın doğası gereği, her iki katkı birbirlerinden tümüyle bağımsız olarak ifade edilemediğinden, her iki bileşenin ortak etkisi de örtüşme olarak verilmektedir. Bu analize göre hem bölge içi, hem de bölgeler arası eşitsizliğin toplam eşitsizliğe katkısının az bir oranda da olsa azal-

Tablo 11. Bölgeler düzeyinde Pyatt Gini katsayısı ayrıştırma analizi

	1994		2003	
	Katsayı	Oran (%)	Katsayı	Oran (%)
Bölgeler arası	0,182	37,52	0,155	36,15
Örtüşme	0,252	52,03	0,230	53,56
Bölge içi	0,051	10,45	0,044	10,29
Toplam	0,485	100,00	0,429	100,00

miş olduğu, örtüşmenin ise arttığı iddia edilebilir.

Her iki eşitsizlik ayrıştırma analizinin sonucu da, 2003 yılına gelindiğinde bölge içindeki farkların azalmaya başladığı, ancak bölgeler arasındaki farkların arttığını göstermektedir. Türkiye’de incelenen on yıllık dönem içerisinde, her ne kadar genel eşitsizlik kısmen azalmış olsa da bölgeler arasındaki farkın büyüdüğü söylenebilir. Bu durum, gelir dağılımı analizinde coğrafyanın daha önemli hale geldiğinin bir göstergesidir.

Sonuç

Bu araştırmada, bölgesel bir bakış açısından Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin yapısının anlaşılmasına çalışılmıştır. Türkiye’deki eşitsizlik konusunda yapılmış olan geçmiş araştırmaların bulgularına göre, gelir eşitsizliği son kırk yıl içinde düşmüş olsa da 1990’lar ve 2000’lerin başında bu düşüş duraksamıştır. Bu çalışmada kullanılan hesaplamalar da diğer araştırmalarla aynı sonuçlara ulaşmıştır. 1994’ten 2003’e görülen ciddi düşüşe karşın, 2003’teki eşitsizliğin hala 1987’de ölçülmüş olan seviyeye çok yakın olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda, Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin seviyesi Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinin seviyelerine göre çok yukardadır. Bunun yanı sıra bölgesel inceleme, eşitsizliğin seviyesi ile bu seviyenin değişiminin bölgeler arasında yüksek derecede farklılıklar gösterdiğini ve bölgelerin ortalama gelirleri ile eşitsizlik düzeyleri arasında belirgin bir bağıntı olmadığını ortaya koymuştur.

Batı Karadeniz ile Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1994’ten 2003’e hem Türkiye ortalamasına oranla ortalama ve ortanca gelirin düşüş yaşamış olması, hem de bu bölgelerdeki gelir eşitsizliğinin ciddi bir biçimde yükselmiş olması, bu bölgelerdeki yoksulluk ve açlık sınırlarının altında kalan nüfusun arttığını göstermektedir. Bu bölgelerdeki toplumsal refahın daha da fazla düşmesinin önüne geçilmesi için yeni politikalar izlenmesi gerekmektedir. Bu politikaları daha iyi tayin edebilmek için, bu değişim sürecinin nedenlerinin daha detaylı olarak incelenmesi gerekli olabilir.

Bu sonuçların yanı sıra, bölgeler arasındaki eşitsizlik farklarına eğitimin ve iş tecrübesinin katkısının da incelenmesi yararlı olacaktır. Emek geliri yüksek olan bölgelerde çalışanların ücretleri arasındaki farklılığın eşitsizliğe katkısının büyük olduğu tahmin edilmektedir. Aynı şekilde Timur, Bulut ve Ersel’in 1972 yılında iddia ettiği tarım gelirlerinin eşitsizlik yaratıcı etkisinin bugün de geçerli olup olmadığı da incelemeye değer bir konu

olarak göze çarpmakta, ancak tarım gelirlerinin toplam ülke gelirindeki payının gittikçe düşmesi nedeniyle, bu iddia artık güncelliğini yitirmiş olarak düşünülebilir. Tarımdaki gelirin azalmasına rağmen tarımdaki istihdamın eşit ölçüde azalmaması ise yeni bir sorundur. Aynı zamanda ortalama hane büyüklüğü istatistiklerine bakıldığında, geliri düşen kesimler ile hane büyüklüğü artışı yaşanan kesimlerin örtüştüğü görülmektedir. Bu nedenle, nüfus artışını yavaşlatmaya yönelik tedbirlerin gerekliliği de araştırılabilecek bir konudur.

Görüldüğü üzere, bu çalışma cevapladığından daha çok soruyu ortaya atmaktadır. Ancak, bu soruların yanıtlanması Türkiye’yi gerek bir bütün olarak ve gerekse bölgesel olarak daha yüksek refah seviyelerine taşıyacak olan politikaları keşfetmede son derece yararlı olacağı inancındayız. 1994 ve 2003 verilerinin bağlantılarını keşfetmek amacıyla yaptığımız bu araştırmanın konuyla ilgili kişi ve kurumlar için yararlı olmasını ve bu araştırmanın Türkiye’de bölge ve gelir eşitsizliği odaklı yeni çalışmalar yapılmasına yönelik bir motivasyon sağlayacağını umuyoruz.

Teşekkür

Çalışmaya katkılarından dolayı, 11. Bölge Planlama Kongresi katılımcılarına, derginin yardımcı editörlüğünü yapan Yiğit Evren’e ve çalışmayı değerlendiren iki hakeme teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Bulutay, T., Ersel, H., Timur, S. (1971). Türkiye gelir dağılımı 1968. Ankara: Sevinç Yayınları.
- Deininger, K., Squire, L. (1998). New ways of looking at old issues: inequality and growth. *Journal of Development Economics*, Vol. 57, pp. 259-87.
- Duranton, G., Monastiriotis, V. (2002). Mind the gaps: the evolution of regional earnings inequalities in the U.K., 1982-1997. *Journal of Regional Science*, Vol. 42, pp. 219-56.
- Duygan, B., Güner, N. (2006). Income and consumption inequality in Turkey: what role does education play? In S. Altug & A. Filiztekin, *The Turkish economy: the real economy, corporate governance and reform*. New York: Routledge Press.
- Kaelbe, H., Thomas, M. (1991). *Income distribution in historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience and earnings*. New York: National Bureau of Economic Research.
- TÜSİAD (2000). Türkiye’de bireysel gelir dağılımı ve yoksulluk: Avrupa Birliği ile karşılaştırma. İstanbul: TÜSİAD.
- BMGP (2008). Human development report. URL <http://hdrstats.undp.org/indicators /146.html>, [Erişim tarihi: 10.06.2009].

EKLER

Gini Katsayısı ve Eşdeğerlik Ölçeklerinin Hesaplanması

Hane Büyüklüğü Eşdeğerlik Ölçeği: N

OECD Eşdeğerlik Ölçeği: N^e

Oxford Eşdeğerlik Ölçeği: $1+0.7N^a+0.5N^c$

N , hanede yaşayan kişi sayısını; N^a , hanedeki yetişkin sayısını ve N^c ise hanedeki çocuk sayısını göstermektedir. Birçok çalışmada ortak olarak kullanılan katsayı değerleri ise $e=0,5$, $a=0,7$ ve $b=0,5$ 'dir. Metinde sözü edilen karşılaştırmalar bu varsayımlar ile yapılmıştır.

Gini Katsayısı:

$$G = \frac{1}{2n^2\mu} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |Y_i - Y_j|$$

Formülde Y_i , i grubunun ortalama gelirini; μ , toplam ortalama geliri; ve n gelir dilimi sayısını göstermektedir. Gini katsayısı, gelir dilimleri arasındaki farkların ortalamasının, doğrudan aritmetik ortalamaya oranının yarısını göstermektedir.

Tablo A.1. İBBS1 bölgelerinin 1994 ve 2003 yılı Gini katsayıları (Oxford Ölçeği ile)

Oxford		Gini	
Kod	İBBS 1	1994	2003
TR	Türkiye	0,495	0,440
TR1	İstanbul	0,585	0,460
TR2	Batı Marmara	0,424	0,359
TR3	Ege	0,428	0,390
TR4	Doğu Marmara	0,396	0,383
TR5	Batı Anadolu	0,426	0,430
TR6	Akdeniz	0,484	0,411
TR7	Orta Anadolu	0,444	0,382
TR8	Batı Karadeniz	0,402	0,420
TR9	Doğu Karadeniz	0,519	0,361
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	0,384	0,412
TRB	Ortadoğu Anadolu	0,347	0,414
TRC	Güneydoğu Anadolu	0,393	0,401

Tablo A.2. İBBS1 bölgelerinin 1994 ve 2003 yılı Gini katsayıları (OECD Ölçeği ile)

OECD		Gini	
Kod	İBBS 1	1994	2003
TR	Türkiye	0,478	0,420
TR1	İstanbul	0,568	0,437
TR2	Batı Marmara	0,418	0,353
TR3	Ege	0,415	0,373
TR4	Doğu Marmara	0,396	0,382
TR5	Batı Anadolu	0,411	0,413
TR6	Akdeniz	0,469	0,406
TR7	Orta Anadolu	0,435	0,382
TR8	Batı Karadeniz	0,395	0,398
TR9	Doğu Karadeniz	0,505	0,338
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	0,370	0,392
TRB	Ortadoğu Anadolu	0,337	0,384
TRC	Güneydoğu Anadolu	0,389	0,375

Tablo A.3. İBBS1 bölgelerinin 1994 ve 2003 yılı Gini katsayıları (Hane Büyüklüğü Ölçeği ile)

Hane boyu		Gini	
Kod	İBBS 1	1994	2003
TR	Türkiye	0,513	0,460
TR1	İstanbul	0,605	0,481
TR2	Batı Marmara	0,436	0,370
TR3	Ege	0,443	0,410
TR4	Doğu Marmara	0,406	0,392
TR5	Batı Anadolu	0,441	0,450
TR6	Akdeniz	0,496	0,425
TR7	Orta Anadolu	0,459	0,396
TR8	Batı Karadeniz	0,412	0,436
TR9	Doğu Karadeniz	0,540	0,381
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	0,396	0,432
TRB	Ortadoğu Anadolu	0,363	0,436
TRC	Güneydoğu Anadolu	0,414	0,425

Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye’de (Bölge) Kalkınma Ajansları

(Regional) Development Agencies in Turkey Through the Decision of the Constitutional Court

Bilal ŞİNIK¹

Türkiye’nin gündemine 2000 sonrası giren (bölge) kalkınma ajansları, gündeme girdiği günden itibaren farklı kesimlerden eleştirilere uğramaktadır. Eleştirilerin en önemlilerinden birisi 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” un Türkiye’nin üniter yapısıyla bağdaşmadığı ve yönetim yapımıza hâkim Anayasa bir ilke olan ‘idarenin bütünlüğü’ ilkesi ile çeliştiği yönündeydi. Nitekim bu nedenlerle ilgili kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine dava açıldı. Ulus-devlet algısındaki değişim ve direnci göstermesi ve kalkınma ajanslarının geleceği açısından çok önemli olan bu davada, Anayasa Mahkemesi 30.11.2007’de kanunun bazı hükümleri hariç, Anayasaya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine karar verdi. Bu kararlarla birlikte artık hukuksal olarak yeni kalkınma ajanslarının kurulması ve mevcut ajansların faaliyetlerini devam ettirmesi önündeki engeller kalkmış oldu. Bu çerçevedeki bildiride amaçlanan, ajansların kurulması ve işleyişine yönelik, ihmal edilen yönetsel ve hukuksal boyuta dikkat çekmektir. Bunun yanı sıra, ajansların Türkiye’nin yönetim yapısındaki yeri üzerine bir tartışma geliştirmektir. Bildiride ilk olarak Avrupa Birliği ekseninde 2000 yılından günümüze kalkınma ajanslarının geçirdiği aşamalar anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise kalkınma ajanslarına getirilen eleştiriler üzerinde durulmaktadır. Son olarak ise Anayasa Mahkemesinin “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” un iptali için açılan davada verdiği karar değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: Anayasa Mahkemesi; Avrupa Birliği; kalkınma ajansları; üniter devlet.

(Regional) Development agencies entered Turkey’s agenda after 2000, and have been criticized by different backgrounds since then. One of the most important criticisms is that “Law on the Establishment, Coordination and Duties of Development Agencies” (The Act No.5449) is incompatible with Turkey’s unitary structure and in contradiction to the ‘integrity of the administration’ that is our dominating constitutional principle. Thus, for these reasons a suit was filed to the Constitutional Court to nullify the law. In this case, which is vitally important in terms of showing the changes and resistance in perception of the nation-state and the future of development agencies, on 30th of November, 2007 the Constitutional Court made a decision to reject the application considering that the law, except for some provisions, is not contrary to the Constitution. Therefore, with this decision the restraints on the legal establishment of new development agencies and the existing agencies to carry on their activities were removed. The aim of this study is to draw attention to neglected administrative and legal dimensions of establishment and operations of agencies as well as to initiate a discussion on the place of agencies in the Turkey’s administrative structure. In the first part of the study, the periods of development agencies in line with the European Union from 2000 to present are described. The second part focuses on the suggested criticism about development agencies. The conclusion part evaluates the decision of Constitutional Court on the suit filed to nullify the “Law on the Establishment and Duties of Development Agencies”.

Key words: Constitutional court; European Union; development agencies; unitary state.

¹İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul

¹Department of Public Administration, Istanbul University, Faculty of Political Science, Istanbul, Turkey

Giriş

Bölgesel gelişmenin kurumsal araçlarından biri olan kalkınma ajansları, kuruluş şekli, yasal statü ve işlev yönünden farklılık göstermekle birlikte, hepsinin ortak amacı, temsil ettikleri bölgelerin içsel potansiyellerini yerel aktörleri de sürece dâhil ederek harekete geçirmek ve bu sürecin sonucu olarak bölgede ekonomiyi geliştirmek ve sosyal gelişmişlik düzeyini yükseltmektir. Bölgenin kalkınma hızını arttırmak amacıyla bölge kalkınma ajansları’nın (BKA) kullandıkları başlıca yöntemler, yabancı sermayenin bölgeye çekilmesi, bölgede faaliyet gösteren firmalara mali ve teknik destek sağlanması, yeni işletmeler kurulmasının teşvik edilmesi ve belediyeler gibi kamu kurum ve kuruluşlarına teknik destek sağlanması olarak özetlenebilir.^[1]

Avrupa’da BKA’lar ilk olarak 1950 ve 1960’lı yıllarda merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma programlarına bilgi temin etmek, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmuşlardır. BKA’lar, 1980’lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa’da BKA’lar ile ilk kez 1950’li yıllarda kurulurken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya BKA’larla 1960’larda, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980’lerde tanışmıştır.^[2]

Türkiye’de ise BKA’lar ülke gündemine 2000 sonrası girmiştir.^[3] Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de BKA ile ilgili yaşanan gelişmeler Avrupa Birliği (AB) eksenlidir.^[4-7] Bu nedenle kalkınma ajanslarının Türkiye’deki konumunun anlaşılabilmesi için AB ekseninde yaşanan bu gelişmelerin incelenmesi gereklidir.

Bu çerçevede, çalışmada, ilk olarak AB ekseninde 2000 yılından günümüze kalkınma ajanslarının geçirdiği aşamalar anlatılmaktadır, ikinci olarak ise kalkınma ajanslarına getirilen eleştiriler üzerinde durulmaktadır. Son olarak ise Anayasa Mahkemesinin “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun”un iptali için açılan davada verdiği karar değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Kalkınma Ajansları

AB, ekonomik bir oluşum olmasının yanı sıra, siyasal ve kültürel bütünleşmeye yönelik çabalarını da sürdürmektedir. AB’de bölgesel politikalar özellikle genişleme süreci ile önem kazanmıştır. 1973 yılında gerçekleştirilen ilk genişlemeyle birlikte bütünleşmeye ters olan bölgesel farklılıkların artarak ortaya çıktığı göz-

lenmiştir. Avrupa Topluluğu’nda bölgesel farklılıklarının artması ortak pazar ve hatta topluluğun kendisi için de bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Avrupa Topluluğu’nun ilk yıllarda bölgesel eşitsizlik konusunda kullandığı araçlar sınırlıdır. Bunlardan biri Avrupa Sosyal Fonu, diğeri ise Avrupa Yatırım Bankası’nın kaynaklarıdır. 1975 yılında kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) Avrupa Topluluğunun bölgesel politikasının oluşma sürecinde en önemli araçlardan biridir. ERDF’nin amacı işsizlik, tarım ve sanayiden kaynaklanan sorunlar sonucu ortaya çıkmış bölgesel dengesizlikleri düzeltmektir.^[8]

Fonlardan yararlanmak için aday ülkeler ve hatta bazı üye ülkeler bölgesel örgütler ve kurumlar kurmuş, bölge sınırlarını yeniden belirlemiş ve yasal ve kurumsal düzenlemelere gitmiştir. Bu kurumlardan biri de Bölgesel Kalkınma Ajanslarıdır. Birçok ülkede Ajanslar AB’nin bölgesel politikasının yönetiminden sorumlu olmak üzere kurulmuşlardır.

AB’nin özellikle 1990’lardan sonra, rekabete dayalı bölgesel kalkınmaya yönelik fonları arttırmaya başlamasının ardından, BKA’ların sayıları ve etkinlikleri, AB’ye üye ülkelerde önemli ölçüde artmıştır. Üye ülkelerde merkezi hükümetin girişimleriyle AB bölgesel fonlarından etkin ve verimli bir biçimde yararlanmak üzere yeni bölgesel kalkınma ajansı modelleri oluşturulmuş ve kamu kaynaklarıyla finanse edilmiştir. AB’ye sonradan katılan Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Estonya, Litvanya ve Letonya’da BKA’larla 1990’larda AB’nin isteği üzerine tanışmış, hatta Doğu Avrupa ülkelerinde BKA’lar, bizzat AB’nin görevlendirdiği uzmanlarla ve ilk aşamada AB finansmanı ile kurulmuştur.^[2]

Türkiye’de de BKA’larla ilgili olarak doğrudan ve en geniş etkiyi -kamu yönetimi reformunun en önemli dış dinamiklerinden olan- AB yapmıştır. Bu nedenle BKA ile ilgili sürecin AB üzerinden değerlendirilmesinde fayda vardır. Gerçekten de Türkiye için hazırlanan İlerleme Raporları ve Katılım Ortaklığı Belgeleri birlikte okunduğunda BKA’lar üzerindeki AB etkisi açık bir şekilde görülecektir. Avrupa Birliği taleplerini ilerleme raporlarında ifade etmekte, Türkiye ise bu talepleri gereklerini yerine getirmektedir. Benzer şekilde, Katılım Ortaklığı Belgeleriyle de Türkiye’nin gerçekleştirmesi gereken çalışmalar ortaya konulmaktadır.

Tam üyelik öncesi Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme raporları, Türkiye için de 1998’den

¹ Avrupa’dan Kalkınma Ajansı örnekleri için bakınız.: Yavuzçehre, P.S., (2007), Avrupa’da ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları. s. 121-36.

itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bu raporlarda AB'nin kısa ve orta vadede bölgesel kalkınma ve planlama ile ilgili talep ve değerlendirmeleri olmuştur. 1998 ve 1999 ilerleme raporlarında "Bölgesel Politika ve Kaynaşma" başlığı altında, bölgesel dengesizliklerden bahsedilerek, Türkiye'deki ciddi bölgesel sorunların yaşanmakta olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de bölgesel politikaların uzun yıllardır 'merkezi planlama sistemi' çerçevesinde uygulanmakta olduğu; dolayısıyla planlamada bölgesel boyutun eksik olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına yüksek düzeyde bir öncelik verilerek, bu alanda bölgelerde işlevsel yapıların kurulması tavsiye edilmiştir.^[9,10]

2000 yılı ve sonrasındaki ilerleme raporlarında bölgesel politika ve yapılarla ilişkin talep ve değerlendirmeler ise 'Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu' başlığı altında düzenlenmiştir. 2000 yılı raporunda, bölgesel örgütlenme ile ilgili olarak, Türkiye'nin, yapısal politikaların uygulanmasında önemli bir rol oynayan İBBS II (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması) kademesi başta olmak üzere, topluluk kuralları ile uyumlu bir İBBS sınıflamasını oluşturması tavsiye edilmiştir. Ayrıca, DPT'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma İdaresi hariç tutulursa, Ankara dışında uygulama yapılarının olmadığı ve Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörüldüğü gibi, DPT bölgesel büroları ve yerel veya bölgesel kalkınma otoritelerinin (ajansları) henüz mevcut olmadığı vurgulanmıştır.^[11]

2001 yılı ilerleme raporunda ise, Türkiye'ye, hem merkezi düzeyde (DPT) hem de bölgesel düzeyde (bölge kalkınma ajansları kurarak), bölgesel kalkınmanın idaresine yönelik yapılarını güçlendirmesi gerektiği tavsiyesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra İBBS II sınıflandırması çalışmalarının başlatıldığının altı çizilmiştir.^[12]

2002 yılı ilerleme raporunda bölge sınıflandırmasına ilişkin olarak, İBBS sınıflandırması kriterlerine göre, bölgesel gelişme amacıyla Türkiye tarafından tanımlanan geçici haritanın Komisyon ve Türk Hükümeti tarafından onaylanması önemli bir adım olarak vurgulanmıştır. Bir önceki raporda olduğu gibi bölge kalkınma ajanslarının kurulması yoluyla bölgesel düzeyde, bölgesel kalkınmayı yürütecek olan idari yapıların güçlendirilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.^[13]

2003 yılı ilerleme raporunda, bölge sınıflandırmasına ilişkin olarak, İBBS II düzeyinde geçici sınıflandırma kapsamında 26 yeni bölge belirleyen kanunun, Eylül 2002'de TBMM'den geçtiği ifade edilerek; DPT'nin, bölgesel kalkınma ajansları kuruluncaya ve tam faaliyete geçinceye kadar bazı bölgelerde, geçici İBBS 2 birimi oluşturan iller arasında hizmet birlikleri kurduğu vur-

gulanmıştır.² Daha önceki raporlarda olduğu gibi bu raporda da "Güneydoğu'da bölgesel ofisi bulunan ve Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) yürütülmesinden sorumlu kurum haricinde, Ankara dışında planlayıcı ve uygulamacı bir birim bulunmadığı" tekrar edilmiştir.

Aynı raporda, Komisyon, hazırlanmakta olan 2004–2006 Ulusal Kalkınma Planıyla ilgili olarak da, iç tutarlılığı olan bir bölgesel kalkınma politikasının hazırlanması ve bu politikanın oluşumuna ilgili bütün paydaşların (bölgesel ve yerel, toplumsal ve ekonomik ortaklar) katılımının sağlanması yönünde tavsiyede bulunmuştur.^[14]

2004 yılı ilerleme raporunda da bir önceki yıla ilişkin tavsiyeler tekrar edilerek, DPT ile bölgesel kalkınma ile ilgili bakanlıklar arasında sadece danışmadan ziyade etkili bir koordinasyonun sağlanmasına yönelik yapılar oluşturulması tavsiyesinde bulunulmuştur.^[15]

2005 yılı ilerleme raporunda, bölgesel kalkınma ajansları kurulmasına ilişkin yasal çerçeve konusunda dile getirilebilecek herhangi bir gelişmenin kaydedilmediğinin de altı çizilmiştir. Bununla birlikte, bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasının, bölgesel düzeydeki idari kapasite eksikliğinin giderilmesinde önemli mesafe kat edilmesini sağlayacağı vurgulanmıştır.^[16]

2006 yılı ilerleme raporunda, bölgesel politikaların uygulanabilmesi amacıyla hukuki çerçevenin çizilmesi ve bölgesel yapılanmaların tanımlanması hususunda ilerleme sağlandığı ifade edilmiştir. Bunun nedeni bu dönemde "Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun"un yürürlüğe girmiş olmasıdır. Bununla birlikte raporda, kalkınma ajanslarının rolü ve işlevlerinin kaygı uyandırdığından bahsedilerek, ulaşılan nokta eleştirilmiştir.^[17]

2007 yılı ilerleme raporunda bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına ilişkin kanuna bazı derneklerce karşı çıkılarak, kalkınma ajanslarının kurulmasının Türkiye'nin toprak bütünlüğünü zedeleyeceği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne götürüldüğü tespiti yapılmıştır.³ Bu nedenle, İzmir ve Adana'da kurulan iki kalkınma ajansının finansmanının askıya alındığı ifade

² Bunlara Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği ve Orta Anadolu Kalkınma Birliği örnek olarak verilebilir.

³ Raporunda kanuna karşı derneklerin Anayasa Mahkemesine gittiği ifade edilse de, bilindiği üzere derneklerin bir kanunu Anayasa Mahkemesine götürme yetkisi yoktur. Bahsi geçen dernek ve sivil toplum örgütleri, davayı Danıştay'da açmıştır. Açılan davada, kanunla alakalı olarak değil, 'Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in iptali içindir. Bu yönetmeliğin dayanağı olan ilgili kanunu Anayasa Mahkemesi'ne götürülen ise Danıştay'dır. Bu durumun ilerleme raporunda daha doğru bir şekilde ifade edilmesi daha yerinde olurdu.

edilerek, bölgesel düzeyde başka kalkınma ajanslarının kurulma planlarının aynı nedenlerle rafa kaldırıldığı değerlendirilmiştir.⁴ Bölgesel düzeyde, özellikle bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasında gelişme kaydedilememesi nedeniyle, idari kapasitenin çok zayıf olduğu ve bu alandaki hazırlıkların erken bir aşamada olduğu vurgulanmıştır.^[18]

2008 yılı ilerleme raporunda Kalkınma Ajansları Kanunu’nun 2007 Kasım ayında yürürlüğe girmesiyle, Türkiye’nin, yasal çerçeve konusunda ilerleme kaydedtiği ifade edilerek, Anayasa Mahkemesi’nin Kalkınma Ajansları Kanunu’yla ilgili açılan davada verdiği karara değinilmiştir.⁵ Ayrıca, Bölgesel düzeyde idari kapasitenin zayıf olduğu vurgulanmıştır. Bunun nedenleri arasında, Kalkınma Ajansları Kanunu’nun askıya alınması da sayılmıştır.^[19]

Türkiye hakkında yayımlanan son rapor olan 2009 yılı ilerleme raporunda ise “Kalkınma Ajanslarının Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği”nin yürürlüğe girdiğinden ve hâlihazırda kalkınma ajanslarının, bütün İBBS düzey II bölgelerinde kurulduğundan bahsedilmiştir. Raporunda, kalkınma ajanslarına, 2009 yılı bütçesinden yaklaşık 125 milyon avro tahsis edildiği belirtilmiştir. Kalkınma ajanslarının kurulduğu illerin seçiminde ilgili yerel ve bölgesel paydaşların yer almamaları eleştirilmiştir.^[20]

Katılım Ortaklığı Belgelerine bakacak olursak; bilindiği gibi, Katılım Ortaklığı Belgeleri aday ülkelerin üyelik yönünde gerçekleştirmeleri gereken tüm çalışmaları, önceliklerine göre bir takvim çerçevesinde ortaya koyan belgelerdir. “Kısa vadeli” ve “orta vadeli” önceliklerden oluşan Katılım Ortaklığı Belgeleri, adayların gösterdiği ilerlemelere göre, gerektiği takdirde Komisyon tarafından yenilenmektedir.^[21] Türkiye’nin Katılım Ortaklığı Belgelerinin ilki 2001 yılında yayımlanmıştır. Ardından 2003, 2006 ve son olarak da 2008’de yayınlanan Katılım Ortaklığı Belgeleriyle Türkiye’nin gerçekleştirmesi gereken çalışmalar ortaya konulmuştur.

Bölgeselleşme ve bölgesel politikalar açısından 2001 Katılım Ortaklığı Belgesine bakacak olursak, kısa vade-

de Türkiye’den beklenen, Topluluk kurallarına uygun bir İBBS sınıflandırmasının hazırlanması; etkili bir bölgesel politikanın geliştirilmesi için bir strateji benimsenmesi ve Türkiye’nin planlama sürecinde projelerin seçiminde bölgesel politika ölçütlerini kullanıma başlamasıdır. Orta vadede ise, Türkiye’den “birden çok yılı kapsayan bütçe hazırlama usulleri ve değerlendirmenin izlenmesini sağlayan yapıların kurulması da dâhil olmak üzere, ülke içi farklılıklarının azaltılmasına yönelik ulusal bir politikanın geliştirilmesi” istenilmektedir.^[22]

2003 Katılım Ortaklığı Belgesinde ise kısa vadede Türkiye’den istenen, Ulusal Kalkınma Planı ve İBBS 2 düzeyinde bölgesel kalkınma planları hazırlanması suretiyle, bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi, bu başlık altındaki müktesebatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi, bölgele-re yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması ve bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesidir. Orta vadede ise Türkiye’den bölgesel kalkınma planlarını uygulamak üzere, İBBS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulması beklenmektedir.^[23]

2006 Katılım Ortaklığı Belgesinde ise, Türkiye’den kısa vadede bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasını amaçlayan, ekonomik ve sosyal uyum için stratejik çerçevenin hazırlanmasına devam edilmesi ve katılım öncesi AB fonlarının hazmedilmesi için gerekli yasal ve idari çerçevenin oluşturulması istenmektedir. Orta vadede ise, Bölgesel politikaların hem merkezi hem de bölgesel düzeyde uygulanmasına yönelik idari kapasitenin güçlendirilmesine devam edilmesi ve bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin olarak öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması istenmektedir.^[24]

Türkiye için hazırlanan son Katılım Ortaklığı Belgesi ise 2008’de yayımlanmıştır.^[25] Buna göre kısa vadede Türkiye’den, “Topluluk uyum politikasının uygulanmasına hazırlık olarak, AB katılım öncesi programlarının uygulanmasına yönelik, ilgili bakanlıklar düzeyi başta olmak üzere kurumsal yapıların güçlendirilmesi ve programlama, proje hazırlama, izleme, değerlendirme, mali yönetim ve kontrol alanlarında idari kapasitenin artırılması” beklenmektedir. Orta vadede ise beklenen, ileriye yönelik muhtemel Topluluk uyum politikasının uygulanmasına yönelik olarak ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde idari kapasitenin artırılmasıdır.

1998 yılında kaleme alınan ilk ilerleme raporundan itibaren, AB, Türkiye’de ciddi bölgesel sorunların yaşanmakta olduğunu vurgulamıştır. Bunun nedenini de

⁴ Burada kullanılan “İzmir ve Adana’da kurulan iki kalkınma ajansının finansmanının askıya alındığı” ifadesinin nedeni, Danıştay’ın, TMMOB’nin ‘Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in iptali için açtığı davada yürütmenin durdurulması kararı vermesidir. Danıştay nihai karar için Anayasa Mahkemesi’nin kararını beklediğinden o dönemde kalkınma ajansları faaliyetlerini yerine getirememiştir.

⁵ Bu raporda kanunun 2007 Kasımında yürürlüğe girdiği yazsa da kanunun asıl yürürlüğe girdiği tarih Şubat 2006’dır. Raporu hazırlayanlar muhtemelen Anayasa Mahkemesi kararına atfen böyle bir ifade kullanmışlardır. Ancak bu ifade hukuken yanlıştır.

planlamada bölgesel boyutun eksikliği ile açıklamıştır. Bu nedenle etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına yüksek düzeyde bir öncelik verilerek, bu alanda bölgelerde işlevsel yapıların kurulmasını tavsiye etmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye, BKA'ların kurulması yönünde ilk adımı 28 Ağustos 2002 tarihinde atmış ve ülke genelinde üç düzeyde İstatistikî Bölge Birimleri oluşturmuştur.⁶ İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) olarak resmileşen bu gruplandırmanın temel amacı, Türkiye'nin verilerini AB'nin kullandığı standartlara çekmek ve uyumunu sağlamaktır. Türkiye'de 81 ilin idari sınırları temel alınarak; Düzey 1'de 12, Düzey 2'de 26, Düzey 3'te de 81 İstatistikî Bölge Birimi tanımlanmasına gidilmiştir.^[26]

Ajansların kurulması için gerekli kanuni altyapının hazırlanmasının ardından 5449 Sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun", 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilmiş, 8 Şubat 2006 tarihinde ise Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.^[1]

Çıkarılan kanunun amacı, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak' olarak ifade edilmiştir. Ajanslar, tüzel kişiliği haiz ve bu kanunda düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi olacaktır. Kurulacak ajansların ulusal düzeyde koordinasyonundan Devlet Planlama Teşkilatı sorumludur. Ajansın teşkilat yapısı ise, kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik, yatırım destek ofislerinden oluşur.

Kalkınma kurulu, bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak, bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirmek ve ajansı yönlendirmek üzere oluşturulur. Yönetim kurulu ise, ajansın karar organıdır. Genel sekreterlik de ajansın icra organıdır. Yatırım destek ofisleri ise bölge illerinde, özel kesimdeki yatırımcıların kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile

diğer idarî iş ve işlemlerini yönetim kurulu adına tek elden takip ve koordine etmek ve yatırımları izlemek amacıyla oluşturulabilir.

5449 Sayılı Kanun'un 3. maddesi kalkınma ajanslarının nerede kurulacağını düzenlemekte ve Bakanlar Kurulu kararı ile kurulacağını belirtmektedir. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu 31.5.2006 tarihinde "Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasını"ni kararlaştırmıştır.⁷ Buna göre "Adana İli merkez olmak üzere Adana ve Mersin illerini kapsayan TR62 (Çukurova Kalkınma Ajansı) ve İzmir İli merkez olmak üzere TR31 (İzmir Kalkınma Ajansı) Düzey 2 bölgelerinde kalkınma ajansları kurulmuştur".⁸ Kalkınma ajanslarının 8'i Kasım 2007'de ve geri kalan 16'sı da Temmuz 2009'da olmak üzere, günümüzde 26 düzey II bölgesinde kalkınma ajansı kurulmuştur.^[27]

Kalkınma Ajanslarına Getirilen Eleştiriler

Kalkınma ajansları ülke gündemine girmesinin ardından çeşitli kesimlerden eleştirilere uğramıştır. Kalkınma ajanslarına yönelik en önemli eleştiri, kalkınma ajansları konusunda yapılan düzenlemelerin Türkiye'nin idari bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturduğu yönündedir.^[3,27-30] Güler'e göre 'Kalkınma ajansı modeli, ülkenin iktisadi yaşam birliğinin zeminini oynatarak siyasal birliğin maddi özünü boşaltmaktadır. Bu ulusal varlığa dönük bir tehdittir'.^[29] Hatta düzenlemenin Türkiye'nin üniter devlet yapısının federal bir yapıya dönüşümünün ön adımları olduğunu iddia edenlerde vardır. Buna da Belçika, Fransa gibi ülkelerin yaşadığı süreç örnek olarak verilmektedir.^[31]

Ajanslara getirilen diğer bir eleştiri ise, Özüğurlu'ya göre^[32] ajanslar, "bölgesel eşitsizlikleri derinleştiren, bölgeler arası rekabete dayanan bir kalkınma anlayışını, yerel sermaye ile küresel sermayeyi buluşturarak ve piyasa çıkarlarını egemen kılarak hayata geçirmektedir". Keskin'e göre de^[33] ajans modelinin getirilmesinin amacı sermayenin serbest hareketidir. Ajanslar sayesinde küresel sermaye, ulusal devlet sınırlarına takılmadan, istediği bölge ile ihtiyacına yönelik ilişkiler geliştirebilecektir.

Anayasa Mahkemesine, Kanunun iptali için dava açan Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri Ali TOPUZ, Haluk KOÇ ile birlikte 131 Milletvekili de iptal davası gerekçesinde özetle şunları ifade etmiştir:

- Kalkınma ajansları, kapsadıkları birden çok il ve donatıldıkları yetkiler açısından bölgesel nitelik taşımaktadır. Ancak bu ajanslar, ne merkezi idarenin bir parçası, ne de tabi oldukları hukuکی rejim bakımından birer kamu idaresidir. Kal-

⁶ R.G.22.09.2002 Sayı:24884; R.G. 28.08.2002 Sayı: 4720.

⁷ R.G. 06.07.2006 Sayı: 26220.

⁸ İzmir ve Çukurova kalkınma ajansları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Özer, Y.E., (2009), Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yapılanması ve İşlevselliği: İzmir ve Çukurova Örnekleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

kınma ajansları Anayasanın 123’üncü, 126’ncı ve 127’nci maddelerinde öngörülen idari yapının dışında ve bu yapıdan farklı yeni bir örgütlenme birimi niteliği taşımaktadırlar.

- Bu kanunla anayasal olarak ülkenin yönetim yapısında olmayan yeni bir bölge kademesi yaratılmaktadır. Oysa Anayasada “bölgesel yönetim” öngörülmemiştir. Anayasamız, yönetsel bakımdan merkezîyetçi bir yapıya sahip olan bir tekil devlet modelini benimsemiş, merkez dışı yönetsel örgütlenmeyi ise merkezi idarenin denetim ve gözetimi altına almıştır. Merkezi yönetimin kalkınma ajansları üzerinde bir hiyerarşik denetimi bulunmamaktadır.
- Kalkınma kuruluna, özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler ile kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliğini geliştirme konusunda verilen yetki, bu kurulları, yerel yönetimlerle kamu kurum - kuruluşlarını yönlendiren bir üst konumuna getirmektedir. Böyle bir durum ise Anayasanın 123’üncü ve 126’ncı maddelerinde öngörülmemeyen bir örgütlenme biçimidir.
- Ajansın dış denetimini yapacak olan Sermaye Piyasası Kurulu mevzuatına göre kurulmuş bağımsız denetim kuruluşlarının da bir kamu denetim organı olmadığı açıktır. Bu durumda kalkınma ajansları üzerinde bir kamusal denetim öngörülmemiş olduğu söylenmelidir. Hâlbuki kamusal kaynakları kullanan söz konusu ajansların hesap verilebilirlik ve sağlıklı denetim açısından kamusal denetim altında olmasında kamu yararı vardır. Kalkınma ajanslarını kamusal denetim organlarının denetim alanı dışına çıkartmaya yönelik bir düzenlemenin ise kamu yararına olduğu söylenemez.

Danıştay da, Anayasa Mahkemesine yaptığı itiraz başvurularının gerekçelerinde özetle, Anayasa’da “İdare”nin esaslarının merkezden yönetim, yerinden yönetim ve bunları tamamlayan idarenin bütünlüğü olarak belirlendiği, tekil devlet modeli ile bağdaşmayan bölgesel yönetimlere yer verilmediği, Anayasa’ya göre, merkezi idarenin birden çok ili içine alacak şekilde teşkilatlanmasının mümkün olduğu, ancak kalkınma ajanslarının merkezi idarenin, hiyerarşik denetimine tabi tutulmadığı, taşra teşkilatı olmadığı ve merkezi idarenin dışında bölgesel tüzel kişiler olarak teşkilatlandırıldığı, bölgesel esaslara göre ve özel sektörün katılımıyla kurulacak olan ajansların tüzel kişiliğinin niteliği ve merkezi idare ile olan ilişkilerinin gösterilmediği, özel hukuk hükümlerine tabi ve tüzel kişiliği haiz olduk-

larının belirtilmesiyle yetinildiği, bu nedenle, Yasa’nın ajansları tanımlayan ve kuruluşunu belirleyen 2. ve 3. maddelerinin Anayasa’nın idari yapılanmaya ilişkin temel ilkelerine aykırı bir yapı oluşturduğunu ileri sürmüştür.

Anayasa Mahkemesi Kararı

“Kalkınma Ajanslarının Kuruluşuna Dair Kanun”un, 8 Şubat 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesinden sonra Anamuhalefet Partisi, kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine dava açtı. Ayrıca Danıştay’da önüne gelen 2 davayla ilgili olarak, ilgili kanuna karşı itiraz yoluna başvurdu. Danıştay’ın başvuruları ile Anamuhalefet Partisinin açmış olduğu iptal davası, aralarındaki hukuki irtibat nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından birleştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi kalkınma ajanslarının kuruluşu hakkındaki kanunla ilgili kararını 30.11.2007’de vermiş, karar 23.02.2008’de resmi gazetede yayımlanmıştır.⁹

Anayasa Mahkemesi sadece kanunun 18. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “bu fıkra kapsamındaki kişilerden, önceki kamu kurum ve kuruluşlarındaki kadrolarına müşterek kararname ile atanmaların, bu fıkraya göre yapılacak atama işlemleri ilgili bakan onayı ile yapılır” tümcesinin ve “Ajanslar, bu kanunun uygulanmasıyla ilgili iş ve işlemlerde her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır” diyen 26. maddesinin Anayasa’ya aykırı olduğuna ve iptaline, oybirliğiyle karar vermiştir.

Kanunun eleştirilen noktalarından birisi ajansların tüzel kişiliği ile ilgiliydi. Ajansların tüzel kişiliğe sahip olduklarının kanunda bildirilmiş olmasına rağmen bunun özel hukuk tüzel kişisi mi yoksa kamu tüzel kişisi mi olduklarının belirtilmemesi, tartışma konusuydu. Böyle bir belirsizliğin ise hukuk güvenliğini zedeleyeceği iddia ediliyordu.

Kamu tüzel kişisini şu şekilde tanımlayabiliriz, devlet tarafından kanunla ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş ve kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olan bir tüzel kişidir. Bir başka deyişle, bir tüzel kişinin kamu tüzel kişisi olabilmesi için şu iki şartı birlikte yerine getirmesi gerekir. Bunlardan ilki tüzel kişi devlet tarafından kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş olmalıdır. İkinci şart ise, bir tüzel kişi, kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olmalıdır.^[34]

Anayasa Mahkemesi tüzel kişilik konusundaki tartışmalara nokta koyarak kalkınma ajanslarının kamu tüzel

⁹ R.G.23.02.2008 Sayı: 26796.

kişisi olduğuna karar verdi. Mahkemeye göre, “Kalkınma ajanslarının tüzel kişiliği Yasa”yla belirlenmiş, tüzel kişiliğin kuruluşu ise Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır. Yirmi altı adet Düzey 2 İstatistik Bölge Birimi esas alınarak Bakanlar Kurulu kararıyla kurulması ve kaldırılması öngörülen kalkınma ajanslarının, tüzel kişiliğinin niteliği Yasa’da açıkça belirtilmemekle birlikte, kurulması ve kaldırılması, kamu gücü ve yetkilerin kullanılması, usul ve ayrıcalıklar getirilmesi, gelirleri, merkezi idare ile olan bağlantıları göz önünde bulundurulduğunda birer kamu tüzel kişisi olduğu kuşkusuzdur’. Başka bir deyişle Mahkeme, kanunu anayasaya uygun yorumlamış ve böylece tüzel kişiliğin belirsizliği nedeniyle anayasaya aykırılık görüşünü benimsememiştir.

Kanaatimizce de Anayasa Mahkemesi yerinde bir karar vermiştir. Benzer görüşte olan Gözler’e göre de kalkınma ajansları kamu tüzel kişisidir. Çünkü bu ajanslar bir yandan kanunun açıkça verdiği bir yetkiye dayanılarak devlet (Bakanlar Kurulu) tarafından kurulmaktadır ve diğer yandan da ilgili kanun incelendiğinde bu ajansların bir takım kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış oldukları görülmektedir. Dolayısıyla kalkınma ajansları birer kamu tüzel kişisidirler. Bunların işlemlerinde özel hukuka tabi olması, bunları kamu tüzel kişisi olmaktan çıkarmaz. Çünkü bir kamu tüzel kişisinin işlemleri kanunla özel hukuka tabi tutulabilir.^[34]

Kanunun getirdiği yapılanmanın Türkiye’nin üniter yapıyla bağdaşmadığı ve “idarenin bütünlüğü” ilkesi ile çeliştiği iddia edilen maddelerinin iptal istemi ise Anayasa Mahkemesi tarafından oy çokluğuyla reddedilmiştir.

Kararı değerlendirmeden önce bazı tespitlerde bulunmak gerekir. Üniter devlet, devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklindedir. Bir başka deyişle, üniter devlette, devletin ülkesi tek ve bölünmez bir bütündür. Ayrıca millet unsuru da tek ve bölünmez bir bütündür. Son olarak üniter devlette egemenlik de tek ve bölünmez bir bütündür. Tek olan egemenliğin sahası bütün ülkedir. Bu egemenliğe tabi olan da tüm millettir. Egemenliğin kaynağı bakımından da ayırım yapılamaz.^[35,36]

Türkiye devlet yapısı itibarıyla üniterdir. 1982 Anayasası’nda doğrudan doğruya üniter ya da tekil devlet ibaresi yer almaz. Ancak, 1982 Anayasası’nın 3. maddesinde “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” ifadesi ile üniter yapıya işaret edilir. Bu madde Anayasasının değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif bile edilemez nitelikteki normlarından biridir. Ayrıca Anayasasının “İdarenin bütünlüğü ve kamu

tüzel kişiliği” başlıklı 123. maddesinde yer alan “İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır” ifadesi de üniter devlet olmanın sonucudur. Dolayısıyla ülkenin üniter yapısına aykırı bir yapılanma meydana getirmek Anayasaya göre mümkün değildir.

Nitekim Anayasa Mahkemesi de bir kararında devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesini egemenlik kavramı ile birlikte saymış ve şöyle ifade etmiştir: Devlet TEK’tir, ülke TÜM’dür, ulus BİR’dir. Mahkemeye göre bu ilke tek egemenlikli (tekil) devlet ilkesini ifade eder ve federatif sistemi de kesinlikle dışlar. Üniter devlet esası, özerklik ya da özyönetim ya da özerk bölge tipi uygulamalara da kapalıdır.^[37]

Anayasa Mahkemesi, kalkınma ajanslarının ülkenin üniter devlet yapısına aykırı olmadığı yönünde karar verirken özellikle Anayasasının 166. maddesine atıfta bulunmuştur. Mahkemeye göre “5449 sayılı Yasa’yla kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla yeni ve kendine özgü bir yapı oluşturulmasının, Anayasa’nın 166. maddesi uyarınca Devlet’e verilen planlama görevi gereği, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere teşkilat kurulmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa ile devlete verilen görev, kamu kesimi ile birlikte özel kesimin ulusal ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun çalışmalarını sağlayacak ekonomik ve sosyal politikaları uygulamaktır. Bu görevler verilen Anayasa’nın öngördüğü idari yapı içinde yerine getirilebileceği gibi özel kuruluşlar tarafından ya da kalkınma ajanslarında olduğu gibi kendine özgü karma yöntemlerle de yerine getirilebilir.” Bu nedenlerle “Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarında öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak Yasa’da sayılan hizmetleri yaparak bölgesel gelişmenin hızlandırılması, sürdürülebilirliğinin sağlanması, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlandığından, kendine özgü bir yapının oluşturulmasına ilişkin dava ve itiraz konusu kurallarda Anayasa’ya aykırılık bulunmamaktadır”.

Değerlendirme ve Sonuç

Anayasa Mahkemesi’nin verdiği karar sonrası kalkınma ajanslarının yönetim yapımızdaki yerine bakacak

olursak, yönetim sistemimiz açısından kendine özgü bir yapı olan kalkınma ajanslarını yönetim yapımızda bir yere oturtmak zordur. Bununla birlikte, kalkınma ajansları için “hizmet yerinden yönetim kuruluşu” demek uygun olacaktır. Hizmet yerinden yönetimin tanımına bakacak olursak “belirli bir kamu hizmetinin merkez örgütünden ayrı bir hukuksal varlığa sahip kuruluşlar tarafından yönetilmesi, yerine getirilmesidir”.^[38] Gerçekten de, Anayasa Mahkemesinin de tespit ettiği üzere, kalkınma ajanslarının (merkezi yönetim dışında) ayrı bir kamu tüzel kişiliği vardır.¹⁰ Ayrıca, kalkınma ajanslarının yerine getirmiş olduğu belirli bir kamu hizmeti vardır. İlgili kanunda bu “...bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak...” olarak ifade edilmiştir. Bunun dışında ajanslara yerel yönetimlerde olduğu gibi verilmiş çok sayıda kamu hizmeti yoktur. Zaten, kalkınma ajanslarının yerel yönetim olarak adlandırılması da mümkün değildir. Çünkü, 1982 Anayasası yerel yönetimlerin neler olduğunu tek tek sayma yoluna giderek göstermiştir.

Son olarak, kalkınma ajanslarına getirilen önemli eleştirilerden birisi olan “ülkenin bölgesel bir yapılanmaya gittiği ve bunun bölgesel ya da federal devlete geçişin ön adımları olduğu” iddialarına değinmek gerekir. Zira bu aynı zamanda ajansların yönetim yapımızdaki yeri ile doğrudan ilgilidir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki federal yapının en belirgin özelliği egemenliğin federe devletlerle federal devlet arasında paylaşılmış olmasıdır, oysa üniter devlette egemenlik tektir. İkinci olarak federal sistemde federe devletlerin yasama, yürütme ve yargı yetkileri vardır. Üniter devlette ise böyle bir şey mümkün değildir.¹¹ Bu çerçevede ilgili kanuna bakacak olursak üniter yapıya aykırı bir düzenleme göremeyiz. Aslında eleştirilerin nedeni kanunda kullanılan dil ve kanundaki bazı eksikliklerdir. Nitekim Danıştay aldığı yürütmenin durdurulması kararında bu yöndeki eksikliklere dikkat çekmiştir. Örneğin, merkezi yönetimin ajanslar üzerinde hiyerarşik denetiminin olmadığı ifade edilse de, ilgili kanun ve yönetmelik incelendiğinde görüleceği üzere, sanılan aksine kalkınma ajanslarında merkezi yönetimin ciddi bir ağırlığı vardır. İlk olarak, kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonunu Devlet Planlama Teş-

kilatı yapar. İkinci olarak, ajansın karar organı olan yönetim kurulunun başında, merkezi yönetimin atadığı Vali bulunmaktadır. Üçüncü olarak ise, diğer bir organ olan kalkınma kurulunda ili temsil edecek kuruluşlar ile bunların kaç üye ile temsil edileceği, o ilin valisi tarafından belirlenir. Bunlardan başka ajanslar üzerinde Devlet Planlama Teşkilatının, idari vesayetten çok hiyerarşik denetime yaklaşan yetkileri söz konusudur.

Sonuç olarak, getirilen eleştirilerin aksine kalkınma ajansları, yönetim yapımız dışında olan bir yapılanma değildir. Her ne kadar kendine özgü bir yapı olsa da, 1982 Anayasası’nın 166 maddesi böyle bir teşkilatın kurulmasına olanak vermektedir. Mevcut düzenlemeye bakarak kalkınma ajanslarını ‘hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu’ olarak adlandırmak mümkündür.

Kaynaklar

1. Can, E., Saylan, S., Köseoğlu D., (2007), Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikası Olarak Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Önemi, 12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar Bildiriler Kitabı, 25–26 Ekim 2007, İstanbul, 149-56.
2. Özen, P., (2005), Bölge Kalkınma Ajansları. TEPAV.www.tepav.org.tr (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
3. Karasu, K. (2009), ‘Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları’, MEMLEKET Siyaset Yönetim, Cilt: 4, Sayı: 11, 2009/11, s. 1- 43.
4. Young-Hyman, T., (2008), ‘The Potential for Effective Regional Development Agencies in Turkey: A Comparative Analysis’, Regional and Federal Studies, Vol. 18, No. 4, s. 375-402.
5. Lagendijk, A., Kayasu, S., Yaşar, S., (2009), ‘The Role of Regional Development Agencies in Turkey’, European Urban and Regional Studies, 16 (4), s. 383-96.
6. Sobacı, Z., (2009), ‘Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer’, Public Organization Review, Vol. 9, s. 51-65.
7. Çukurçayır, M.A., (2010), ‘Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Yönetişim’, içinde: (Editörler. Çukurçayır, M.A., Eroğlu, H.T., Uğuz, H.E.) Yönetişim, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 617-43.
8. Kayasü, S., Yaşar, S., (2006), ‘Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları:Yasal ve Kurumsal Dönüşümler’, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.
9. Commission of the European Communities, 1998. Regular Report From The Commission On Turkey’s Progress Towards Accession. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
10. Commission of the European Communities, 1999.1999 Regular Report From The Commission On Turkey’s Progress Towards Accession. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).

¹⁰ Kalkınma ajanslarının gerek tüzel kişiliği gerekse hukuk sistemimizdeki yeri üzerine ayrıntılı bir tartışma için bakınız.: Tamer, A., (2008), Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri, DPT Yayın No: 2757, Ankara.

¹¹ Üniter Devlet, Federal devlet karşılaştırmasının ayrıntıları için bakınız.: Dickerson, M.O., Flanagan, T., O’Neill, B., (2009), An Introduction to Government and Politics, 8.baskı, Nelson, Toronto.

11. Commission of the European Communities, 2000. 2000 Regular Report From The Commission On Turkey's Progress Towards Accession, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
12. Commission of the European Communities, 2001. 2001 Regular Report on Turkey's progress towards accession, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
13. Commission of the European Communities, 2002. 2002 Regular Report on Turkey's progress towards accession, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
14. Commission of the European Communities, 2003. 2003 Regular Report on Turkey's progress towards accession. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
15. Commission of the European Communities, 2004. 2004 Regular Report on Turkey's progress towards accession, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
16. Commission of the European Communities, 2005. Turkey 2005 Progress Report, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
17. Commission of the European Communities, 2006. Turkey 2006 Progress Report, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
18. Commission of the European Communities, 2007. Turkey 2007 Progress Report, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
19. Commission of the European Communities, 2008. Turkey 2008 Progress Report, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
20. Commission of the European Communities, 2009. Turkey 2009 Progress Report, Brussels. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
21. İKV, (2005), AB ve Türkiye- AB ilişkileri Temel Kavramlar Rehberi, 3. baskı, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No. 172, İstanbul.
22. İKV, 2001. Katılım ortaklığı Belgesi 2001. <http://www.ikv.org.tr/pdfs/KOB2001.pdf> (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
23. DPT, (2003), Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, DPT Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
24. İKV, (2005), Katılım Ortaklığı Belgesi 2006, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/KOB-2005-duzeltmee.pdf> (Erişim tarihi: 15 Ocak 2010).
25. Avrupa Toplulukları Komisyonu, (2007), AT/2006/35 sayılı kararın feshine ve Türkiye ile Katılım Ortaklığı'nın içerdiği ilke, öncelik ve koşullara ilişkin bir Konsey Kararı Teklifi, COM(2007) 661, Brüksel. İKV tarafından gerçekleştirilen resmi olmayan çeviri. <http://www.ikv.org.tr/pdfs/KOB-2007.pdf> (Ocak 2010'da ziyaret edildi).
26. Yılmaz, S., Dericioğlu, K.T., Elliott, I.A., Özden, M.S., (2007), Kalkınma Birlikleri'nden Kalkınma Ajansları'na Yönelirken. İçinde: 12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar Bildiriler Kitabı, 25-26 Ekim 2007, İstanbul, s. 157-63.
27. Güler, B.A., (2009), 'Kalkınma Davasının Terk Edilmesi: AB, Bölge ve Eşrafseverlik', MEMLEKET Siyaset Yönetim, Cilt: 4, Sayı: 11, 2009/11, s. 44-67.
28. Güler, B.A., (2005), Sunuş, İçinde: M. Turan (Editör), Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir?, Paragraf Yayınevi, Ankara, s. 3-10.
29. Güler, B.A., (2006), Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?, Memleket Mevzuat, Şubat, s. 25-7.
30. Avaner, T., (2005), BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır mı? İçinde: M. Turan (Editör), Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir?, Paragraf Yayınevi, Ankara, s. 239-63.
31. Sayın, D., (2005), Hizmette Yerellik ve Bölgencilik. İçinde: M. Turan (Editör), Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir?, Paragraf Yayınevi, Ankara, s. 265-80.
32. Özüğür, S.B., (2009), 'Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar', Ed.: Barış Övgün, Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, Ankara, 93-115.
33. Keskin, N.E., (2009), 'Mülki İdare Sistemi: Genel Yönetimden Esnek Gözetime', Ed.: Barış Övgün, Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, Ankara.
34. Gözler, K., (2009), İdare Hukuku Dersleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 8.baskı, Bursa.
35. Gözler, K., (2006), Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 9. baskı, Bursa.
36. Teziç, E., (2009), Anayasa Hukuku, Beta Basımevi, İstanbul.
37. Tanör B. ve Yüzbaşıoğlu N., (2009), Türk Anayasa Hukuku, Beta Basımevi, İstanbul.
38. Giritli, İ., Bilgen P., Akgüner, T., (2008), İdare Hukuku, Der Yayınları, İstanbul.

Türkiye’de Bölgesel Rekabet Gücü Analizi

The Regional Competitiveness Analysis in Turkey

Ayşe Nur ALBAYRAK,¹ Gülden ERKUT²

Günümüzde ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerle birlikte rekabet gücü yaklaşımı giderek daha fazla önem kazanmıştır. Firmalar kadar kentler ve bölgeler de rekabet güçlerini artırmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Bu süreçte ekonomik yapı kadar kentsel altyapı, sosyal ve kültürel donatılar ve yenilikçilik özellikleri de etkili olmaktadır. Bu nedenle bölgelerin sahip olduğu özelliklere ve bölgeler arası gelişmişlik farklarına göre bölgelerin rekabet düzeyleri değişmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’deki bölgeler rekabet güçlerine göre sınıflandırılmakta ve belirlenen bölgelerin özellikleri tanımlanmaktadır. Bu amaçla temel bileşen analizi ve hiyerarşik kümeleme analizi kullanılarak geliştirilen bölgesel rekabet gücü endeksi kullanılmıştır. Bu sınıflama bölgelerin kalkınmaya yönelik stratejilerinin belirlenmesinde yararlı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Bölgesel rekabet gücü; bölgesel politikalar; bölgesel gelişme; düzey II bölgeleri.

The competitiveness approach has been on the research agenda following the transformation of the global economic structure. Cities and regions are competing with each other as companies do in order to increase their competitiveness. Innovation and, the urban social and cultural infrastructure are influential on this process. In a related context, regions differ in their ability to complete and this is connected to their qualities and the differences in their development levels. In this research paper, first Turkey’s regions are classified according to their competitiveness level and then the characteristics of these regions are defined. To this aim, a regional competitiveness index is used which has been developed using principle component analysis and hierarchical clustering analysis. As a result of this research, five regional competitiveness groups have been determined, based on NUTS II level regions of Turkey. We suggest that regional policies should be developed considering the competitiveness level and global competitiveness of these five groups.

Key words: Regional competitiveness; regional policy; regional development; NUTS II regions.

Giriş

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bölgeler arası rekabete verilen önem giderek artmaktadır. Kalkınma planlarında ve ulusal planlama belgelerinde bölgesel rekabetin önemi vurgulanırken, özellikle il ve bölge düzeyinde hazırlanmakta olan planlarda bölgesel rekabet gücü elde etmek başlı başına bir hedef haline gelmektedir. Ancak, Türkiye’deki bölgeler gerek gelişmişlik gerekse rekabet gücü açısından farklılıklar göster-

mektedir. Bölgesel politikaların geliştirilmesi sürecinde bu farklılıkların dikkate alınmasına yardımcı olacak bölgesel rekabet gücüne dayalı bir sınıflamanın gerekli olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki bölgelerin bölgesel rekabet gücüne göre sınıflandırılmasıdır. Bu nedenle öncelikle bölgesel rekabet gücünün tanımlanması ve bölgesel rekabet gücünün nasıl ölçüleceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Benzer çalışmalarda kullanı-

¹Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, Kocaeli; ²Istanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, İstanbul

¹Gebze Institute of Technology, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Kocaeli; ²Istanbul Technical University Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Istanbul, Turkey

lan yöntemler ve Türkiye için temin edilen veri kaynakları çerçevesinde Türkiye'deki bölgelerin rekabet gücünü ifade edecek bir sınıflama geliştirilmiştir. İller bazında hesaplanan rekabet gücü endeksi değerleri bölgeler için yorumlanmış ve bölgelerin oluşturduğu rekabet grupları tanımlanmıştır. Elde edilen rekabet gücü endeksi illerin ve bölgelerin rekabet güçlerinin birbirleriyle karşılaştırılması, yıllar içindeki değişimlerin gözlenmesi ile gerek merkezi gerekse yerel düzeyde rekabet öncelikli politikaların oluşturulmasında katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın giriş bölümünü takip eden ilk bölümde bölgesel rekabet gücü kavramı açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye'deki bölgesel politikalar bölgesel rekabet gücü bakışı ile değerlendirilirken, bölgesel rekabet gücünü ölçmeye yönelik mevcut çalışmalar dördüncü bölümde ele alınmıştır. Geliştirilen bölgesel rekabet gücü endeksi beşinci bölümde açıklanmaktadır. Endeksi meydana getiren alt endekslerin belirlenmesinde temel bileşen analizi kullanılmış, illere ait faktör değerleri kullanılarak yapılan hiyerarşik kümeleme analizi ile illerin oluşturduğu kümeler tanımlanmıştır. Analiz sonucunda iller bölgesel rekabet güçlerine göre beş kümede toplanmış ve sonuçlar Arc-GIS programı yardımıyla harita üzerinde ifade edilmiştir. Elde edilen sınıflamanın bölgesel politikalar açısından yorumu ve uygulanan tekniğin etkinliğinin değerlendirilmesi sonuç bölümünde yer almaktadır.

Bölgesel Rekabet Gücü

Üretim ve ticaretin yanı sıra finansal piyasalardan başlayarak ortaya çıkan (Castells, 1989) ve 1970'lerden itibaren ekonomik yapı kadar mekânsal gelişimi de etkileyen küreselleşme süreci ile küresel ölçekte bir rekabet olgusu gelişmiştir. Gelişen teknolojik altyapı sayesinde küresel sermaye ve üretim birimlerinin hareketliliği ve mekânda yeniden organizasyonu (Sassen, 1996) ile ülke sınırlarının önemini kaybettiği, kentsel ve bölgesel ölçekte rekabetin (Turok, 2004; Batey ve Friedrich, 2000) gündeme geldiği görülmektedir. Sermayeyi çekme çabası içinde iş gücü ücretleri düşük olan, yasal ve yönetsel yapısında bürokratik engeller az olan, uluslar arası ekonomiyle iletişim ve ulaşım kanallarıyla bütünleşebilen, erişebilirliği yüksek kentler ve bölgeler avantaj elde etmektedir.

Kentsel ve bölgesel rekabet önem kazanmakla birlikte "bölgesel rekabet" kavramının tanımı üzerinde görüş birliğine varılabilmemiş değildir (Huggins, 2003, 2009; Budd ve Hirmis, 2004; Kitson vd, 2004). Ancak, akademik düzeyde olduğu kadar (Cheshire, 1990; Lever, 1999; Huggins, 2003) politika üretimi düzeyinde de

(Martin, 2003; DTI, 2005) pek çok çalışmada rekabet gücünün ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Rekabet kavramının en algılanabilir olduğu düzey mikro düzey olarak da adlandırılan (Martin, 2003) firmalar arası rekabet düzeyidir. Firma rekabeti piyasa koşullarında firmaların kârlılıklarını artırarak büyümeye devam etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Rekabet gücünün artırılması çabalarının gerisinde kazananları ve kaybedenleri olan giderek daha rekabetçi bir dünyada piyasanın iyi olan girişimleri ödüllendireceği, hantal firmaların dışlanacağı anlayışı bulunmaktadır. Dolayısıyla piyasa konumunun güçlendirilmesi rekabet gücünü artırmaktadır (Castells, 2005). Bu çerçeveden bakıldığında firma rekabetini firmaların doğrudan ve dolaylı maliyetlerini düşürme çabalarıyla ilişkilendirmek mümkündür (Clark vd, 2004). Doğrudan yer seçim maliyetleri içinde kira, işgücü ve sermaye maliyetleri bulunmaktadır. Dolaylı maliyetler ise firma dışından kaynaklanmakta ve firmayı etkilemektedir. Yerel iş ortamının canlılığı, firmaların yenilikçiliğini ve verimliliğini belirleyen dışsal etkiler sunmaktadır (Begg, 1999).

Rekabet gücü kent düzeyinde ele alındığında rekabet gücünün tanımlanmasında "yaşam kalitesi" kavramından yararlanıldığı görülmektedir. Yaşam kalitesini belirleyen faktörler istihdam düzeyi ve verimliliktir. İstihdam düzeyi, arz-talep düzeyi, demografik yapı ve işgücü niteliğinden, verimlilik ise, pazar ve finansal performans, yenilik, Ar-Ge faaliyetleri, vergi ve yatırım düzeyinden etkilenmektedir (Begg, 1999). Porter (1990) da rekabet gücünü yaşam kalitesi ile açıklamaktadır. Buna göre bir ulusun öncelikli hedefi vatandaşların yaşam standardını yükseltmek ve iyileştirmektir. Yaşam standardının yükselmesi, firmaların zaman içinde verimliliklerini yükseltmesine bağlıdır. Verimliliğin büyümesinin sürdürülebilmesi ise yeniliği ve ekonominin kendisini teknolojik olarak güncelleyebilmesini gerektirmektedir.

Storper (1997) mekân rekabetini "bir kentsel ekonominin, kentlilere sağladığı yaşam standardını sürdürür ya da yükseltirken, pazar payı yüksek firmaları çekebilmesi" olarak tanımlamıştır. Camagni (2002) ise bölgeler için, firmalar ve işgücüne dayalı olarak bir rekabet tanımlaması yapmıştır. Bir bölge teknolojik, sosyal, altyapı ve kurumsal değerler açısından sunduğu dışsallıkla rekabetçi avantaj sağlayabilmektedir. Bu değerler bölgedeki firmaların verimliliğini yükselterek rekabet güçlerini artırmalarını sağlamaktadır.

Bir bölge içinde dört çeşit aktör rekabet gücünün yapısını oluşturmaktadır. Bu aktörler bölgedeki firmalar, siyasi irade, firmalarla siyasi irade temsilcileri arasın-

daki etkileşim ve ekonomik sistemdeki aktörlerin bütününü ifade eden bölgelerdir (Johansson, 2000). Böylece bölgenin kendisi de bölgesel rekabet gücü oluşturma sürecinde bir aktör olarak yer almakta ve bölgesel rekabet gücünün düzeyini, bölgenin yerel özellikleri belirlemektedir (Batey ve Friedrich; 2000). Rekabet gücüne kaynaklık eden yerel özellikler ekonominin güçlü oluşu, yerel piyasa, yerel endüstrilerin gelişmişliği, nitelikli insan sermayesinin varlığı ile teknolojik ilerleme ve yenilik potansiyeli (Romer, 1990) olarak sıralanmaktadır.

Ancak, bütün bu tanımlamalara karşın rekabet kavramı çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Özellikle Krugman tarafından yapılan bu eleştirilerin başlıcaları rekabet gücünden söz etmenin ancak firma düzeyinde mümkün olduğu (1996), rekabet gücünün aslında verimlilikle eş anlamlı olduğu ve sadece rekabet gücünü dikkate alan müdahalelerin ekonomi için riskli sonuçlar doğurabileceğidir (1994). Rekabet gücünün artırılması bölgelere ekonomik yapılarını güçlendirici yatırımları ve daha nitelikli iş gücünü çekme konusunda avantaj sağlamaktadır. Ancak bu durum bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını artırıcı etkiler sağlama riskini de beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Bölgesel Rekabet Gücü Hedefi

Bölgeler arası eşitsizlik sorunu Türkiye’nin kalkınma çabaları içinde ele alınan temel konulardan biri olmuştur. Ancak, cumhuriyetin ilanıyla başlayan mekânsal dönüşüm bölgeler arasındaki eşitsizliği giderecek düzeye ulaşamamış (Tekeli, 2008), bu sorun 1960 sonrası planlı dönemde üretilen kalkınma ve bölge planlarında ele alınan temel konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda gelişme potansiyeli olan bölgelere odaklanan bölge

planlarının hazırlanmasının yanı sıra, geri kalmış bölgeler (yöreler) için halen günümüzde de farklılaşarak devam eden teşvikler, vergi indirimleri gibi yatırım kolaylaştırıcı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Dünyada 1970’lerden itibaren ekonomik yapıda ve mekân organizasyonunda etkileri görülmeye başlanan küreselleşme sürecinin 1980 sonrasında Türkiye’de de politikaları şekillendirdiği ve planlama yaklaşımlarını değiştirdiği gözlenmektedir. Kalkınma planlarındaki kavramsal ele alıştaki farklılaşma (Tablo 1) bu değişimi ifade etmektedir.

Önceki dönemde başlayan bölge planı yaklaşımlarının 1990’lı yıllarda da önemini koruduğu görülmektedir. Sürdürülebilirliğin tüm kentsel ve çevresel politika alanlarında hakim söylem haline gelmesiyle yerel potansiyellerin değerlendirilmesinde çevre ile ekonomik önceliklerin dengeli bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Ancak, 2000’li yıllara gelindiğinde sektör odaklı rekabet anlayışının bölgesel kaynaklar ve yerel potansiyellerle bütünleşen bir yaklaşımla ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Ulusal düzeyde rekabet edebilirliği yüksek sektörler yaratabilmek için yerel kaynakların kullanımı, eğitim ve bilgi altyapısının güçlendirilmesi gibi hedefler benimsenmiş ve bu amaçla kurumsal yapılanma süreci başlatılmıştır. Özellikle 8. Plan kapsamında bölgesel gelişme hedefleri içinde yerel dinamiklerin önemi ve kentsel-yerel ekonomilerin de küresel birer aktör olarak küreselleşme sürecinde yer alacağı vurgulanmıştır. Böylece yerel ekonomilerin küresel rekabet içerisinde geliştirdikleri strateji ve politikalar bölgesel gelişme politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği’ne (AB) adaylık sürecinde AB içinde benimsenen politikaların da Türkiye’deki politika yak-

Tablo 1. Kalkınma planlarında temel yaklaşımlar ve dönemlere göre bölge planları

Kalkınma planları	Dönem	Özellikler	Bölge Planları
1. 5 yıllık plan	1963-67	Büyüme kutupları / Bölgesel planlama	Doğu Marmara Planı / Çukurova
2. 5 yıllık plan	1968-72	Dolaylı bölgesel planlama	Planı / Antalya Projesi / Zonguldak Projesi / Keban Projesi
3. 5 yıllık plan	1973-77	Sektör / İl planlama	
4. 5 yıllık plan	1979-83	Sektör-bölge ilişkisi	
5. 5 yıllık plan	1985-89	Bölge planlama / Fonksiyonel bölgeler	Çukurova Kentsel Gelişim Projesi /
6. 5 yıllık plan	1990-94	Bölge planlama	Güneydoğu Anadolu Projesi
7. 5 yıllık plan	1995-99	Bölge planlama / Sürdürülebilirlik	Zonguldak Bartın Karabük Bölgesel
8. 5 yıllık plan	2001-05	Stratejik bölge planlama / Kümelenme / İl gelişme planları	Gelişim Projesi / Yeşilirmak
Ön ulusal kalkınma planı	2004-06	Rekabet gücü	Havza Gelişim Projesi / Doğu
9. Kalkınma planı	2007-13	Rekabet gücü / Kümelenme / İçsel gelişme - Yerel dinamikler	Karadeniz Bölgesel Gelişim / Doğu Anadolu Projesi

laşımını ve uygulamaları etkilediği görülmektedir. Bu sürecin bir yansıması olarak hazırlanan ön ulusal kalkınma planı ile belirlenen orta vadeli stratejilerde “yüksek oranlı ve istikrarlı büyüme sağlanması”, “uluslararası piyasalarla rekabet edebilecek yüksek teknolojiye yönelen bir ekonomik yapının oluşturulması”, “insan kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması”, “altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve çevrenin korunması” ile “bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, kırsal kalkınmanın sağlanması ve sosyal dengesizliklerin azaltılması” belirlenen önceliklerdir. 9. Plan kapsamında da rekabet gücünü artırmak üzere bilgi toplumu olma, teknolojik gelişmelerin izlenmesi, kümelenmelerin desteklenmesi, insan kaynakları kalitesinin ve eğitiminin artırılması gibi kararlar sıralanmaktadır.

Bu süreçte kamu programlarının önceki dönemlerden farklılaşarak iki farklı ancak birbiriyle ilişkili yönde geliştiği görülmektedir. Bunlardan ilki 1980 öncesinde uygulanmaya başlanıp günümüzde de farklılaşarak uygulanmasına devam edilen *Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY)* uygulamasıdır. Bu uygulamayla belirli bir gelişmişlik seviyesinin altındaki illerde bulunan girişimcilere yönelik bazı yatırım teşvikleri getirilmekte ve bu illerde ekonomik yapının canlanması ve güçlenmesiyle ilin kalkınması beklenmektedir.

KÖY kapsamına alınan iller 1970’li yıllardan 2003’e gelindiğinde 21 defa değiştirilmiş, programın kapsamı giderek büyütülmüş ve daha fazla sayıda il teşvik programına dahil edilmiştir. Teşvik kapsamına giren il sayısının 50’ye ulaşması ve programın başlangıcında belirlenen illerin bugün hâlâ KÖY kapsamında yer alıyor olması uygulanan teşviklerin bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı etkileri konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim 2009 yılında yürürlüğe giren yeni teşvik sistemi bu sakıncaları gidermek üzere geliştirilmiş ve ülke, teşvik öncelikleri birbirinden farklı olan dört bölgeye ayrılmıştır (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar 14.07.2009 – 2009 / 15199 / RG: 16.07.2009 / 227290).

Aday ülkelerin AB’nin bölgesel politikalarına uyumu amacına yönelik olarak geliştirilen “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı”nda ise milli gelir içindeki payı düşük olan illere yönelik bir sınıflama yapılmıştır. 2007-2013 dönemi katılım öncesi fonlarının bir araya toplanmasıyla desteklenen ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen program kapsamında kişi başına düşen milli geliri Türkiye ortalamasının %75’inin altında kalan 12 Düzey 2 bölgesinde 15 büyüme merkezi tanımlanmıştır. Bu büyüme merkezleri Batman, Elazığ, Erzurum, Diyarbakır, Gaziantep,

Kahramanmaraş, Kars, Kastamonu, Kayseri, Malatya, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon ve Van illeri olarak belirlenmiştir.

Bu süreçte özellikle DPT’nin bölgesel stratejileri içinde rekabet gücü elde etme hedefi vurgulansa da bölgesel politikaların geçmişten gelen kalkınmada öncelikli yöreleri destekleme ya da gelişmişlik farklarını gidermeye yönelik kamu müdahaleleri çizgisinden uzaklaşmadığı görülmektedir. Nitekim “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı”nda da benzer bir vurgu dikkati çekmektedir. Kalkınmada Öncelikli Yöre kategorisine giren 49 ilden sadece 10’u bu program kapsamında yer almazken, KÖY arasında yer almayan illerden sadece Kayseri ve Gaziantep içinde buldukları Düzey 2 bölgesi nedeniyle bu programa dahil olmuş, üstelik büyüme merkezi olarak seçilmişlerdir. Bu bölgelerle Türkiye’deki gelişmiş bölgeleri birbirine yaklaştırmaya çalışan bu program kapsamında geçmişte kamu eliyle yürütülen çalışmalara AB’nin sağladığı finansman desteğiyle özel sektör de dahil edilmiş durumdadır.

Kuşkusuz bölgesel gelişme üzerinde etkili olması beklenen pek çok kamu uygulaması söz konusudur. “Bölgesel rekabet gücü” perspektifinde konuya yaklaşıldığında bölgelerin rekabet güçleri kadar sektörel farklılıkların da dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Ancak, mevcut yapıda bölgesel rekabet gücüne ilişkin değerlendirmelerin bölgesel politikaların geliştirilmesinde göz ardı edildiği, hatta bölgesel rekabet gücünü “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı”na dahil edecek bir değerlendirme mekanizması olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki bölgelerin rekabet güçlerinin belirlenmesinin ve buna bağlı bir sınıflamanın bölgesel politikaların geliştirilmesinde yararlı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de ve Dünyada Bölgesel Rekabet Gücünü Ölçmeye Yönelik Örnek Çalışmalar

Bölgelerin rekabet gücünü ölçmeye yönelik olarak yapılan çalışmalarla (Huggins, 2009) kentler ve bölgeler için öncelik alanlarının belirlenmesi, bölge ekonomisi hakkında değişimleri gösteren düzenli bilgi toplanması, uzun dönemli uygulamalar için kamuoyu oluşturulması (Malecki, 2004), siyasi irade temsilcilerinin düşük değerli yerleşmeler için harekete geçmeye teşvik edilmesi (OECD, 2004) mümkün olmaktadır. Bu çalışmalar içinde rekabet endekslerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Tablo 2). Bazı çalışmalar ülkeleri rekabet güçlerine göre birbirleriyle karşılaştırmayı amaçlarken bazıları kentlere ve bölgelere odaklanmaktadır (Malecki, 2004). Huggins (2009), bölge-

Tablo 2. Konularına ve ölçeklerine göre endeksler (Albayrak ve Erkut, 2009)

Endeksin adı	Hazırlayan kişi - Kuruluş	Ölçek
Rekabet endeksleri		
Küresel Rekabet Raporu /GCR	World Economic Forum (WEF, 2006; Porter vd., 2000; Porter ve Schwab, 2008)	Ülkeler arası
Dünya Rekabet Yıllığı /WCY	Institute for Management Development (IMD, 2002, 2003, 2007, 2008)	Ülkeler arası
Baltık Bölgesi Değerlendirme Raporu/BGCR	Ketels ve Sövell (2004)	Ülkeler arası
Yıllık Rekabet Raporu ACR/NCC	National Competitiveness Council (NCC, 2004)	Ülkeler arası
Bölgesel Rekabet & Bölgelerin Durumu RC/DTI	Department of Trade and Industry (DTI, 2005; Edmonds, 2000)	Bölgeler arası
Rekabet Endeksi (İngiltere)	Huggins (2003) (DTI)	Bölgeler arası
Türkiye Bölgesel Rekabet Endeksi AE-ITU	Albayrak ve Erkut (2006) (İTÜ)	Bölgeler arası
Türkiye Illere Göre Rekabet Endeksi ABK	Alkin, Bulu ve Kaya (2007)	Bölgeler arası
Bölgesel Rekabet Edebilirlilik Endeksi K-DPT	Kara (2008) (DPT)	Bölgeler arası
Türkiye Rekabet Endeksi EDAM	EDAM ve Deloitte Türkiye (2009)	Bölgeler arası
Tematik endeksler		
Çevre		
Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi / ESI	Yale & Columbia University (Esty vd, 2005)	Ülkeler arası
Çevresel Performans Endeksi / EPI	Yale & Columbia University (Esty vd, 2008)	Ülkeler arası
Yeni ekonomi		
Eyaletler arası Yeni Ekonomi Endeksi / SNEI	Progressive Policy Institute (Atkinson ve Coduri, 2002)	Bölgeler arası
Metropoliten Bölgeler arası Yeni Ekonomi Endeksi / MNEIs	Progressive Policy Institute (Atkinson ve Goetlieb, 2001)	Bölgeler arası
Teknoloji - Yenilik		
Bölgeler arası Teknoloji ve Bilim Endeksi / STSI	Milken Institute (De Vol ve Ki, 2004)	Bölgeler arası
Philadelphia Yenilik ve Girişimcilik Endeksi / IEI	Innovation Philadelphia Inc. (IP, 2002)	Bölgeler arası
Ontario Yenilik Endeksi / OII	Ontario Science and Innovation Council (OSIC) (Crane vd., 2002)	Bölgeler arası
Avrupa Yenilik Endeksi / EIS	Innometrics (2006) (Sarajeva vd, 2005)	Ülkeler arası
Sosyo-Ekonomik gelişmişlik		
İnsani Gelişmişlik Endeksi / HDI	UNDP (Demir, 2006)	Ülkeler arası
Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi / DPT	DPT (Dinçer vd, 1996 ve 2003)	Bölgeler arası
Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi G-ITU	Göçer (2002) (İTÜ)	Bölgeler arası

sel kıyaslama çalışmalarını (1) performans kıyaslaması, (2) süreç kıyaslaması ve (3) politika kıyaslaması olmak üzere üç grupta değerlendirmektedir. Endekslerin büyük bir bölümü rekabet gücü üzerinde yoğunlaşırken, yapılan analizlerle ülkelerarası ya da kentler ve bölgeler arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Tematik endekslerde ise sosyoekonomik değerlendirmelerin yanı sıra, yenilikçilik ve teknoloji kullanımı-üretimi, yeni ekonomi ya da çevresel göstergeler de karşılaştırılmaktadır (Albayrak ve Erkut, 2006).

En yaygın kullanılan bölgesel rekabet gücü göstergesi kişi başı GSYİH değeridir (Huggins, 2003; Marquez vd., 2006; Budd ve Hirmis, 2004). Bunun dışında yabancı sermayeli firma sayısı ya da oranı da bölgenin pazar payı yüksek firmaları çekmesinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. İncelenen örneklerde rekabet gücü faktörlerini tanımlamak üzere “ekonomik”, “sosyal”, “fiziksel yapı” ile “yenilikçilik potansiyeli”ne ilişkin

göstergeler kullanıldığı görülmektedir (Albayrak ve Erkut, 2006).

Ekonomik yapı göstergeleri arasında gelir artışının sürdürülebilirliği (Begg, 1999; Lever, 1993), yüksek verim (Porter, 2003, Huggins, 2003) ücret değerleri (Porter, 2003), işgücüne katılım, işsizlik (Wong, 1998, Deas ve Giordano, 2001), işletme yoğunluğu (Huggins, 2003) gibi pek çok gösterge kullanılmaktadır. Sosyal yapı göstergeleri bir kentin yaşamak ve çalışmak için kullanıcılarına sunduğu sosyal olanakları içermektedir. Özellikle eğitim ve sağlık göstergeleri ile kentleşmeye ilişkin göstergeler (Wong, 1998; Lever, 1999) yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Fiziksel yapı göstergeleri ise ağırlıklı olarak sahip olunan teknik altyapı ve ulaşım-erişim olanaklarını göstermektedir (IMD, 2002; Porter vd. 2000). Yenilikçilik göstergeleri çoğunlukla teknolojiyi geliştiren süreçleri ve teknoloji üretimini içermekle birlikte gelişmiş ülkeler dışında bu alanda veri temini güçleşmek-

tedir. Yenilikçilik potansiyeli için Ar-Ge girdileri (Glasson vd., 2006), risk sermayesi, insan kaynakları, bilim ve teknoloji çalışanları ve teknoloji yoğunluğu (DeVol ve Ki, 2004), bilgi-teknoloji altyapısı ve yaşam kalitesi (IP, 2002; Crane vd., 2002), üniversitelerin yenilikçiliği (Henderson, 1986) gibi çok çeşitli göstergeler kullanılmaktadır.

Bu endekslerde kullanılan yöntemler incelendiğinde bazı endekslerde sadece karşılaştırmalar yapılmasıyla yetinildiği, bazılarında ise sıralama elde etmek üzere çeşitli puanlamalara gidildiği görülmüştür. Puanlamalar dışında en yaygın kullanılan yöntemin çok sayıda gösterge ile tek bir bileşik endeks oluşturmayı mümkün kılan (Akgül ve Çevik, 2003) faktör analizi (Temel Bileşen Analizi / PCA) olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Bölgelerin Rekabet Gücü Analizi

İncelenen örneklerden yola çıkılarak Türkiye’de bölgelerin rekabet güçlerine göre sınıflandırılması için hangi yöntemlerin kullanılacağına ve hangi değişkenlerin seçileceğine karar verilmiştir. Bölgesel Rekabet Gücü Endeksi üç aşamada elde edilmektedir (Albayrak, 2009):

1. Bölgesel rekabet gücü faktörlerinin belirlenmesi, bölgesel rekabet gücü, alt endekslerin tanımlanması. (temel bileşen analizi) ve il bazında değerlerin belirlenmesi,
2. Bölgesel rekabet gücü endeksi ve alt endekslerle elde edilen değerlere göre illerin rekabet kümelerinin belirlenmesi (hiyerarşik kümeleme analizi),

Tablo 3. Bölgesel rekabet gücü endeksinde kullanılan değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Birim	Yıl	Kaynak
GSYHKS	Satın alma gücü paritesine göre kişi başı	\$	2001	TÜİK
SANIST	Sanayi istihdamının payı	%	2000	TÜİK
TICIST	Ticaret istihdamının payı	%	2000	TÜİK
MALIST	Mali istihdamının payı	%	2000	TÜİK
ISSIZ	İşsizlik oranı	%	2000	TÜİK
KATILM	İşgücüne katılım oranı	%	2000	TÜİK
IHRCT	Toplam imalat sanayi ihracatı	%	2007	TÜİK
ITHLT	Toplam imalat sanayi ithalatı	%	2007	TÜİK
ISVRN	İşverenlerin çalışanlara oranı	%	2000	TÜİK
ISYERİ	1000 kentli nüfusa düşen işyeri sayısı	adet	2007	TÜİK
IMALAT	İmalat işyerlerinin ildeki, toplam işyerleri içinde payı	%	2007	TÜİK
KRED	Toplam banka kredileri içindeki payı	%	2007	Bankalar Birl.
MEVD	Toplam mevduat içindeki payı	%	2007	Bankalar Birl.
UCRET	Ücretle çalışanlara yapılan yıllık ödemeler	YTL	2001	TÜİK
ISSAAT	Yılda çalışılan işçi-saat toplamı	saat	2001	TÜİK
SERBST	Serbest bölge yıllık ticaret hacmi	%	2008	DTM
KNTLSM	Kent nüfusunun ilin toplam nüfusuna oranı	%	2000	TÜİK
KENT	Kent nüfusu	kişi	2007	TÜİK
UNVMZN	Üniversite mezunlarının oranı	%	2000	TÜİK
YAYIN	Endeksli yayın sayısı	adet	2007	YOK
NITELK	İlmi teknik istihdamın ildeki toplam istihdamda payı	%	2000	TÜİK
MARKA	Toplam marka başvurusu	adet	2003-07	Patent Ens
PATNT	Toplam patent başvurusu	adet	2003-07	Patent Ens
FMDL	Toplam faydalı model başvurusu	adet	2003-07	Patent Ens
ENDTAS	Toplam endüstriyel tasarım başvurusu	adet	2003-07	Patent Ens
YENIPAY	Yüksek teknoloji girişimleri içinde ilin payı	%	2007	TÜİK
TRGECE	Geceleyen kişi	adet	2007	TÜİK
TURYTK	Yatak kapasitesi	adet	2007	TÜİK
DOKTR	10000 kişiye düşen doktor sayısı	adet	2000	TÜİK
DIS	10000 kişiye düşen dış doktoru sayısı	adet	2000	TÜİK
ECZN	10000 kişiye düşen eczane sayısı	adet	2000	TÜİK
HSTN	10000 kişiye düşen hastane yatağı	adet	2000	TÜİK

Tablo 4. Açıklanan toplam varyans

Bileşen	Başlangıç özdeğeri toplamı			Elde edilen faktör yükleri kareler kareler toplamı			Döndürülmüş faktör yükleri		
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)
1	18,022	56,318	56,318	18,022	56,318	56,318	13,213	41,289	41,289
2	4,266	13,331	69,649	4,266	13,331	69,649	5,772	18,036	59,326
3	2,883	9,010	78,658	2,883	9,010	78,658	3,616	11,301	70,627
4	1,930	6,032	84,690	1,930	6,032	84,690	2,934	9,168	79,795
5	1,307	4,083	88,774	1,307	4,083	88,774	2,873	8,978	88,774

Faktör Elde Etme Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.

3. İllerin rekabet düzeylerine dağılımlarının harita üzerinde gösterimi (Arc-GIS) ve sonuçların İBB Düzey II bölgeleri bazında değerlendirilmesi.

Faktör analizi “birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren çok değişkenli istatistik tekniklerinin genel adı” olmaktadır (Kalaycı, 2008). Bu teknikler içinde yer alan temel bileşen analizi rekabet gücü analizlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Dinçer vd, 1996 ve 2003; Göçer, 2002; Sarajeva vd, 2005; Innometrics, 2006; Albayrak ve Erkut, 2006; Kara, 2008). Bu nedenle bölgesel rekabet gücü endeksinin oluşturulmasında temel bileşen analizi kullanılması tercih edilmiş ve bu amaçla 32 değişken analize dâhil edilmiştir (Tablo 3). Değişkenlerin belirlenmesinde verilerin tüm illeri kapsamaması, ilerleyen yıllarda karşılaştırma yapabilmek için endeksin yeniden hesaplanmasını sağlayacak şekilde sürekliliği olan verilerin seçilmesi ve birbirinin yerine kullanılacak göstergelerin birlikte kullanımından mümkün olduğunca kaçınılması dikkate alınan konulardır (Albayrak ve Erkut, 2006). Bu nedenle kamu kurum ve kuruluşlarının yayınladığı resmi veri tabanlarından derlenen veriler kullanılmıştır.

Verilerin analize uygunluğu Barlett Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü ile sınımlanmaktadır. KMO ölçütü %87,5 ile çok iyi ve Barlett testi anlamlıdır (Y. Ki-Kare: 6535,566, df:496, sig: ,000). Bu değerler verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Temel bileşen analizi ile “değişkenler arasındaki maksimum varyansı açıklayan birinci faktör hesaplanmaktadır. Kalan maksimum varyansı açıklamak için ikinci faktör hesaplanmaktadır” (Kalaycı, 2008). Kaç faktör elde edileceği özdeğer istatistiği ve açıklanan varyansın büyüklüğü dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu aşamada analize faktör sayısı belirlenerek müdahale

edilmemiş, özdeğer istatistiği 1’den büyük olan faktörler anlamlı kabul edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen beş faktör toplam varyansın %88,8’ini açıklamaktadır (Tablo 4). Varimax rotasyonu ile elde edilen 5 faktöre ait faktör ağırlıkları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Rotasyon sonucu faktörler elde edildikten sonra içerdikleri özelliklere göre adlandırılmış ve alt endeksler elde edilmiştir. Birinci faktörde ihracat, marka ve yenilik göstergeleri ile mevduat ve kredi gibi finans göstergeleri yer almaktadır. Bu nedenle “yenilikçi çevre-ekonomi” olarak adlandırılmıştır. “Nitelikli işgücü” olarak adlandırılan ikinci faktörde doktor, üniversite mezunu, nitelikli işgücü gibi temel hizmet istihdamı ve nitelik göstergeleri yer almaktadır. Üçüncü faktör içinde ağırlıkla imalat sanayi göstergeleri bulunmaktadır ve “sanayi” olarak adlandırılmıştır. Dördüncü faktör ekonomiye katılım ve işsizlik gibi makro ekonomik etkileri gösteren değişkenlerin oluşturduğu “ekonomik aktiflik” faktörüdür. Son faktör “turizm-ticaret” faktörüdür. Bu faktör içinde turizm yatak kapasiteleri ve ticaret işgücü göstergeleri yer almaktadır.

Bölgeleri değerlendirmek için bu alt-endekslerin her biri ayrı ayrı da kullanılabilir. Ancak, bu çalışmada alt-endekslerin bir araya getirilmesiyle elde edilen bölgesel rekabet gücü endeksi kullanılmış ve kümeleme analizi ile belirlenen il gruplarından hareketle bölgelerin rekabet gücü tanımlanmıştır. Türkiye’de İBB Düzey II Bölgelerinin 26 adet olması bölgeleri baz alarak istatistik analizleri yapılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle ilk iki aşamadaki analizler iller bazında yapılmış, üçüncü aşamada sonuçlar bölgeler dikkate alınarak tartışılmıştır.

Kümeleme analizi birbiri ile etkileşim içinde olan homojen gruplar elde etmek için kullanılmaktadır. Hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. En yaygın olarak kullanılan

Tablo 5. Döndürülmüş faktör ağırlıkları (7 iterasyon sonucu)

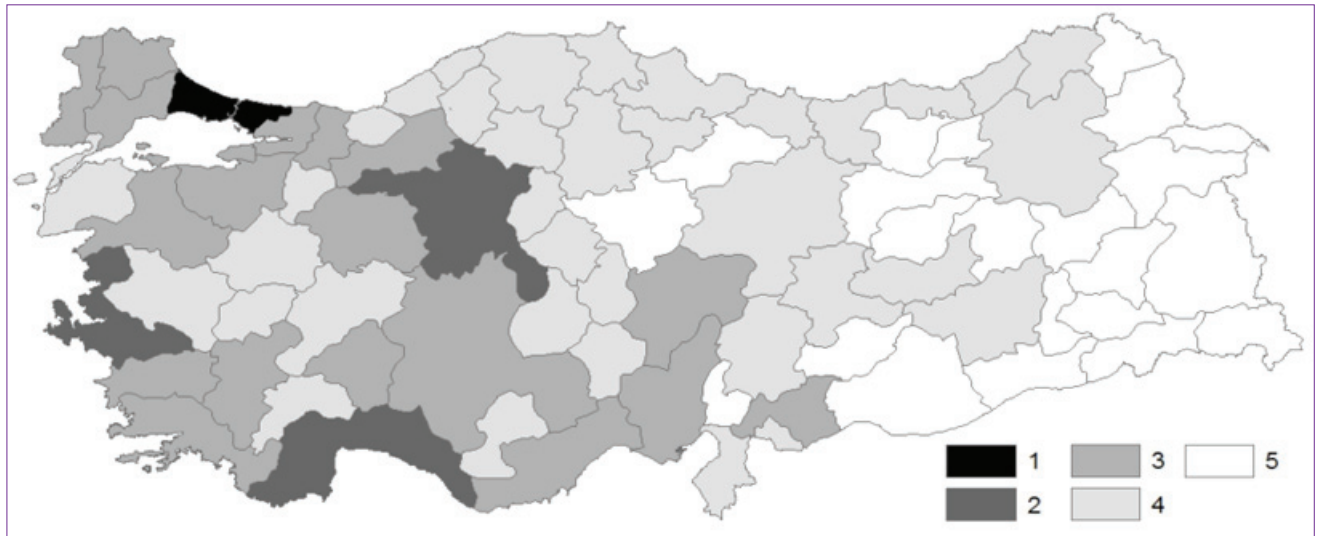
1. Faktör	2. Faktör	3. Faktör	4. Faktör	5. Faktör
Yenilikçi ekonomik çevre	Nitelikli işgücü	Sanayi	Ekonomik aktiflik	Turizm-Ticaret
IHRCT ,972	DOKTR ,875	SANIST ,807	KATILM -,873	TURYTK ,955
MARKA ,968	UNVMZN ,811	IMALAT ,740	ISYERİ -,815	TRGECE ,941
ITHLT ,963	NITELK ,791	GSYHKS ,641	KNTLSM ,734	TICIST ,542
ENDTAS ,959	DIS ,720	ECZN ,550	ISSIZ ,710	
FMDL ,958	MALIST ,699	ISVRN ,545		
PATNT ,957	HSTN ,685			
KRED ,952	YAYIN ,680			
YENIPAY ,942				
MEVD ,919				
SERBST ,907				
KENT ,907				
ISSAAT ,881				
UCRET ,865				

birleştirici hiyerarşik kümelemede bütün gözlemler tek bir kümede toplanmakta, sonra bu kümeye en aykırı gözlemler kümeden ayrılarak başka kümeler oluşturulmaktadır (Kalaycı, 2008). Hiyerarşik kümeleme analizinde bölgesel rekabet gücü endeksinin değerleri kullanılmış ve bölgesel rekabet gücü açısından iller beş ayrı rekabet düzeyi içinde sınıflandırılmıştır. İllere göre elde edilen bu beş düzey Arc-GIS programı yardımıyla mekânsal olarak ifade edilmiştir (Şekil 1).

Kümeleme analizi sonucu elde edilen sıralamalara göre rekabet gücü en yüksek il olarak belirlenen İstanbul tek başına bir küme oluşturmuştur. İkinci küme-

de yer alan iller Ankara, Antalya ve İzmir'dir. Üçüncü kümedeki iller görece olarak batı bölgelerinde ve ilk iki kümedeki illerin hinterlandında bulunan illerdir. Bu iller içinde sanayi içindeki payı ile öne çıkan iller (Bursa, Kocaeli, Adana, Mersin, Tekirdağ, Sakarya vd.) olduğu gibi, yeni sanayi odağı olarak adlandırılan iller (Denizli, Gaziantep, Konya vd.), buldukları bölge içinde hizmet merkezi konumundaki iller (Eskişehir, Kayseri, Edirne vd.) ve turizmde öne çıkan iller (Aydın, Muğla, Balıkesir vd.) bulunmaktadır.

Dördüncü kümedeki illerin ülke genelinde tüm düzey I bölgelerine yayılmış olduğu görülmektedir. Doğu

Şekil 1. Bölgesel rekabet gücüne göre illerin dağılımı.

Şekil 2. Bölgesel rekabet gücüne göre Düzey II bölgeleri.

ve iç kesimdeki illerin büyük bölümü bu küme içinde yer alırken, batıdaki rekabet gücü yüksek illerin çevresindeki bazı iller de (Çanakkale, Manisa, Uşak, Afyon, Burdur, Düzce gibi) aynı küme içinde yer almaktadır. Karedeniz Bölgesinin iki büyük kenti konumundaki Trabzon ve Samsun illeri de bölgedeki diğer iller gibi dördüncü kümede yer almıştır. Bu durumda bölge içinden göç alan bu illerde artan nüfus nedeniyle kişi başı değerlerin düşmekte oluşunun etkileri gözlenmektedir. Sanayi bakımından gerileyen bir il olan Zonguldak ve bu ilden ayrılarak il haline gelen Karabük ve Bartın da bu kümede yer almaktadır. Bu kümede yer alan illerin kamu yatırımları ya da geçmişteki gelişmişlik dönemlerdeki nitelikli işgücü, üniversite vb donatılardan kaynaklanan birikimleriyle bu kümede yer aldıkları söylenebilir.

Son küme tüm bölgelerde en az rekabet gücüne sahip bölgelerin oluşturduğu kümedir. Bu kümedeki iller çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerdir. Ancak, Kayseri Düzey II Bölgesinde yer alan Yozgat, Samsun Düzey II Bölgesinde yer alan Tokat, Trabzon Düzey II Bölgesinde yer alan Gümüşhane ve Hatay Düzey II Bölgesinde yer alan Osmaniye illeri de bu küme içinde bulunmaktadır.

İllerin rekabet kümelerine dağılımları dikkate alındığında Düzey II Bölgeleri için bir değerlendirme yapmak mümkün olmaktadır. Bazı bölgelerde tüm iller aynı rekabet kümesi içinde yer alırken, bazı bölgelerde iller iki

hatta üç farklı rekabet kümesine dağılmaktadır. Bu dağılımlar dikkate alındığında Düzey II Bölgeleri için beşli bir sınıflama tanımlanmaktadır. Bu sınıflamaya göre belirlenen bölgeler “lider rekabetçi”, “rekabetçi”, “gelişme odaklı”, “gelişmeye dirençli” ve “gelişmemiş bölgeler” olarak adlandırılmıştır (Şekil 2).

İlk sıradaki “lider rekabetçi bölge”de bulunan tek Düzey II bölgesi İstanbul’dur. İstanbul iller arasındaki sıralamada da ilk sırada yer almaktadır. Alt endekslerde ise sanayi ve yenilikçi-ekonomik çevre endekslerinde ilk sırada, nitelikli işgücü, ekonomik aktiflik ve turizm-ticaret endekslerinde ikinci sırada yer almıştır. Bu sıralamalara göre İstanbul’un rekabet gücünün yenilikçi ekonomik yapısı kadar sanayiden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

“Rekabetçi bölgeler” içinde Ankara, İzmir ve Antalya Düzey II alt bölgeleri bulunmaktadır. Antalya bölgesine dahil olan Isparta ve Burdur illeri Antalya’ya göre daha alt rekabet kümeleri içinde yer almıştır. Ankara’nın ileri teknoloji ve yenilik alanında sahip olduğu mevcut güçlü yapısı ve nitelikli işgücü varlığı, İzmir’in sanayi altyapısı ve uluslar arası erişebilirliği yüksek konumu, Antalya’nın bir turizm markası olarak sahip olduğu çekicilik ve turizm alternatifleri üzerinde çalışılması gereken geliştirilmeye açık konular olarak görülmektedir.

“Gelişme odaklı bölgeler” farklı özellikleri olan bölgelerin oluşturduğu bir gruptur. Bu gruptaki illerde ve böl-

gelerde yerel ekonomi ve yaşam kalitesi ilk iki gruptaki kentler kadar gelişmiş olmamasına rağmen bir ya da birkaç sektörün gelişme dinamiğine sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler için geliştirilecek politikalarda potansiyeli olduğu düşünülen sektörler üzerine yoğunlaşılması, bu sektörleri bütünleyecek bağlantıların araştırılması ve kümelenme potansiyellerinin desteklenmesi gerekmektedir. Kayseri ve Gaziantep bölgesinde bölgesel rekabet gücü sadece bir ilde toplanmakta, bölgedeki diğer iller daha alt düzeylerde yer almaktadır. Tekirdağ, Aydın ve Adana bölgelerinde ise bölgedeki tüm iller aynı rekabet gücü düzeyindedir. Ancak, bu bölgelerdeki iller bu rekabet gücünü farklı sektörel özellikleri nedeniyle elde etmektedir. Bu bölgeler için geliştirilecek politikalarda bu farklılıkların da dikkate alınması gerekmektedir. Gelişmeye odaklı bölgeler arasında yer alan diğer bölgeler Balıkesir, Bursa, Kocaeli ve Konya'dır.

“Gelişmeye dirençli bölgeler” ise geçmişte önemli bölgesel yönetim ya da sanayi merkezi olmalarına rağmen zamanla gerileyerek bu özelliklerini kaybeden, önceki dönemlerde kalkınmada öncelikli yöre uygulaması gibi çeşitli programlarda yer almalarına rağmen somut bir sonuç elde edilemeyen bölgelerdir. Bu illerin gerilemesiyle içinde buldukları bölgelerle gelişmiş bölgeler arasındaki fark büyümektedir. Bu bölgeler için genel bir kalkınma ivmesi ve rekabet gücü oluşturmaın ötesinde gerilemenin nedenleri ve kalkınmayı engelleyen sorunların tespitine yönelik çalışmalar yapılması gereklidir. Bölgedeki illerin gelişmiş illere göç veren iller olması, göçün içinde gelişmiş insan kaynaklarının payının büyüklüğü, işgücünün niteliğini ve kentlerin kültürel-sosyal yapılarını da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, kentsel altyapı problemleri de erişebilirliği kısıtlı bu bölgelerin yatırımları çekmesinde engelleyici olmaktadır.

Son grubu oluşturan “gelişmemiş bölgeler” tüm endekslerde en alt sırada yer alan illerin toplandığı bölgelerdir. Bu bölgeler için rekabet gücü elde etmenin ötesinde öncelikle yoksullukla mücadele etmeye ve temel yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik politikaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Rekabet gücü analizi ile elde edilen sınıflama incelendiğinde rekabet gücünün metropoliten iller ve bu illerin çevresindeki gelişmiş illerde yoğunlaştığı, batı ve kıyı bölgelerinin iç kesimlere göre daha fazla öne çıktığı söylenebilir. Üniversite gibi hizmete dönük kamu yatırımlarının yoğunlaştığı illerin nitelikli iş gücü açısından diğer illere göre daha yüksek değerlere sahip olduğu bunun yanı sıra, sanayi açısından ön planda olan illerin nitelikli işgücü ve turizm-ticaret alanında da avantajlı olduğu görülmüştür.

Sonuçlar

Türkiye’de bölgesel politikaların dayandığı temel büyük ölçüde dünyada ve özellikle AB’de hâkim olan yaklaşımlardan etkilenmektedir. Günümüzde bölgelerin rekabet güçlerinin vurgulandığı, yenilikçi bir ekonomik yapı içinde kümelenmelerin ve içsel gelişme dinamiklerinin öne çıkarıldığı kalkınma planları ve proje bazlı yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bölgesel politikaların geliştirilmesinde rekabet gücünün öneminin artmakta oluşu rekabet gücünün bölgesel düzeyde ölçülmesini gerekli duruma getirmiştir. Ülke içinde olduğu kadar farklı ülkelerdeki bölgelerin de birbirleriyle karşılaştırılması ve zaman içindeki değişimlerinin izlenmesi uygulanan politikaların etkinliğinin izlenmesi açısından da yararlı olmaktadır.

Bu çalışmada, bölgesel düzeyde rekabet gücünü değerlendirmek üzere bir analiz yapılmış ve sonuç olarak mevcut Düzey II bölgeleri baz alınarak beş bölgesel rekabet grubu tanımlanmıştır. Bu beş grubun rekabet güçleri ve küresel ölçekte rekabet edebilirliklerindeki farklılıklar dikkate alınarak bölgesel politikaların farklılaştırılması gerekmektedir. Özellikle geliştirilen operasyonel programlarda, teşviklerin yönteminin, türünün ve miktarının belirlenmesinde bu sınıflamanın dikkate alınması gerekmektedir. Küresel ölçekte rekabet etme potansiyeli ve yeteneği olan bölgelerle, ülke içinde birbirleriyle rekabet eden bölgeler ya da henüz sosyo-ekonomik açıdan gerilemenin engellenemediği bölgeler için farklı politikaların üretilmesi gerektiği görülmektedir.

Ancak, bu politikaların geliştirilmesi için bu çalışmada ortaya konulan analizin zaman içinde tekrarlanması, sonuçların birbiriyle karşılaştırılması, ilin ya da bölgenin rekabet gücünün zaman içindeki değişiminin ortaya konulması gereklidir. Bunun yanı sıra rekabet gücü dışında bölgesel politikalara yön vermesi beklenen farklı perspektiflerden bölgesel değerlendirmeler yapılması, farklı endeks vb. analiz sonuçlarının dikkate alınması daha gerçekçi politikalar üretilmesi açısından zorunludur. Özellikle kamu yatırımlarının yönlendirilmesi ve gelişmemiş bölgelere yönelik müdahalelerde rekabet gücünün dışında başka perspektiflerin de gerekli olacağı göz ardı edilmemelidir. Özel sektör yatırımları açısından bir bölgenin öne çıkarılması ve diğer bölgelerin göz ardı edilmesi mümkün olsa da kamunun bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermeye yönelik politikaları açısından sadece rekabet gücünü vurgulamanın her zaman en uygun yaklaşım olmayacağı açıktır.

Bölgesel rekabet gücü ile ilgili çalışmaların sektörel çalışmalarla birlikte ele alınması gerektiği varılan bir diğer sonuçtur. Aynı rekabet gücü düzeyindeki illerin

oluşturduğu bir bölgede bile farklı sektörel öncelikler tanımlanabildiği görülmüştür.

İl bazında veri temini çalışmada karşılaşılan temel güçlük olmuştur. Kavramsal çerçeve içinde tanımlanan ve benzer çalışmalarda kullanılan verilerin bir kısmı ya Türkiye’de yayınlanmamakta ya da bu verileri il düzeyinde temin etmek mümkün olmamaktadır. Bu durum benzer yöntemi kullanan çalışmaları aynı veri havuzunu kullanmaya zorlamakta, farklı kuramsal yaklaşımlara rağmen çalışmaların analiz bölümleri arasındaki farklılık giderek yok olmaktadır. Mevcut verilerin de düzenli olarak yayınlanmaması çalışmanın tekrarlanmasını güçleştirecek olan bir risktir.

Faktör analizi çok sayıda değişkenin bir arada değerlendirilmesine imkân veren yapısıyla rekabet gücü analizlerinde sıklıkla tercih edilen ve yararlı sonuçlar sağlayan bir yöntemdir. Ancak, yapısı gereği kullandığı verileri büyük genellemeler içinde ele alması analiz sonuçlarının yorumlanması aşaması için potansiyel bir risktir. Bu nedenle politika önerilerinin geliştirilmesinde analiz sonuçlarının dikkatle yorumlanması gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu çalışma sonucunda elde edilen sınıflama içinde sektörlere ve illere yönelik daha detaylı analizler yapılması, veri temini sağlandıkça dönemsel olarak rekabet gücü analizinin tekrarlanması ve illerin ve bölgelerin rekabet güçlerinin gelişiminin izlenmesi hedeflenmektedir. Bölgesel politikaların üretilmesinde sadece tek yaklaşıma ya da tek bir analize dayalı çalışmalara dayanan bir perspektiften uzaklaşılarak farklı yaklaşımlara dayalı uygulamalı çalışmaların kullanılmasının bölgesel politikaları zenginleştirici ve geliştirici etkiler sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynaklar

- Akgül, A. ve Çevik, O., (2003). İstatistiksel analiz teknikleri, Emek Ofset, Ankara.
- Albayrak, A.N., (2009). Bölgesel Rekabet Gücü ve Yenilikçilik: Doğu Marmara Bölgesi / Otomotiv Sektörü, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Albayrak, A.N., Erkut, G., (2006). Regional Competitiveness in Turkey, 46th Congress of the European Regional Science Associations, Volos, Greece.
- Albayrak, A. N., Erkut, G., (2009). Bölgesel Rekabet Gücü Perspektifinde Kalkınma Ajanslarının Öncelikleri İçin Öneriler, III.Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Denizli.
- Alkin, K., Bulu, M., Kaya, H., (2007). İllerarası Rekabet Endeksi: Türkiye’deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi İçin Bir Yaklaşım, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 221-235.
- Atkinson, R.D. ve Coduri, (2002). The 2002 State New Economy Index – Benchmarking Economic Transformation in the States, Progressive Policy Institute, Technology & New Economy Project, July.
- Atkinson, R.D. ve Gottlieb, P.D., (2001). The Metropolitan New Economy Index, Benchmarking Economic Transformation in the Nation’s Metropolitan Areas, Progressive Policy Institute, April.
- Batey, P.W.J. ve Friedrich, P., (2000). Aspects of Regional Competition, Regional Competition içinde, Ed: P.W.J.Batey ve P.Friedrich, Springer - Verlag, Berlin, Heidelberg, NY.
- Begg, I., (1999). Cities and Competitiveness, Urban Studies, 36(5-6), 795-809.
- Budd, L. ve Hirmis, A. K., (2004). Conceptual Framework for Regional Competitiveness, Regional Studies, 38(9), 1015-28.
- Camagni, R., (2002). On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? Urban Studies, 39(13), 2395-2411.
- Castells, M., (1989), The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process, Blackwell Publishers.
- Cheshire, P., (1990). Explaining the Recent Performance of the European Community’s Major Urban Regions, Urban Studies, 27(3), 311-33.
- Clark, G.L., Palaskas, T., Tracey, P. ve Tsampra, M., (2004). Globalization and Competitive Strategy in Europe’s Vulnerable Regions: Firm, Industry and Country Effects in Labour-intensive Industries, Regional Studies, 38(9), 1085-100.
- Crane, D., Creutzberg, T., Garkut, D., (2002). Ontario Innovation 2002 Index, Ontario Science & Innovation Council.
- Deas, I., Giordano, B., (2001). Conceptualising and measuring urban competitiveness in major English cities: an exploratory approach, Environment and Planning A, 33, 1411-29.
- Demir, S., (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr>.
- Diñer, B, Özaslan, M., Kavasoğlu, T., (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT-BGYUGM, Ankara.
- Diñer, B, Özaslan, M., Satılmış, E., (1996). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT-BGYUGM, Ankara.
- DeVol, R. ve J. Ki, (2004). State Technology and Science Index, Milken Institute Report, March.
- DTI, (2005). Regional Competitiveness & State of the Regions, April 2005, www.dti.gov.uk/publications.
- EDAM, (2009). Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi, EDAM ve Deloitte Türkiye, Şubat.
- Edmonds, T., (2000). Regional Competitiveness and the Role of the Knowledge Economy, Research Paper, 00/73, House of Commons Library, 27 July 2000.
- Esty, D.C., Levy, M.A., Kim, C.H., Srebotnjak, T. ve de Sherbinin, A., (2005). Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship, New Haven: Yale Center for Environmental Law and Policy.
- Esty, D.C., Levy, M.A., Kim, C.H., de Sherbinin, A., Srebotnjak, T., (2005). Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship, New Haven: Yale Center for Environmental Law and Policy.

- jak, T., ve Mara, V., (2008). Environmental Performance Index-2008, New Haven: Yale Center for Environmental Law and Policy.
- Glasson, J., Chadwick, A. ve Lawton Smith, H., (2006). Defining, Explaining and Managing High-tech Growth: The Case of Oxfordshire, *European Planning Studies*, 14(4), 503-24.
- Göçer, K., (2002). Avrupa Birliği Adaylığı Sürecinde Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Henderson, (1986). Efficiency of Resource Usage and City Size, *Journal of Urban Economy*, 19, 47-70.
- Huggins, R., (2003). Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking, *Regional Studies*, 37(1), 89-96.
- Huggins, R., (2009). Regional Competitive Intelligence: Benchmarking and Policy-making, *Regional Studies*, ifirst article, 1-20.
- Johansson, B., (2000). Regional Competition: Endogenous and Policy Supported Process, *Regional Competition içinde*, Ed: P.W.J. Batey ve P. Friedrich, Springer - Verlag, Berlin, Heidelberg, NY.
- IMD, (2002). The World Competitiveness Yearbook,; International Institute for Management Development, Loussanne, Switzerland.
- IMD, (2003). The World Competitiveness Yearbook,; International Institute for Management Development, Loussanne, Switzerland.
- IMD, (2007). The World Competitiveness Yearbook,; International Institute for Management Development, Loussanne, Switzerland.
- IMD, (2008). The World Competitiveness Yearbook,; International Institute for Management Development, Loussanne, Switzerland.
- Innometrics, (2006). European Innovation Scoreboard 2006 Comparative Analysis of Innovation Performance.
- IP, (2002). Innovation and Entrepreneurial Index, Innovation Philadelphia Inc., www.IPphila.com.
- Kalaycı, Ş., (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım AŞ.,3. Baskı, Ankara.
- Kara, M., (2008). Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT:2774.
- Ketels, C. ve Sövell, Ö, (2004). State of the Region Report, An Assessment of Competitiveness in the Baltic Sea Region, VINNOVA-Baltic Development Forum.
- Kitson, M, Martin. R. ve Tyler, P., (2004). Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?, *Regional Studies*, 38(9), 991-9.
- Krugman, P., (1994). Competitiveness: a dangerous obsession, *Foreign Affairs*, 73, 28-44.
- Krugman, P., (1996). Making sense of the competitiveness debate, *Oxford Review of Economic Policy*, 12, 17-35.
- Lever, W.F., (1999). Competitive Cities in Europe, *Urban Studies*, 36(5-6), 1029-44.
- Malecki, E. J., (2004). Jockeying for Position: What It Means and Why It Matters to Regional Development Policy When Places Compete, *Regional Studies*, 38 (9), 1101-1120.
- Martin, (2003). A Study on the Factors of Regional Competitiveness, A Final Report for the European Commission Directorate-General Regional Policy, University of Cambridge, Cambridge Econometrics and Ecorys-NEI, 24 November 2003.
- Marquez, M.A., Ramajo, J. ve Hewings, G.J.D., (2006). Dynamic effects within a regional system: an empirical approach, *Environment and Planning A*, 38, 711-732.
- NCC, (2004), Annual Competitiveness Report 2004, Forfas.
- OECD, (2004). Territorial Review Athenne, www.oecd.org.
- Porter, M. E., (1990). The Competitive Advantage of Nations, Free Press, New York.
- Porter, M.E. vd., (2000). The Global Competitiveness Report 2000, Oxford Univ. Press.
- Porter, M.E. ve Schwab, K., (2008). The Global Competitiveness Report 2008-2009, World Economic Forum.
- Romer, P.M., (1990). Endogenous Technical Change, *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Sarajeva, M., Gatelli, D., Tarantola, S., Hollanders, H., (2005). Methodology Report on European Innovation Scoreboard 2005, European Commission, Trend Chart, A discussion paper from the Innovation/ SMEs Programme, May 20.
- Sassen, S., (1996). Global City, reprinted in Reading in Urban Theory eds: Fainstein S. and Campbell S., Blackwell Publishers, Cambridge.
- Storper, M., (1997). The Regional World: Territorial Development in a Global Economy, New York: Guilford Pres.
- Tekeli, İ., (2008). Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekânsal Farklılaşması, Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İlhan Tekeli Toplu Eserler Dizisi No:2, Nisan, İstanbul.
- Turok, I., (2004). Cities, Regions and Competitiveness, *Regional Studies*, 38 (9), 1001-120.
- WEF, (2006), Turkey's Competitiveness in a European Context, www.weforum.org.
- Wong, C., (1998). Determining Factors for Local Economic Development: the Perception of Practitioners in the North West and East Regions of the UK, *Regional Studies*, 32, 707-20.

Ekonomik Büyüme ve Girişimcilik Aktivitelerinde Kümeleşmenin Rolü: Bursa ve Konya Sanayi Kümeleri Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Role of Clustering in Economic Growth and Entrepreneurship Activity: The Comparative Study in Case of Bursa and Konya Industrial Clusters

Özer KARAKAYACI¹

Girişimcilik ve kümeleşme kavramları son otuz yılda ekonomik coğrafya, bölge bilimi ve sosyoloji yazınında yer alan önemli konulardan biri olmuştur. Girişimcilik, kümeleşme ve ekonomik büyüme gibi kavramlar ekonomik coğrafya, bölge bilimi ve sosyoloji gibi geniş bir yazın içerisinde irdelendiğinde, girişimcilik aktivitelerinin yerel ve bölgesel büyümenin temel unsurlarından biri olduğu ortak noktasında buluşmaktadır. Girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarının, firmaların birbirleriyle coğrafik olarak bütünleşmesi ve belirli bir bölgede kurumsallaşması ve buna bağlı olarak gelişen sosyal atmosferin tanımlandığı kümelenme eğilimlerinin başlangıç noktası olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, yazında, sanayi kümelerinin sosyal ve ekonomik yönlerinin, girişimcilerin aktiviteleri ve bölgenin ekonomik kalkınmasına olası etkileri üzerine kuramsal açıdan yoğun bir tartışma yer almaktadır. Bu nedenle çalışma, sanayi kümelerinin bölgelerin girişimci aktiviteleri/davranışlarına ve ekonomik büyümeye olası etkileri üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın amacı, imalat sanayi açısından kümeleşme eğilimi gösteren bölgelerde ekonomik büyümenin ve girişimci aktivitelerinin belirlenmesinde kümeleşme eğilimlerinin rolünü belirlemektir. Bu bağlamda, imalat sanayi açısından kümeleşme eğilimi yüksek bölgelerde ve kümeleşme eğilimi düşük bölgelerde, ekonomik büyüme ve girişimci aktiviteleri/davranışları üzerine kümeleşmenin etkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Birinci aşamada, imalat sanayi istihdam verileri ve firma sayıları gibi değişkenler ışığında lokasyon analizi yapılmıştır. Lokasyon analizi sonucunda, imalat sanayi açısından illerin yoğunlaşma düzeyi belirlenmiştir. İkinci aşamada ise, lokasyon analiz sonucunda elde edilen veriler ışığında imalat sanayi açısından yoğunlaşma katsayısı yüksek bir bölgede ve yoğunlaşma katsayısı düşük bir bölgede, alan çalışması ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, sanayi kümelerinin ekonomik büyüme ve girişimci aktiviteleri/davranışları üzerindeki etkileri istatistikî olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel sorunsalı, imalat sanayi açısında kümeleşme eğilimi gösteren bölgeler, kümeleşme eğilimi göstermeyen bölgelerden daha fazla ekonomik büyüme ve girişimcilik aktivitelerine katkıda bulunmakta mıdır?

Anahtar sözcükler: Girişimci aktiviteleri; girişimci davranışları; sanayi kümeleri; ekonomik büyüme.

The academic discourse in economic geography, regional science, and economic sociology has been characterized over the last three decade by two key concepts: entrepreneurship as the creation of new organizations and clusters as a source of competitiveness and cooperation. The literature is a matter of opinion that entrepreneurship activity is one key element of local and regional development when concepts such as entrepreneurship, clustering and economic growth are concerned essentially with an extensive literature of on the subject such as economic geography, regional science and sociology. Entrepreneurial activities and behaviors are considered to be the starting point clustering tendencies describing as social atmosphere due to geographically concentration and institutionalization to particular region of firms. In this context, possible effects for entrepreneurs activity and regional economic development of industrial clusters' social and economic aspects have been an intense debate on the theoretical aspects. For this reason, the study has been focused on the possible effects of economic growth and entrepreneurs' activity/behavior in industrial clusters. The aim of the study, regions clustering in terms of the manufacturing industry has determine the role of clustering being possible effects of economic growth and entrepreneurs activity/behavior. In this context, regions clustered and clustering in terms of the manufacturing industry have been comparatively analyzed possible effects clustering on economic growth and entrepreneurs' activity/behavior. The study followed a two-stage method. The first stage, location quotient are analyzed in the light of variables such as firm size data and number of firm. After location quotient had been completed, the concentration level of regions in terms of manufacturing industry was determined. The second stage, industrial clusters impacted on economic growth and entrepreneur activity/behavior have been analyzed as a statistical in light of the data obtained from field work and secondary sources in clustered and clustering regions in terms of the manufacturing industry. This study attempt to explain whether the regions displaying the clustering tendencies in manufacturing are more prosperous than the regions where the manufacturing firms are geographically dispersed.

Key words: Entrepreneurial activity; entrepreneurial behavior; industrial clusters; economic growth.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul-Türkiye

¹Department of City and Regional Planning, Yıldız Technical University Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey

MEGARON 2010;5(3):149-159

Başvuru tarihi: 10 Mart 2010 (Article arrival date: March 10, 2010) - Kabul tarihi: 25 Kasım 2010 (Accepted for publication: November 25, 2010)

İletişim (Correspondence): Dr. Özer KARAKAYACI. e-posta (e-mail): karakayaci@gmail.com

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Kümelenme ve girişimcilik konuları son otuz yılda ekonomi, bölge bilimi, ekonomik coğrafya yazınında büyük ilgi görmüştür. Özellikle Porter (1990) ve Krugman'ın (1991) sanayi kümeleri üzerine yaptıkları çalışmalar, kümelenme ve girişimcilik konularına olan ilginin artmasında önemli bir faktör olmuştur. Bu etkiyle beraber, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sanayi kümelerinin başarısı ve bölgesel kalkınmaya olası etkileri üzerine ampirik ve kuramsal çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, girişimcilik aktiviteleri ve davranışları gibi konularda, sanayi kümeleri yazınında inceleme yapılan konulardan biri olmuştur. Girişimcilik aktiviteleri ve davranışları gerek ulusal gerekse bölgesel kalkınmanın tetikleyici unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ancak, yapılan çalışmaların çoğunluğu sanayi kümeleri içinde belirli konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, sanayi kümelerinin girişimcilik aktiviteleri ve davranışları üzerine etkilerini belirlemeye yönelik yeterli düzeyde çalışma yapılmamıştır. Kuramsal açıdan ortaya çıkan bu boşluk, sanayi kümelerinin girişimcilik aktiviteleri/davranışları ve firma performansı üzerine etkisine yönelik ampirik çalışmalar yapılmasını kısıtlamıştır.^[1]

Yazında sanayi kümeleri, girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarını belirlemeye yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar söz konusudur. Sanayi kümeleri, genel çerçevede birbirine olumlu dışsallıklar sağlayan firmaların belirli bir mekânda yığılması olarak tanımlanmaktadır.^[2-4] Mekânsal yığılmanın yanı sıra, firmalar arası ilişkileri düzenleyen ve biçimlendiren güven, normlar ve sosyal ağlar gibi unsurlarda sanayi kümeleri yazınında üzerinde durulan önemli konulardır. Girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarına yönelik temelde iki farklı kuramsal yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlardan biri "neo-klasik" öğretisi, diğeri ise "yeni ekonomik coğrafya" (*new economic geography*) öğretisidir. Neo-klasik öğretisi girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarının mekânsal faktörlerden soyutlayarak açıklarken, yeni ekonomik coğrafya öğretisi girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarında mekânsal faktörlerin temel unsur olduğu konusuna vurgu yapmaktadır. Çünkü sosyal yapı, kültür, güven ve sosyal sermaye gibi unsurlar girişimcilik aktivitelerinde belirleyici niteliktedir. Bu unsurların ortaya çıkışı ve etkisi, belirli bir mekânda aktörler arasındaki etkileşim sonucunda meydana gelmektedir. Aktörler arasındaki bu etkileşim, girişimci aktivitelerinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, aktörler arasındaki etkileşim ve sinerjinin oluşmasında mekân önemli bir unsurdur. Çünkü bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve kurumsal potansiyeli mekân içinde yerleşiktir. Bir başka deyişle,

ekonomik faaliyetler açısından her bir mekân parçası farklı olanaklar sunmaktadır. Genelde sanayi kümeleri, özelde ise girişimcilik aktiviteleri, yenilikçilik, bölgesel kalkınma için mekânsal özellikler önemlidir. Örneğin Batten Württemberg, Silikon Vadisi, Sinos Vadisi, Üçüncü İtalya gibi sanayi kümelerinin başarısında bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve kurumsal potansiyeli yadsınamaz. Dolayısıyla, bir mekân olarak tanımlanan sanayi kümelerinde ortaya çıkan yoğun ilişki ağları "girişimcilik kültürü, girişimci aktivitesi ve girişimci davranışı"nı yaratmaktadır. Bir sanayi kümesinde organizasyonlar arası işbirlikleri, formel ya da enformel ilişkiler firmalar arasında yoğun işgücü hareketliliği (mobility), üretimin geliştirilmesi, yatay ve dikey ayrışma olarak karakterize edilen yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, sanayi kümeleri girişimcilik kültürünün, aktivitesinin ve davranışlarının gelişmesine yol açmaktadır. Bu bakış açısıyla, girişimcilik aktiviteleri ve davranışlarının biçimlenmesini mekândan bağımsız olarak değerlendirmek olası değildir.

Bu çerçevede, çalışmanın amacı sanayi kümelerinin girişimci aktiviteleri/davranışları ve firma performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu amaçla, Türkiye'de ekonomik faaliyetler içinde imalat sanayi açısından yoğunlaşma özelliği gösteren iki bölgede ampirik çalışma yapılmıştır. Bu ampirik çalışma sonucunda elde edilen veriler istatistikî olarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, imalat sanayi açısından yoğunlaşma özelliği gösteren iki farklı bölgede sanayi kümelerinin girişimcilik aktiviteleri/davranışları ve firma performansı üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, çalışma üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, sanayi kümeleri, girişimcilik ve ekonomik büyümeye yönelik kavramsal çerçeve irdelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölüm metodoloji kısmını oluşturmaktadır. Son bölüm ise, analiz sonucunda elde edilen araştırma bulguları ve değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Kümelenme, Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme

Yazında sanayi bölgeleri büyük ölçekli işletmelerin değişen koşullara ayak uydurmada zorlanması, işletmelerin üretim aşamalarını yatayda ve düşeyde ayrıştırarak, değişen koşullar karşısında daha az risk almak istemeleri vb. nedenler sonucunda ortaya çıkmış ekonomik mekânlar olarak tanımlanabilir. Belirli bölgelerde küçük ölçekli uzmanlaşmış firmaların yığıldığı sanayi bölgeleri yüksek düzeyde ekonomik gelişmenin motoru olmuştur. Aslında sanayi bölgeleri kavramı, firmaların pazar koşulları karşısında maliyetlerini düşürmek için hammadde ve ucuz işgücüne yakın olma gibi dışsal iliş-

ki kararlarının üst kademede alındığı geleneksel ekonomik kuramlara karşı alternatif bir tez olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Alfred Marshall'ın 1890'larda küçük ve orta ölçekli firmalara yönelik yaptığı çalışmalar sanayi bölgeleri teorisinin temelini oluşturmuştur. 1970'lerde yaşanan ekonomik, politik, kurumsal ve teknolojik bağlamda yaşanan değişimler sanayi bölgelerine olan ilgiyi yeniden ortaya çıkarmıştır. Üretim sürecinde yaşanan değişim karşısında, özellikle gelişmiş ülkelerde bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgenin rekabetçi özelliklerinin ortaya çıkarılması için politikalar geliştirilmiştir. Bu politikaların sonucunda, özellikle gelişmiş ülkelerde bölgesel kalkınmanın motoru olarak tanımlanan yeni sanayi odakları gelişmiştir. Yerel avantajların kullanımı, bilginin paylaşımı, esnek işgücü kültürü, yoğun sosyal ilişkilerden ortaya çıkan işbirlikleri ve güven, servis dağıtım ağı ve kaynak alt yapısında yerel alt yapının ortak kullanımı gibi özellikler, bu sanayi bölgelerinin başarısının altında yatan kriterler olarak ortaya çıkmıştır.^[5,6] İtalya'da İtalya Sanayi Bölgesi (Üçüncü İtalya¹ ya da Emilia Romagna), Almanya'da Batten Württemberg, Amerika'da Silikon Vadisi, Brezilya'da Sinos Vadisi vb. gibi başarılı ekonomik bölgeler ya da yeni sanayi bölgeleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 1980'lere kadar sanayi bölgeleri teorisi önemini korumuştur. Bu süreçte sanayi bölgeleri teorisini farklı biçimlerde ele alan akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan birincisi İtalyan Okulu'dur.^[7-10] Bu okul, temelde Marshall teorisine bağlı kalarak, sanayi bölgelerinin tarihsel ve sosyo-kültürel faktörleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Özellikle Becattini (1989) sanayi bölgelerinin, firma ya da sektör odaklı analizleri yerine sosyo-kültürel yönlerine yönelik analizlerin yapılması gerekliliği üzerine vurgu yapmaktadır. Sanayi bölgeleri teorisi üzerine odaklanan ikinci akım ise, kurumsalcı perspektiftir.³ Piore ve Sabel (1984) bu süreci "ikinci sanayi devrimi" olarak nitelendirmiştir. Bu okul temelde, sanayi bölgelerinde firmalar arası işbirlikleri ve güven gibi olguların mekânsal yığılma eğilimini arttırdığı, varsayımı üzerine odaklanmıştır. Kurumsalcı perspektif, firmalar arası işbirliklerinin ve güvenin oluşmasında belirli kurumların önemli rol oynadığını vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Amin ve Thrift (1994) sanayi bölgelerinde kurumlar, organizasyonlar, firmalar ve politik birlikler arasındaki ilişkileri kurumsal yoğunluklar (*institutional thickness*) biçimi-

mindeki bir kavramla açıklamıştır. Üçüncü akım ise, Kaliforniya Okulu'dur⁴. Kaliforniya Okulu, üretimin yatayda ayrışması sonucu artan işlem maliyetlerini azaltma ve belirsiz ekonomik şartlar altında aktörler arası işbirliği sağlayan alışkanlıklar, formel ve enformel ilişkilerin kurulmasında ticari olmaya bağımlılıkların (*untraded interdependencies*) önemini vurgulamıştır.^[11] 1980'lere kadar coğrafyacılar, sosyologlar, iktisatçılar, bölge bilimciler hatta siyaset bilimciler tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, sanayi bölgelerinin sosyal ve kültürel değerlerin mekân üzerinde önemli etkisi olduğu gerçeği görülmüştür. Bu kapsamda sanayi bölgelerinin mekânsal özellikleri, sosyal ilişki ağları, kültürel özellikleri, politik özellikleri, ekonomik başarıları bağlamında birçok çalışma yapılmıştır.^[3,9,12-16]

1980'lere kadar sanayi bölgeleri teorisi üzerine yoğunlaşan yazın, 1990'lardan itibaren yerini sanayi kümeleri teorisine bırakmıştır. Kümelenme yazını, sanayi bölgeleri yazınına ilaveten mekânsal yakınlık, yenilikçilik, bölgesel uzmanlaşma ve ağ ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. 1990'larda kümelenme yazını açısından önemli açılımlar ortaya koyan iki teori ortaya çıkmıştır. Bu teorilerden biri, ekonomik temellere dayalı olarak gelişen Porter'ın (1990, 1998, 2001) rekabetçilik teorisidir. Porter farklı bölgesel, ulusal ve uluslararası organizmaların rekabetçilik avantajlarına odaklanmıştır. Porter kümelenmeyi, birbirleriyle ilişkili firmaların, kurumların ve derneklerin belirli bir mekânda yığılması olarak tanımlamıştır. Porter bu anlamda firmaların, kurumların ve derneklerin verimliliklerine göre küresel ekonomi içindeki rekabet avantajlarını belirlemeyi amaçlamıştır. 1990'larda kümelenme yazınına katkı sağlayan ikinci teori, ekonomik aktivitelerde mekânın önemini vurgulayan Krugman'ın (1991) yeni ekonomik coğrafya teorisidir. Krugman ekonomik aktivitelerin coğrafyasını belirlemede tarihsel geçmişin önemini vurgulamaktadır. Bu teoriye göre, bölgenin sahip olduğu sosyo-mekânsal faktörler sanayi kümelerinin ortaya çıkışında önemli rol oynamaktadır.^[17-19]

Dolayısıyla, sanayi kümelerinde coğrafi/mekânsal yakınlık, firmalar arası ağlar ve organizasyonel ya da kurumsal ağlar olmak üzere üç farklı boyut incelenmektedir.^[20,21] Girişimcilik aktiviteleri ve davranışları ise, kümelenme yazınında kritik bir noktada yer almaktadır.

¹ İtalya bölgesel açıdan Birinci İtalya, İkinci İtalya ve Üçüncü İtalya olmak üzere üç bölgeye ayrılır. Birinci İtalya; İtalya'nın kuzey batı kesiminde bulunan Liguria, Piedmonte, Valle D'aosta ve Lombardy bölgelerini kapsar. İkinci İtalya; güney kesiminde yer alan Sardunya, Lazio, Abruzzi, Molise, Puglia, Calabria, Sicilya, Basilicata ve Campania bölgelerinden oluşur. Üçüncü İtalya ise; İtalya'nın merkezi ve kuzey doğusunda yer alan Tuscan, Umbria, Trentino, Alto-Adige, Friuli-Venezia-Giulia, Veneto, Emilia-Romagna ve Marche bölgelerini içerir.

² Detaylı bilgi için; Becattini 1990 ve 1989, Brusco 1992, Pyke and Sengenberger 1992 bakınız.

³ Detaylı bilgi için; Piore ve Sabel 1984, Storper 1997, Amin ve Thrift 1996'ya bakınız.

⁴ Detaylı bilgi için; Scott 1988'e bakınız.

Girişimcilik risk alma, fırsatları kovalama, hayata geçirme ve yenilik yapma süreçleri olarak tanımlanmaktadır.^[22,23] Başarılı bir sanayi kümesi girişimcilik aktivitelerinin yoğun olduğu ve girişimciler arasında ortaya çıkan yoğun ilişkilerin bir sonucudur. Girişimcilik üretim aşamasında, ürünün üretimiyle ilgili bilgilere sahip olmak, yeni ürün geliştirmek için gerekli stratejileri kurulumak, ulaşılabilecek herkes için mümkün olmayan bilgiye ulaşmak, sorumluluk yetkisi ve risk alarak firmanın gelişimine katkı sağlamak ve sürekli yeniliklere açık olmak şeklinde değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, girişimcilik aktiviteleri ve davranışları belirli bir mekânda meydana gelen ekonomik eylemler sonucu şekillenmektedir. Belirli bir mekânda gerçekleşen ekonomik eylemlerin özellikleri ve potansiyelleri girişimcilik aktiviteleri için çıkış noktası oluşturmaktadır. Bu etkileşim, ekonomik performansla da pozitif yönde etki etmektedir.^[18,24]

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, ekonomik aktiviteler açısından kümeleşme eğiliminin ekonomik performans ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu amaçla, kümeleşme eğiliminin ekonomik performans ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik yöntem geliştirilmiştir. Çalışmada üç aşamalı bir yöntem süreci izlenmiştir.

- Birinci aşama, çalışma alanının belirlenmesine yönelik analizler,
- İkinci aşama, alan çalışmasına ilişkin yöntemin belirlenmesi,
- Üçüncü aşama, alan çalışması sonucu elde edilen verilerin istatistiksel analizleridir.

Bu çalışmada, imalat sanayi açısından kümeleşme eğilimi yüksek bölgeler kümeleşme eğilimi düşük bölgelerden daha mı fazla girişimcilik aktiviteleri/davranışları ve ekonomik performansa katkıda bulunduğu belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, çalışma alanının belirlenmesi süreci çalışma yönteminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Çalışma alanının belirlenmesi için 2000 yılı verileri kullanılarak, lokasyon katsayısı (LQ)⁵ yöntemiyle imalat sanayi açısından illerin yoğunlaşma değerleri bulunmuştur. Şekil 1'de ekono-

mik faaliyetler içinde imalat sanayi açısından LQ değeri 1.00'in üzerinde olan iller ve bu illerde LQ değeri 1.00'in üzerinde olan imalat sanayi alt sektörleri görülmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre, Türkiye'de 21 ilin imalat sanayi yoğunlaşma düzeyi 1.00 değerinin üzerinde bulunmuştur. Bu iller içerisinde lokasyon değeri 1.03 olan Konya kümeleşme eğilimi en düşük bölge, lokasyon değeri 1.57 olan Bursa kümeleşme eğilimi en yüksek bölge olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde, Bursa ve Konya illeri çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

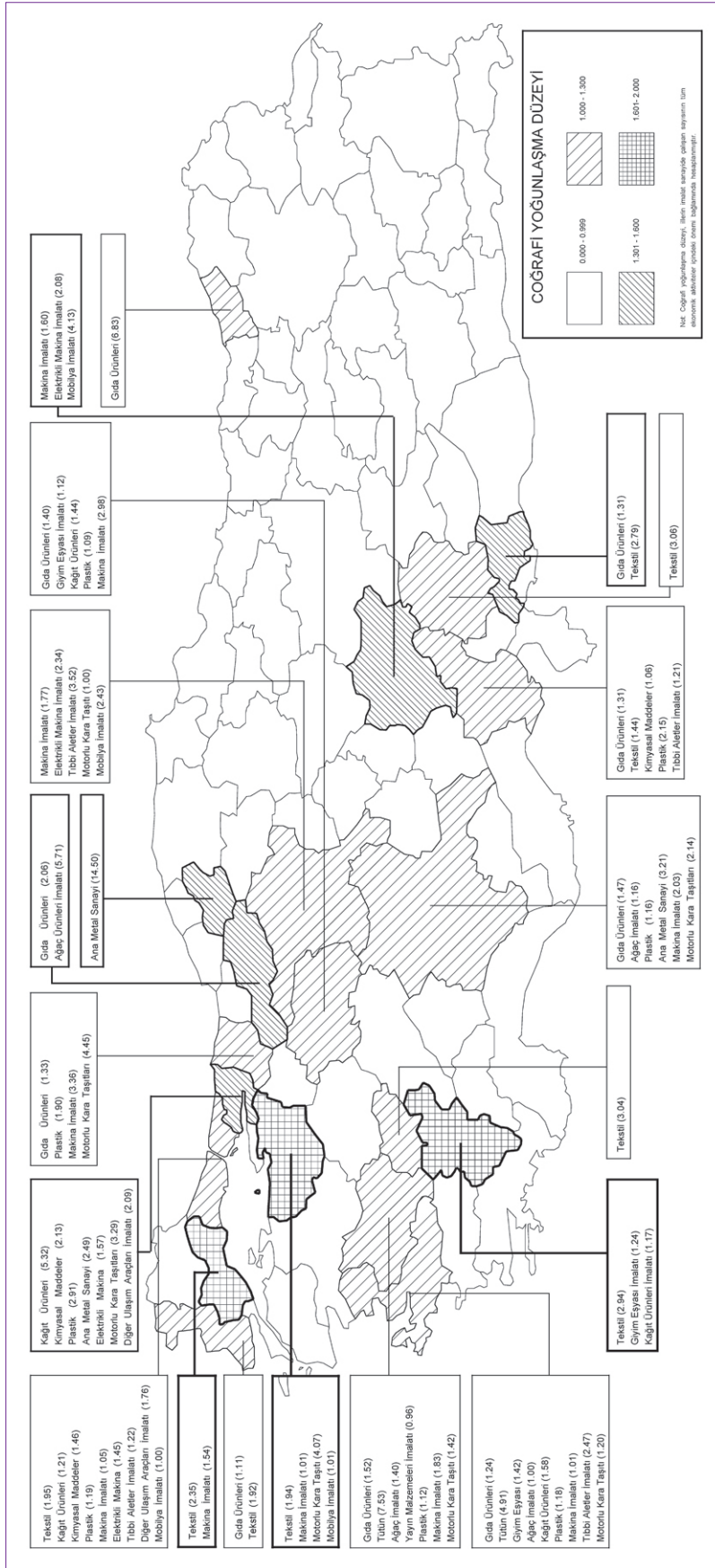
Yöntem sürecinin ikinci aşaması, alan çalışmasının tasarımı ve değişkenlerin belirlenmesine yönelik süreçtir. Bu aşamada öncelikle, sanayi kümelerinin özellikleri, firmaların genel özellikleri, firma ekonomik performansı ve girişimci aktiviteleri/davranışlarını belirlemeye yönelik değişkenler belirlenmiştir. Sonrasında, çalışmanın amacına yönelik anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formu; firmanın genel özellikleri, firma ekonomik performansı, girişimcilere göre sanayi kümesinin özellikleri ve girişimci aktiviteleri/davranışlarını belirlemeye yönelik dört ana bölümden oluşmaktadır.

Firma genel özellikleri, firmanın kuruluş sermayesi, firmada çalışan sayısı, firmanın faaliyet gösterdiği sektör gibi bilgileri kapsamaktadır.

Firma ekonomik performansı, firmanın son beş yıl içerisinde toplam satışlarında ve istihdamındaki değişim oranlarını kapsamaktadır.

Küme özellikleri, 21 farklı değişkene bağlı olarak sorgulanmıştır. Küme özelliklerine ilişkin yapılan sorgulamalarda, girişimcinin bulunduğu kümeyi tercih etme nedenleri sorgulanmıştır. Girişimcilerin bulunduğu kümeyi tercih etme nedenleri, bölgenin yurtiçi ve yurtdışı pazarlardaki olumlu imaja sahip olması, bölgede ana firma sayısının yüksek olması ve bu firmalar için tedarikçi olarak çalışma olanağı, bölgenin vasıflı işgücü potansiyeli, işkolundaki uzmanlaşma düzeyinin ve teknolojik kapasitesinin yüksek olması, bölgede diğer firmalarla kolay işbirliği yapma olanağı, aynı düşünce ve görüşleri paylaşan girişimcilerin yoğunluğu, bölgenin sosyo-kültürel yapısının girişimciler için uygun olması, girişimci özelliklerinin bölgedeki girişimcilerle benzerlikler göstermesi, bölgenin yeni fikirler ve projeler için uygun altyapıya sahip olması, firmanın ihtiyacı olan bilgiye ulaşma imkânı olması, fiziksel, finansal ve ticari altyapısının firma gelişimi için uygun olması, girişimciler için belirsizlikleri ve riskleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olması, rekabet yapısının güçlü olması, bölgede girişimcileri destekleyen ve yönlendiren STK'ların varlığı, merkezi ve yerel yönetimlerin firmala-

⁵ Lokasyon katsayısı, tüm ekonomik aktivite içinde bir bölgedeki ekonomik aktivitenin yoğunlaşma düzeyidir. $LQ = \frac{(\text{Yerde İmalat Sanayi İstihdamı}) / (\text{Yerde Toplam İstihdam})}{(\text{Ulusalda İmalat Sanayi İstihdamı}) / (\text{Ulusalda Toplam İstihdam})}$ şeklinde hesaplanmıştır. Buna göre LQ 1'den büyük olan iller imalat sanayi açısından yoğunlaşan bölgeler olarak kabul edilmiştir.^[27]

Şekil 1. Türkiye'de imalat sanayinin mekânsal dağılımı, 2000.

Tablo 1. Alan çalışması sonucunda ankete katılan girişimcilerin sektörlere göre dağılımı

Sektörler	Bursa	Konya
Gıda	8	16
Makina	11	23
Metal	10	5
Mobilya	7	0
Otomotiv	20	7
Tekstil	17	0
Toplam	73	51

rın gelişimi için ortaya koyduğu teşvikler, bölgede ihracatçı ve ithalatçı firmaların varlığı, girişimciler arasında sosyal ilişki ağlarının yoğun olması, bölgenin araştırma ve geliştirme kurumları açısından altyapıya sahip olması, bölgede örnek alınabilecek firmaların fazla olması, bölgenin lojistik açıdan avantajlı olma durumu gibi değişkenler kapsamında irdelenmiştir.

Girişimci aktiviteleri ve davranışları, ikinci ve üçüncü nesil girişimci olup olmaması, bireysel yetenekleri, geleneksel üretim tarzına sahip olup olmaması, girişimcinin yeni ürün geliştirme arzusu, bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu, risk/inisiyatif alma arzusu, toplumsal statü elde etme arzusu ve topluma güven verme arzusu gibi değişkenler kapsamında irdelenmiştir.

Girişimcilerin küme özelliğine ilişkin değerlendirmeleri ve girişimci aktiviteleri/davranışlarına ilişkin veriler Likert ölçeğine göre elde edilmiştir (5= Kesinlikle katılıyorum, 4= Büyük ölçüde katılıyorum, 3= Kısmen katılıyorum, 2= Pek katılmıyorum, 1= Kesinlikle katılmıyorum). Ekonomik performansla ilişkin değerlendirmeler ise oransal olarak elde edilmiştir. Bu kapsamda, firma sahiplerine mail yoluyla anket formu gönderilmiştir. Bursa'dan 73 firma sahibi, Konya'dan ise 51 firma sahibi anket çalışmasına katılmıştır. Anket çalışmasına katılan firmaların sektörlere göre dağılımı tablo 1'de verilmiştir.

Yöntem sürecinin son aşaması, anket sonucu elde edilen verilerin istatistiksel analizleri ve analiz so-

nuçlarının değerlendirilmesi sürecidir. Bu aşamada, istatistikî analiz tekniklerinden faktör analizi⁶ ve kümeleme analizi⁷ yöntemleri kullanılmıştır. Bu süreçte öncelikle, girişimcilerin değerlendirmeleri kapsamında küme özellikleri ortaya konulmuştur. Küme özellikleri, girişimcilerin kümeyi değerlendirme kriterleri bağlamında elde edilen verilere, faktör analizi yönteminin uygulanması sonucu elde edilmiştir. Faktör analizi sonucunda girişimcilerin küme özelliklerine ilişkin değerlendirmeleri mekânsal faktörler, sosyal ve kültürel faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler olmak üzere 4 faktöre indirgenmiştir. Sonrasında, faktör analizi sonucu indirgenen her bir faktörün skorları bağlamında, kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda, özellikleri itibarıyla homojen özellikler gösteren dört farklı küme elde edilmiştir. Son aşamada ise, özellikleri itibarıyla homojen özellikler gösteren dört kümeye ilişkin firmalar genel özellikleri, ekonomik performansları ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları değerlendirilmiştir.

Bulgular

Alan araştırması sonucunda elde edilen veriler bağlamında, girişimcilerin sanayi kümesine ilişkin değerlendirmeleri faktör analizi yöntemine göre analiz edilmiştir. Alan çalışmasında, küme özelliğini sorgulamaya yönelik elde edilen 21 değişken, faktör analizi sonucunda altı faktöre indirgenmiş ve kümelerin özellikleri belirlenmiştir. Buna göre, Bursa'da altı faktörün toplam varyans yüzdesi 0.7580, Konya'da altı faktörün varyans yüzdesi 0.6780 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle, Bursa'da kümenin özelliğine ilişkin indirgenen altı faktör yirmi bir değişkenin 0,7580'ini, Konya'da ise 0,6780'ini temsil etmektedir.

Bursa'da faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yüzdeleri; faktör 1 0.245, faktör 2 0.166, faktör 3 0.110, faktör 4 0.097, faktör 5 0.079 ve faktör 6 0.062 oranındadır. İstatistikî açıdan faktörlerin sınırlandırılmasında çeşitli yöntemler uygulanmaktadır⁸. Bu yöntemlerden biri, faktörlerin araştırmacı tarafından sınırlandırılmasıdır.^[28] Bu çalışmada, faktörlerin ağırlıkları ve homojen dağılımı değerlendirildiğinde faktör 1, faktör 2, faktör 3

⁶ Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili çok sayıda değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistik tekniğidir.^[28]

⁷ Kümeleme analizi, önceden belirlenen seçme kriterine göre birbirine çok benzeyen birey ya da nesnelere aynı küme içinde sınıflandıran çok değişkenli istatistik tekniğidir.^[28]

⁸ Değişkenler arasında ilişkileri en yüksek derecede temsil edecek az sayıda faktör elde edilmesini amaçlayan faktör analizinde, faktörlerin sayısını belirlemek için çeşitli kriterler söz konusudur. Bu kriterlerden birincisi özdeğer istatistiğidir. Özdeğer istatistiği 1'den büyük olan faktörler anlamlı kabul edilir. Özdeğeri 1'den küçük olan faktörler dikkate alınmaz. İkinci kriter Scree Test'tir. Scree test her faktörle ilişkili toplam varyansı verir. Elde edilen grafikte değerlerin yatay şekil aldığı noktaya kadar olan faktörler, elde edilecek maksimum faktör sayısı olarak kabul edilir. Üçüncü kriter toplam varyans yüzdesi yöntemidir. Her ilave faktörün toplam varyansın açıklanmasına katkısı %5'in altına düştüğünde maksimum faktör sayısına ulaşılmıştır demektir. Dördüncü kriter Joliffe kriteridir. Bu kriterle göre 0.7'nin altındaki tüm faktörler modelden çıkartılır. Son kriter ise, araştırmacının faktör sayısına kendisinin karar vermesidir.^[28]

ve faktör 4 değerlendirilmeye alınmıştır. Bu dört faktörün varyans yüzdesi ise 0.618'dir. Dolayısıyla, Bursa sanayi kümesinde faktör analizi sonucu elde edilen dört faktör tüm değişkenlerin %61,8'ini temsil etmektedir. İstatistikî analizler açısından %61,8'lik oran kabul edilebilir niteliktedir. Tablo 2'de, girişimcilerin değerlendirmelerine göre Bursa sanayi kümesine ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Bu analiz sonucunda,

Faktör 1: Mekânsal faktörler,

Faktör 2: Sosyal ve kültürel faktörler,

Faktör 3: Ekonomik faktörler,

Faktör 4: Kurumsal faktörler,

biçiminde adlandırılmıştır.

Bu sonuçlara göre, girişimciler Bursa sanayi kümesini, %24,5 oranında mekânsal faktörlere, %16,6. ora-

nında sosyal ve kültürel faktörlere, %11 oranında ekonomik faktörlere, %9,7 oranında kurumsal faktörlere göre değerlendirmektedir (Tablo 2).

Konya'da faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yüzdeleri; faktör 1 0.188, faktör 2, 0.158, faktör 3 0.108, faktör 4 0.086, faktör 5 0.079 ve faktör 6 0.058 oranındadır. Faktörlerin ağırlıkları ve homojen dağılımı değerlendirildiğinde faktör 1, faktör 2, faktör 3, faktör 4 değerlendirilmeye alınmıştır. Bu dört faktörün varyans yüzdesi ise 0.540'dir. Dolayısıyla, Konya sanayi kümesinde faktör analizi sonucu elde edilen dört faktör tüm değişkenlerin %54,0'ını temsil etmektedir. İstatistikî analizler açısından %54,0'lık oran kabul edilebilir niteliktedir. Tablo 3'de, girişimcilerin değerlendirmelerine göre Konya sanayi kümesine ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Bu analiz sonucunda,

Tablo 2. Girişimcilerin değerlendirmelerine göre Bursa sanayi kümesi faktör analizi sonuçları

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
Bölgenin yurt içi ve yurt dışı pazarlardaki olumlu imaja sahip olması	-0,6771	0,0939	-0,3242	0,4083	0,3219	-0,2140
Bölgede ana firmaların fazlalığı ve bu firmalar için tedarikçi olarak çalışma olanağı	-0,6681	0,2115	0,1463	0,0356	-0,0724	0,0567
Bölgenin vasıflı işgücü potansiyeli yüksek olması	-0,6537	0,0092	-0,2478	0,5031	0,3168	-0,0968
Bölgenin işkolundaki uzmanlaşma düzeyinin yüksek olması	-0,6513	0,0314	-0,3440	0,4895	0,2712	-0,1228
Bölgenin teknolojik kapasitesinin yüksek olması	0,6105	0,1714	-0,0415	0,4403	-0,3750	-0,1627
Bölgede, diğer firmalarla kolay işbirliği yapma olanağı	0,5833	0,0491	-0,3457	0,5213	-0,3122	-0,0742
Aynı düşünce ve görüşleri paylaşan girişimcilerin yoğunluğu	-0,3006	-0,8251	0,2522	0,0878	-0,0753	-0,0914
Bölgenin sosyo-kültürel yapısının girişimciler için uygun olması	-0,2949	-0,8107	0,2758	-0,0575	-0,0944	-0,0429
Girişimci özelliklerinin bölgedeki girişimcilerle benzerlikler göstermesi	-0,4012	-0,7536	0,1713	0,2201	-0,1361	0,1557
Bölgenin, yeni fikirler ve projelerin için uygun altyapıya sahip olması	-0,3550	0,3992	0,6485	0,0525	-0,1417	-0,2825
Bölgenin, firmanın ihtiyacı olan bilgiye ulaşma imkanı olması	-0,3034	0,5760	0,5410	0,1715	-0,1302	0,0000
Bölgenin fiziksel, finansal ve ticari altyapısının firma gelişimi için uygun olması	0,2206	-0,1422	0,5047	0,2204	0,2500	0,2770
Bölgenin, girişimciler için belirsizlikleri ve riskleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olması	-0,3574	0,0951	0,4853	0,3089	-0,2140	-0,3628
Bölgenin rekabet yapısının güçlü olması	-0,5554	-0,0040	-0,3929	-0,2037	-0,4347	-0,3648
Bölgede girişimcileri destekleyen ve yönlendiren STK'ların varlığı	0,4789	0,0059	-0,2445	0,5670	-0,3969	0,3024
Merkezi ve yerel yönetimlerin firmaların gelişimi için ortaya koyduğu teşvikler	-0,5073	-0,0919	-0,2795	-0,3658	-0,3592	-0,1832
Bölgede, ihracatçı ve ithalatçı firmaların varlığı	-0,5354	0,1336	-0,2485	-0,3054	-0,3678	0,2701
Girişimciler arasında sosyal ilişki ağlarının yoğun olması	-0,5430	0,2067	-0,0462	0,1111	-0,4790	0,3275
Bölgenin, araştırma ve geliştirme kurumları açısından altyapıya sahip olması	-0,5649	0,1571	-0,2587	-0,0721	0,2523	0,4630
Bölgede, örnek alınabilecek firmaların fazlalığı	-0,2514	-0,7028	0,0915	0,2421	-0,1917	0,2728
Bölgenin lojistik açıdan avantajlı olması	-0,4320	0,6144	0,2840	0,1113	-0,0962	0,3798
Varyans	5,1480	3,4781	2,3120	2,0406	1,6491	1,2993
% var	0,2450	0,1660	0,1100	0,0970	0,0790	0,0620
Toplam varyans						15,9271
Toplam % var						0,7580

Faktör 1: Sosyal ve kültürel faktörler

Faktör 2: Mekânsal faktörler,

Faktör 3: Ekonomik faktörler

Faktör 4: Kurumsal faktörler,

biçiminde adlandırılmıştır.

Bu sonuçlara göre, girişimciler Konya sanayi kümesini, %18,8 oranında sosyo-kültürel faktörler, %15,8 oranında mekânsal faktörler, %10,8 oranında ekonomik faktörler, %7,9 oranında kurumsal faktörler bağlamında değerlendirmektedir (Tablo 3).

Faktör analizi sonrasında, faktör analizi sonucu her bir firma için belirlenen faktör değerlerine göre kümelene analizi yapılmıştır. Kümelene analizi sonucunda birbirleriyle benzerlikler gösteren dört küme elde edilmiştir. Kümelene analizi sonucunda Bursa'da, 1.

küme 27 firma, 2. küme 19 firma, 3. küme 10 firma, 4. küme ise 17 firmadan oluşmuştur. Konya özelinde yapılan kümelene analizi sonucunda ise 1. küme 8 firma, 2. küme 14 firma, 3. küme 17 firma, 4. küme 12 firmadan oluşmuştur. Son aşamada ise, Bursa ve Konya sanayi kümesinde kümelene analizi sonucu elde edilen dört kümeye ilişkin firmaların genel özellikleri, ekonomik performansı ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları değerlendirilmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5'de, Bursa ve Konya özelinde analiz edilen dört kümenin firma genel özellikleri, ekonomik performansları ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları bağlamında değerlendirme sonuçları verilmiştir.

Bursa ve Konya çalışma alanında firma özellikleri, firma ekonomik performansı ve girişimcilik aktiviteleri/davranışları değerlendirildiğinde, her bir kümenin farklı özellikler gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3. Girişimcilerin değerlendirmelerine göre Konya sanayi kümesi faktör analizi sonuçları

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
Girişimci özelliklerinin bölgedeki girişimcilerle benzerlikler göstermesi	-0,8210	0,1604	0,2268	-0,0610	-0,1585	0,0878
Bölgenin sosyo-kültürel yapısının girişimciler için uygun olması	-0,7952	0,0774	0,1641	-0,0701	0,0200	-0,1902
Aynı düşünce ve görüşleri paylaşan girişimcilerin yoğunluğu	-0,6977	-0,2318	-0,0037	-0,3522	0,1216	0,1071
Girişimciler arasında sosyal ilişki ağlarının yoğun olması	-0,6094	0,2825	0,0445	-0,1345	0,2132	0,1324
Bölgede, örnek alınabilecek firmaların fazlalığı	-0,4152	0,6866	-0,1072	0,1431	0,2000	-0,0387
Bölgenin vasıflı işgücü potansiyeli yüksek olması	-0,3546	0,6228	0,0875	0,1175	0,1479	0,4057
Bölgenin teknolojik kapasitesinin yüksek olması	-0,2113	-0,6198	0,2956	0,3664	0,4210	0,0084
Bölgede, diğer firmalarla kolay işbirliği yapma olanağı	-0,3949	0,5800	-0,1036	0,0770	0,2794	-0,2601
Bölgenin yurt içi ve yurt dışı pazarlardaki olumlu imaja sahip olması	-0,0137	0,5128	-0,1589	0,5206	-0,2425	-0,1339
Bölgenin işkolundaki uzmanlaşma düzeyinin yüksek olması	-0,4297	-0,5034	0,2593	0,2811	0,3430	-0,3197
Bölgenin rekabet yapısının güçlü olması	0,3298	0,3770	0,6238	-0,2043	0,0921	-0,0633
Bölgenin, girişimciler için belirsizlikleri ve riskleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olması	-0,2329	-0,2131	-0,6065	-0,1482	-0,1359	-0,1416
Bölgenin, firmanın ihtiyacı olan bilgiye ulaşma imkanı olması	-0,2942	-0,4390	-0,6025	0,1115	-0,0518	-0,2463
Bölgede girişimcileri destekleyen ve yönlendiren STK'ların varlığı	-0,1220	0,0581	-0,3765	0,7053	-0,2983	0,1285
Merkezi ve yerel yönetimlerin firmaların gelişimi için ortaya koyduğu teşvikler	-0,1664	-0,4697	0,3138	0,5376	0,2719	0,2271
Bölgenin, araştırma ve geliştirme kurumları açısından altyapıya sahip olması	-0,5318	-0,3866	-0,2340	-0,3814	-0,1722	-0,0454
Bölgenin fiziksel, finansal ve ticari altyapısının firma gelişimi için uygun olması	-0,1557	-0,0604	0,3636	0,0794	-0,7008	0,1933
Bölgenin lojistik açıdan avantajlı olması	-0,4383	0,1062	0,2674	0,2926	-0,4235	-0,3271
Bölgenin, yeni fikirler ve projelerin için uygun altyapıya sahip olması	-0,0396	-0,4095	0,2403	-0,0526	-0,3800	-0,1455
Bölgede ana firmaların fazlalığı ve bu firmalar için tedarikçi olarak çalışma olanağı	-0,5601	-0,0443	-0,0111	-0,1518	-0,1980	0,3292
Bölgede, ihracatçı ve ithalatçı firmaların varlığı	-0,0433	-0,3428	-0,2274	0,1136	0,0333	0,5996
Varyans	3,9564	3,3174	2,2752	1,8141	1,6566	1,2150
% var	0,1880	0,1580	0,1080	0,0860	0,0790	0,0580
Toplam varyans						14,2347
Toplam % var						0,6780

Tablo 4. Bursa'da kümelenmenin girişimci aktivitelerine ve ekonomik performansa etkisi

	1. küme			2. küme			3. küme			4. küme		
	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek
Ekonomik performans			✓			✓			✓			✓
İkinci ve üçüncü nesil girişimci aktiviteleri			✓			✓			✓			✓
Bireysel yeteneklere sahip girişimciler aktiviteleri			✓			✓			✓			✓
Geleneksel üretim tarzına sahip girişimci aktiviteler		✓			✓			✓			✓	
Girişimcinin yeni ürün geliştirme arzusu		✓			✓			✓			✓	
Girişimcinin bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu			✓			✓			✓			✓
Girişimcinin risk/inisiyatif alma arzusu			✓		✓			✓				✓
Toplumsal statü elde etme arzusu		✓			✓			✓		✓		
Topluma güven verme arzusu			✓		✓				✓		✓	
Firmanın büyüklüğü ⁹	Büyük ölçekli			Büyük ve orta ölç.			Büyük ve orta ölç.			Orta ölç.		
Firmaların sektörel dağılımı	Tekstil-Otomotiv			Tekstil-Otomotiv			Tekstil-Metal			Tekstil-Makina		
Toplam firma sayısı	27 firma			19 firma			10 firma			17 firma		

Tablo 5. Konya'da kümelenmenin girişimci aktivitelerine ve ekonomik performansa etkisi

	1. küme			2. küme			3. küme			4. küme		
	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek	Düşük	Orta	Yüksek
Ekonomik performans			✓			✓			✓			✓
İkinci ve üçüncü nesil girişimci aktiviteleri			✓	✓				✓				✓
Bireysel yeteneklere sahip girişimciler aktiviteleri		✓				✓			✓			✓
Geleneksel üretim tarzına sahip girişimci aktiviteler			✓		✓		✓			✓		
Girişimcinin yeni ürün geliştirme arzusu			✓	✓				✓		✓		
Girişimcinin bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu		✓		✓			✓			✓		
Girişimcinin risk/inisiyatif alma arzusu	✓				✓		✓			✓		
Toplumsal statü elde etme arzusu		✓		✓			✓			✓		
Topluma güven verme arzusu		✓		✓				✓			✓	
Firmanın büyüklüğü ⁹	Büyük ölçekli			Büyük ve orta ölç.			Büyük ve orta ölç.			Orta ölç.		
Firmaların sektörel dağılımı	Gıda-Makina			Gıda-Makina			Gıda-Makina			Metal-Makina		
Toplam firma sayısı	8 firma			14 firma			17 firma			12 firma		

Bursa çalışma alanında; 1. küme büyük ölçekli firmaların yoğunlaştığı ve genellikle tekstil-otomotiv sektörünün ağırlıkta olduğu bir küme özelliği göstermektedir. Bu kümede firmalar toplam satışlar ve istihdam sayısı açısından büyüme eğilimi göstermektedirler. Dolayısıyla, ekonomik performansı yüksek olan firmalar olarak değerlendirilmektedir. Bu kümede yer alan girişimciler, genellikle aile firmalarının devamı niteliğinde olan ve

ikinci-üçüncü nesil girişimcilerin yönetimde bulunduğu firmalardır. Bu girişimciler, üretim konusunda eğitimini tamamlamış ve bireysel yeteneklere sahip aktivitelere sahiptir. Bu tür girişimciler arasında yeni ürün geliştirme arzusu yanında, küme içerisinde üretim konusunda boşlukları tespit ederek bu boşlukları fırsata dönüştürme arzusu yüksektir. Ayrıca, girişimcilerin risk/inisiyatif alma ve topluma güven verme arzusu yüksektir.

⁹ Çalışmada firmalar büyüklüklerine göre 4 grupta ele alınmıştır. 1-9 kişi çalıştırılan firmalar küçük ölçekli, 10-49 kişi çalıştırılan firmalar orta ölçekli, 50-249 kişi çalıştırılan firmalar orta-büyük ölçekli, 250 ve üzeri kişi çalıştırılan firmalar büyük ölçekli firmalar olarak gruplandırılmıştır.

2. küme ekonomik performans ve girişimcilik aktiviteleri açısından 1. kümeyle benzerlik göstermektedir. Ancak, 2. kümede büyük ve orta ölçekli firmalar daha baskın konumdadır. Bunun yanında, girişimcinin risk/inisiyatif alma arzusu, toplumsal statü elde etme arzusu ve topluma güven verme arzusu gibi girişimci davranışları orta derecedir.

3. küme girişimcilik aktiviteleri 1. ve 2. küme girişimcilik aktiviteleriyle benzerlik göstermekle birlikte, 3. kümede büyük ve orta ölçekli firmalar baskın konumdadır. Bu kümede tekstil ve metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren girişimciler çoğunluktadır. Bu kümede bulunan firmalar toplam satış ve istihdam artışı açısından orta derecede büyüme göstermektedir. Ayrıca, girişimcinin yeni ürün geliştirme arzusu, bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu, risk/inisiyatif alma arzusu, toplumsal statü elde etme arzusu gibi girişimcilik davranışları orta derecedir.

4. küme ekonomik performans ve girişimcilik aktiviteleri 3. kümeyle benzerlik göstermektedir. Bu kümede tekstil ve makina sektöründe faaliyet gösteren girişimciler baskın konumdadır. Firma büyüklükleri açısından orta ölçekli firmalar baskındır. Girişimcilik davranışları açısından ise, girişimcinin yeni ürün geliştirme arzusu ve topluma güven verme arzusu orta derece, bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu ve risk/inisiyatif alma arzusu yüksek derece, toplumsal statü elde etme arzusu düşük derecedir.

Konya çalışma alanında; 1. küme büyük ve orta ölçekli firmaların yoğunlaştığı ve genellikle gıda-makina sektörünün ağırlıkta olduğu bir küme özelliği göstermektedir. Bu kümede bulunan firmalar toplam satışlar ve istihdam sayısı açısından büyüme eğilimi göstermektedirler. Dolayısıyla, ekonomik performansı yüksek firmalar olarak değerlendirilmektedir. Bu kümede yer alan girişimciler, genellikle aile firmalarının devamı niteliğinde olan ve ikinci-üçüncü nesil girişimcilerin yönetiminde bulunduğu firmalardır. Bu girişimciler bireysel yetenekleri orta derecedir. Girişimcilerin, geleneksel üretim tarzını devam ettirme eğilimleri yüksektir. 2. küme firma genel özellikleri açısından 1. kümeyle benzerlik göstermesine karşın, ekonomik performans, girişimcilik aktiviteleri ve girişimcilik davranışları açısından oldukça farklıdır. 2. küme ekonomik performans açısından orta derecedir. İkinci ve üçüncü nesil girişimcilerin baskınlığı düşüktür. Bu kümedeki girişimciler çoğunlukla belirli firmalarda tecrübe edindikten sonra kendi firmalarını kurmaktadır. Dolayısıyla, bireysel becerileri yüksektir. Bu girişimcilerin yeni ürün geliştirme arzusu, bölgedeki fırsatları değerlendirme arzusu, toplumsal statü elde etme arzusu ve topluma güven verme ar-

zusu oldukça düşüktür. 3. küme ve 4. küme ise ekonomik performans, girişimci aktiviteleri, girişimci davranışları ve firma genel özellikleri açısından 2. kümeye oldukça benzemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada, imalat sanayide kümelenme eğilimlerini firma performansları, girişimci aktiviteleri ve girişimci davranışları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kümeleşme eğilimi yüksek sanayi kümeleri, kümeleşme eğilimi düşük sanayi bölgelerine göre gerek firma ekonomik performansı gerekse girişimcilik aktiviteleri ve girişimcilik davranışlarına daha fazla katkı sağlamaktadır.

Kümeleşme eğilimi yüksek Bursa sanayi kümesi incelendiğinde büyük ve büyük-orta ölçekli firmaların ekonomik performansının yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın Konya sanayi kümesinde büyük-orta ölçekli ve orta ölçekli firmaların ekonomik performansının orta derece olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Bursa'daki girişimcilerde yeni ürün geliştirme, fırsatları değerlendirme ve risk alma konusunda oldukça yüksek bir eğilim varken, Konya'da girişimcilerin yeni ürün geliştirme, fırsatları değerlendirme ve risk alma konusundaki eğilimleri düşük derecedir. Özellikle, girişimcilerin %76'lık bir bölümünün aile firması olması, girişimcilerin risk alma eğilimini düşürmektedir.^[25] Çünkü aile firmalarının geleneksel üretim tarzından modern üretim tarzına geçişi süreci, bireysel girişimcilere göre daha zordur. Konya'nın 1980 sonrasında sanayi kimliğinin tarımdan daha baskın hale geldiği ve sanayideki canlanmanın Konya'daki diğer girişimcileri de bu sektöre çektiği söylenebilir.^[26] Dolayısıyla Konya sanayi kümesinde; deneyimlere dayalı gelişen aile firmaları ve bazı firmalarda çalışarak işi öğrenen bilgiye dayalı gelişen arkadaş firmaları baskın konumdadır. Bursa sanayi kümesindeki girişimcilerin büyük bir çoğunluğu, bireysel yeteneklere sahip girişimcilerden oluşmaktadır. Özellikle, makina ve otomotiv sektörünün yükselişi yenilikçi ve belirli üretim konularında uzmanlaşmayı hızlandırmıştır. Bursa sanayi kümesindeki yüksek teknoloji kullanımı, vasıflı işgücü potansiyeli ve rekabet düzeyinin yüksek olması gibi özellikleri risk alma düzeyi yüksek, yeni ürün geliştirme çabası olan ve bireysel yetenekleri sayesinde pazardaki boşlukları fırsatlara dönüştürebilen girişimci profilini doğurmuştur.

Sonuç olarak, küme özellikleri ile girişimcilik aktiviteleri/davranışları ve firma ekonomik performansı arasında bir ilişki söz konusudur. Rekabet düzeyi yüksek, ulusal/uluslararası pazarlara entegrasyonu yüksek, işgücü potansiyeli gibi kriterler açısından potansiyel taşı-

yan kümelerin yeni girişimciler açısından çekici bir unsur olduğu söylenebilir. Buna karşın, geleneksel üretim tarzının baskın olduğu kümelerde ise girişimci aktiviteleri/davranışlarının geleneksel kurallara bağlı geliştiği ve kabuğunu kıramadığı söylenebilir.

Kaynaklar

1. Wennberg, K., Lindqvist, G., (2008), "How Do Entrepreneurs in Clusters Contribute To Economic Growth?", SSE/EFI Working Paper Series in Business Administration No 2008:3.
2. Robert, B.H., Enright, M.J., (2004), "Industry Clusters in Australia: Reent Trends and Prospects", European Planning Studies, Sayı 12.1, s. 99-121.
3. Porter, M.E., (1998), "Clusters and the New Economics of Competition", Harvard, Harvard Business Review.
4. Cumbers, A., MacKinnon, D., (2004), "Introduction: Clusters in Urban and Regional Development", Urban Studies, Sayı 45-5/6, s. 959-69.
5. Amin, A., Thrift, N., (1996), "Living in the Global", Ed. A. Amin ve N. Thrift (editörler) Globalization, Institutions and Regional Development in European, Oxford, Oxford University Press, s. 1-22.
6. Türkün, A., (1998), "Using Critical Realist Approach in Geographical Research: an Attempt to Analyze the Transforming Nature of Production and Reproduction in Denizli", Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
7. Becattini, G., (1989), "Sectors and/or Districts: Some Remarks on the Conceptual Foundations of Industrial Economics", Ed. E. Goodman (editörler) Small Firms and Industrial Districts in Italy, London, Routledge, s. 123-35.
8. Becattini, G., (1990), "The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion", Ed. F. Pyke, G. Beccatini ve W. Sengenberger (editörler) Industrial Districts and Inter-Firm Co-operation in Italy, Geneva, International Institute for Labour Studies, s. 37-51.
9. Brusco, S., (1992), "Small Firms and the Provision of Real Services", Ed. F. Pyke and W. Sengenberger (editörler) Industrial Districts and Local Economic Regeneration, Geneva, International Institute for Labour Studies, s. 177-96.
10. Pyke, F., Sengenberger, W., (1992), "Industrial Districts and Local Economic Regeneration", Geneva, International Institute for Labour Studies.
11. Storper, M., (1999), "The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies", Ed. J. Bryson ve diğ. (editörler) The Economic Geography Reader, New York, John Wiley and Sons, s. 209-15.
12. Amin, A. (1999a), "An Institutional Perspective on Regional Economics Development", International Journal Urban and Regional Research, Sayı 23.2., s. 365-78.
13. Markusen, A., (1996), "Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts", Economic Geography, Sayı 72, s. 293-313.
14. Farrell, J.H., (2000), "The Political Economy of Trust: Exploring Cooperation Between Mechanical Engineering Firms in Emilia-Romagna and Baden-Württemberg", Basılmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Washington.
15. Schmitz, H., (1992), "Industrial Districts: Model and Reality in Baden-Württemberg", Ed. F. Pyke ve W. Sengenberger (editörler) In Industrial Districts and Local Economic Regeneration, Geneva, International Institute for Labour Studies, s. 87-121.
16. Schmitz, M., Musky, B., (1994), "Industrial Districts in Europe: Policy Lessons for Developing Countries?", World Development, Sayı 22, s. 889-910.
17. Amin, A. (1999b), "The Emilian Model: Institutional Challenges", European Planning Studies, Sayı 7.4., s. 389-405.
18. Storper, M., (1997), "Territorial Development in a Global Economy: the Regional World", New York, The Guilford Press.
19. Scott, A., (1988), "New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe", London, Pion Press.
20. Rocha, H.O., (2004), "Entrepreneurship and Development: the Role of Clusters", Small Business Economics, Sayı 23, s. 363-400.
21. Rocha, H.O., Sternberg, R., (2005), "Entrepreneurship: the Role of Clusters Theoretical Perspectives and Empirical Evidence From Germany", Small Business Economics, Sayı 24, s. 267-92.
22. Glaser, E.L., Kerr, W.R., (2009), "Local Industrial Conditions and Entrepreneurship: How Much of the Spatial Distribution Can We Explain?", Journal of Economics and Management Strategy, Sayı 18.3, s. 623-63.
23. Bas, T.G., Amoros, E., Kunc M., (2008), "Innovation, Entrepreneurship and Clusters in Latin America Natural Resource - Implication and Future Challenges", Journal of Technology Management and Innovation, Sayı 3.3., s. 52-65.
24. Sternberg, R., Litzberger, T., (2004), "Regional Clusters in Germany: Their Geography and Their Relevance for Entrepreneurial Activities", European Planning Studies, Sayı 12.6., s. 767-91.
25. Gökalp, Ş.G., (1998), "The Dynamics of Industrial Development: Konya as a New Industrial District", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
26. Eraydın, A., (2002), "Yeni Sanayi Odakları; Yeni Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması", Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
27. Bendavid-Val, A., (1991), "Regional and Local Economic Analysis for Practitioners", 4th ed., London, Praeger.
28. Kalaycı, Ş., 2005, "SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri", Ankara, Asil Yayın.
29. Porter, M.E., (1990), "The Competitive Advantage of National", New York, The Free Press.
30. Krugman, P., (1991), "Geography and Trade", Cambridge, MIT Press.
31. Piore, M., Sabel, C. F., (1984), "The 2nd Industrial Divide", New York, Basic Books.

Megaron 2010 Yılı 5. Cilt Konu Dizini

- Algılama *bkz.* 2010;5(2):67-81
Algılamada cinsiyet *bkz.* 2010;5(2):67-81
Anadolu *bkz.* 2010;5(2):55-66
Anadolu Selçuklu kenti *bkz.* 2010;5(2):55-66
Anayasa Mahkemesi *bkz.* 2010;5(3):128-136
Avrupa Birliği *bkz.* 2010;5(3):128-136
- Bilgi edinme süreci *bkz.* 2010;5(1):33-42
Bölgesel gelişme *bkz.* 2010;5(3):103-115
Bölgesel rekabet gücü *bkz.* 2010;5(3):137-148
Bulanık mantık *bkz.* 2010;5(1):11-22
- Çevresel etki değerlendirmesi *bkz.* 2010;5(2):91-101
- Deprem *bkz.* 2010;5(1):23-32
- Ekonomik büyüme *bkz.* 2010;5(3):149-159
- Fiziksel aktivite *bkz.* 2010;5(2):82-90
Fiziksel etkilenebilirlik *bkz.* 2010;5(1):23-32
- Girişimci aktiviteleri *bkz.* 2010;5(3):149-159
Girişimci davranışları *bkz.* 2010;5(3):149-159
Güneş enerjili su ısıtma sistemleri *bkz.* 2010;5(1):1-10
Güneş mimarisi *bkz.* 2010;5(1):1-10
- Hasta bakım katları *bkz.* 2010;5(1):11-22
Hastaneler *bkz.* 2010;5(1):11-22
- Kalitatif araştırma yöntemleri *bkz.* 2010;5(1):43-50
- Kalkınma ajansları *bkz.* 2010;5(3):128-136
Kastamonu *bkz.* 2010;5(2):67-81
Kent modelleri *bkz.* 2010;5(2):55-66
Kentsel imaj *bkz.* 2010;5(2):67-81
Konut alanları *bkz.* 2010;5(2):82-90
- Mimarlık *bkz.* 2010;5(1):11-22
Mimarlık ofisleri *bkz.* 2010;5(1):43-50
- Önleyici hekimlik *bkz.* 2010;5(2):82-90
- Sağlıklı kent *bkz.* 2010;5(2):82-90
Sanayi kümeleri *bkz.* 2010;5(3):149-159
Selçuklu *bkz.* 2010;5(2):55-66
Sosyal etkilenebilirlik *bkz.* 2010;5(1):23-32
Stratejik çevre etki değerlendirmesi *bkz.* 2010;5(2):91-101
Sürdürülebilirlik *bkz.* 2010;5(2):91-101
- Tahliye alanı *bkz.* 2010;5(1):23-32
Tahliye yolu *bkz.* 2010;5(1):23-32
Teknolojik yenilik benimseme *bkz.* 2010;5(1):33-42
Teknolojik yenilik *bkz.* 2010;5(1):33-42
- Ulus-devlet *bkz.* 2010;5(3):103-115
- Üniter devlet *bkz.* 2010;5(3):128-136
- Yapı bütünleşik sistemler *bkz.* 2010;5(1):1-10
Yapı ürünü *bkz.* 2010;5(1):33-42
Yenilik *bkz.* 2010;5(1):43-50

Megaron 2010 Yılı 5. Cilt Yazar Dizini

- Akincitürk N *bkz.* 2010;5(1):43-50
Albayrak AN *bkz.* 2010;5(3):137-148
Arun G *bkz.* 2010;5(1):23-32
Avlar E *bkz.* 2010;5(1):33-42
Çelik MA *bkz.* 2010;5(3):116-127
Çubukçu E *bkz.* 2010;5(2):82-90
Erbil Y *bkz.* 2010;5(1):43-50
Erkan NÇ *bkz.* 2010;5(2):67-81
Erkut G *bkz.* 2010;5(3):137-148
Filiztekin A *bkz.* 2010;5(3):116-127
Karaçar Ercoşkun P *bkz.* 2010;5(1):33-42
Karakayacı Ö *bkz.* 2010;5(3):149-159
Kazanasmaz T *bkz.* 2010;5(1):11-22
Levent T *bkz.* 2010;5(3):103-115
Özcan K *bkz.* 2010;5(2):55-66
Özügül MD *bkz.* 2010;5(2):91-101
Sakinç E *bkz.* 2010;5(1):1-10
Sarıkaya Levent Y *bkz.* 2010;5(3):103-115
Şerefhanoglu Sözen M *bkz.* 2010;5(1):1-10
Shafei N *bkz.* 2010;5(2):82-90
Şinik B *bkz.* 2010;5(3):128-136
Tayfur G *bkz.* 2010;5(1):11-22
Yenen Z *bkz.* 2010;5(1):51-52
Yenen Z *bkz.* 2010;5(2):55-66
Yenen Z *bkz.* 2010;5(2):67-81
Yücel G *bkz.* 2010;5(1):23-32
Zeybek R *bkz.* 2010;5(2):82-90

Information for the Authors

Megaron is an official publication of Yıldız Technical University, Faculty of Architecture. It is an anonymously peer-reviewed e-journal that considers for publication original articles, research briefs, book reviews and viewpoints on planning, architecture, design and construction. Priority of publications is given to original studies; therefore, selection criteria are more refined for reviews. Three issues are published annually. As from 2008 Megaron has been indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete. On 07.04.2008 it was recognised as national refereed journal in the Social Science Data Base of ULAKBİM by TUBİTAK.

Manuscripts may be submitted in English or in Turkish. The preferred length for manuscripts submitted is 7000 words including Notes and References for articles, or 2500-3000 words (including Notes and References) for viewpoints and research briefs. All submissions are initially reviewed by the editors, and then are sent to reviewers. All manuscripts are subject to editing and, if necessary, will be returned to the authors for responses to outstanding questions or for addition of any missing information. For accuracy and clarity, a detailed manuscript editing is undertaken for all manuscripts accepted for publication. Final galley proofs are sent to the authors for approval.

Submission of a manuscript implies: that the work has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication in Megaron is approved by all co-authors. The author(s) transfer(s) the copyright to Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, effective if and when the manuscript is accepted for publication. The author(s) guarantee(s) that the manuscript will not be published elsewhere in any other language without the consent of the Faculty. If the manuscript has been presented at a meeting, this should be stated together with the name of the meeting, date, and the place.

Manuscript preparation: Manuscripts should have double-line spacing, leaving sufficient margin on both sides. The font size (12 points) and style (Times New Roman) of the main text should be uniformly taken into account. All pages of the main text should be numbered consecutively. Cover letter, manuscript title, author names and institutions and correspondence address, abstract in Turkish (for Turkish authors only), and abstract in English should be provided before the main text.

The cover letter must contain a brief statement that the manuscript has been read and approved by all authors, that it has not been submitted to, or is not under consideration for publication in, another journal. It should contain the names and signatures of all authors. Abstracts should not exceed 250 words.

Figures, illustrations and tables: All figures and tables should be numbered in the order of appearance in the text. The desired position of figures and tables should be indicated in the text. Legends should be included in the relevant part of the main text. Authors are themselves responsible for obtaining permission to reproduce copyright material from other sources.

References:

All references should be numbered in the order of mention in the text and should be given in abbreviated form (author, year of publication and page numbers) in footnotes. The style and punctuation of these abbreviated references should follow the formats below:

1 Kuban, 1987, s. 43.

2 Ünsal, 1972, s. 135.

3 Alkim, 1958, s. 201.

4 Having provided an overview of the literature, this section focuses on....

5 Kuban, 2002, s. 97.

The references should be listed in full at the end of the paper in the following standard form. If several papers by the same author and from the same year are cited, a, b, c, etc. should be put after the year of publication.

Journal article;

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi, Sayı 27, s.57-84.

Chapter in book;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F.Bayramoğlu Yıldırım (editör) Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s.15-27.

Book;

Demircanlı, Y. (1989) İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Proceedings;

Kılınçaslan, T. ve Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Unpublished thesis;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

Internet sources should be listed at the end of the reference list in the following standard form:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Accessed 14 April 2008]

Manuscript submission: Please send three copies of your manuscript (including figures and tables) and an electronic copy of them in a CD to: Megaron Journal, Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Merkez Yerlesim, Barbaros Bulvarı, Besiktas, 34349, İstanbul - Turkey. Tel: +90 (0)212 2366537 Fax: +90 (0)212 2610549.

E-mail: megaron@yildiz.edu.tr

